

MAGYARTANÍTÁS

120 éve született Bárczi Géza

2014/2.
MÁRCIUS-ÁPRILIS

TREZOR KIADÓ

1149 Budapest, Egressy köz 6. (Az Egressy út 46. mellett!)

Telefon/fax: (1) 363-0276 * E-mail: trezorkiado@t-online.hu

Internet: <http://www.trezorkiado.fw.hu>

Az árak 2014. december 31-ig érvényesek.

Raktári szám:	Szerző:	Cím:	Iskolai ár (Ft)	Bolti ár (Ft)
TR 0001	Cs. Nagy Lajos	Alapfokú helyesírási gyakorlókönyv 3–8. osztály	1000	1200
TR 0002	Cs. Nagy Lajos	Nyelvtani elemzési gyakorlókönyv 3–4. osztály	800	1000
TR 0003	Cs. Nagy Lajos	Nyelvtani elemzési munkafüzet 3–4. osztály	500	600
TR 0005	Cs. Nagy Lajos	Nyelvtani elemzési gyakorlókönyv 5–6. osztály	800	1000
TR 0006	Cs. Nagy Lajos	Nyelvtani elemzési gyakorlókönyv 7–8. osztály	1000	1200
TR 0007	Cs. Nagy Lajos	Nyelvtani elemzési munkafüzet 5–6. osztály	600	750
TR 0010/T	Magassy László	Leíró magyar nyelvtan az általános iskolák 5–8. és a nyolcosztályos gimnáziumok I–IV. osztálya számára <i>(Tartós tankönyv változat, kemény kötésben.)</i>	820	930
TR 0011	Magassy László – Magassyné Molnár Katalin	Gyakorlatok, feladatok I. magyar nyelvtanból az általános iskolák 5. osztálya és a nyolcosztályos gimnáziumok I. osztálya számára	200	250
TR 0013	Magassy László	Gyakorlatok, feladatok II. magyar nyelvtanból az általános iskolák 6. osztálya és a nyolcosztályos gimnáziumok II. osztálya számára	200	250
TR 0014	Magassy László	Gyakorlatok, feladatok III. magyar nyelvtanból az általános iskolák 7. osztálya és a nyolcosztályos gimnáziumok III. osztálya számára	200	250
TR 0015	Magassy László – Magassyné Molnár Katalin	Gyakorlatok, feladatok IV. magyar nyelvtanból az általános iskolák 8. osztálya és a nyolcosztályos gimnáziumok IV. osztálya számára	200	250
TR 0016	Cs. Nagy Lajos	Helyesírási gyakorlókönyv	1300	1550
TR 0018	Cs. Nagy Lajos	Magyar nyelvi munkafüzet 1–2. osztály	600	750
TR 0019	Cs. Nagy Lajos	Helyesírási munkafüzet 7–8. osztály	600	750
TR 0021	Tánczos K.	Középiskolába készülök! Gyakorlókönyv magyar nyelvből	900	1000
TR 0022	N. Császi Ildikó	Példaszövegek a magyar nyelvtan tanításához 2–8. osztály	700	800
TR 0023	Cs. Nagy Lajos	Helyesírási munkafüzet 3–4. osztály <i>(Átdolgozott, bővített, színes nyomású kiadás; szerepel a tankönyvjegyzéken.)</i>	960	1100
TR 0024	Cs. Nagy Lajos	Nyelvtani elemzési munkafüzet 7–8. osztály <i>(Átdolgozott kiadás)</i>	650	800

MAGYARTANÍTÁS

2014. 2. szám

LV. évfolyam

Lektorált módszertani folyóirat.

A megjelenő cikkeket a szerkesztőbizottság két tagja vagy két felkért külső szakember lektorálja.

Megjelenik elektronikus formában (e-mail-mellékletben megküldött pdf-állományként) évente ötször: január, március, május, szeptember és november hónapban.

A korábbi számok hozzáférhetők az alábbi webhelyen:

<http://www.trezorkiado.fw.hu/indexmtan.html>

Szerkesztő:

A. Jászó Anna

Szerkesztőbizottság:

**Adamik Tamás, Benczik Vilmos,
Hangay Zoltán, Merényi Hajnalka,
Raátz Judit, Zimányi Árpád**

A szerkesztőség címe:

Budapest, Eötvös u. 77. 1153

Telefon/fax: 306-4234

E-mail: postmaster@adamir-retor.t-online.hu

* * *

Kiadja a Trezor Kiadó

A kiadó címe:

Budapest, Egressy köz 6. 1149

Telefon/fax: (1) 363-0276, e-mail: trezorkiado@t-online.hu

Internet: <http://www.trezorkiado.fw.hu>

Felelős kiadó:

A Trezor Kiadó igazgatója

ISSN 0464-4999

Az elektronikus kiadás előfizetési díja 2014-re: 1000 Ft

A folyóirat megrendelhető a Trezor Kiadó címén, levélben, e-mailben, telefonon vagy telefaxon. Fizetés a megrendelést követően megküldött számla alapján csekken vagy átutalással.

TARTALOM

ÉVFORDULÓ

*H. Tóth István: Látjátok, felebarátaim? –
120 éve született Bárczi Géza* 2

IRODALOM

*Ambrus Ágnes: A magyar föld és nép iránt
elkötelezett író
(Gulácsy Irén 1894–1945)*10

Lengyel János: Remete a Tisza partján12

*A. Jászó Anna: Jókairól –
más szemszögből III.*15

LATINITÁS AZ ISKOLÁBAN

*Málnási Ferenc: „Diligenter frekventáltam
iskoláim egykoron”*25

NYELVMŰVELÉS

*Dóra Zoltán: Nem minden hiba
sajtóhiba*27

RETORIKA

*Pölcz Ádám: Ravasz László temetési
beszédének retorikai elemzése (Ravasz
László: Elműlik, megmarad)*28

HELYESÍRÁSI VERSENY

*Bozsik Gabriella: Tanárjelöltek helyesírási
döntője Egerben*32

KITEKINTÉS

*Czibere Mária: Első kézből a holland
anyanyelvi oktatásról*33

KÖNYVSZEMLE

*Illés Attila: Lőrincz Julianna – Simon
Szabolcs – Török Tamás (szerk.):
Tanulmányok a tankönyvkutatás
feladatairól, módszereiről*38

ÖTLETTÁR

Raátz Judit rovata39

E számunk szerzői:

Ambrus Ágnes, tanár, Babeş-Bolyai Tudományegyetem Pszichológia és Neveléstudományok Kara, Kézdivásárhely ♦ **Bozsik Gabriella, tanár, Eszterházy Károly Főiskola, Eger** ♦ **Czibere Mária, tanár, Groningeni Egyetem** ♦ **Dóra Zoltán, tanár, Vác** ♦ **Jászó Anna, professor emeritus, ELTE BTK** ♦ **Lengyel János, újságíró, történész, Beregszász** ♦ **Málnási Ferenc, tanár, Kolozsvár** ♦ **Pölcz Ádám, PhD-hallgató, ELTE BTK** ♦ **Raátz Judit, tanár, ELTE BTK** ♦ **H. Tóth István, tanár, Balassi Intézet, Budapest**

H. Tóth István
david228@freemail.hu

Látjátok, felebarátaim? 120 éve született Bárczi Géza*

„Tanítottuk-e iskoláinkban a nyelvet úgy, amint kellene? Érettségivel, tanári oklevéllel eresztettünk rá a magyar életre olyanokat, akiknek nyelvismerete fogyatékos, kiejtése rossz, gondolkodása a nyelv szellemétől idegen. Ha csak feleannyi gondot fordítottunk volna anyanyelvünk tanítására, mint az idegen nyelvekére, nem jutottunk volna ennyire. (...) Mindenki-be bele kell nevelni a nyelv sorsa iránti érdeklődést, a saját beszéde-írásáért való felelősséget. (...) kell mindenekelőtt az írók tudatos közreműködése. Olyan íróké, akik minden leírt szavukért érzik, vállalják a felelősséget, akik hajlandók egészen megtanulni magyarul, hogy a remek hangszert egész terjedelmében használhassák, ne csak egy-két szűk részletében.”

Kodály Zoltán

Megkerülhetetlen Bárczi Géza életműve

Amikor *nyelvésznevezdékek e kiváló mesterére* emlékezünk születésének a 120. évfordulóján, akkor a tiszteletünket elsősorban azzal tudjuk kifejezni, hogy ismét kézbe vesszük *Bárczi Géza ma is értékálló tanulmányait, kézikönyveit*, mert időről időre szükségünk lehet – legyen is! – ennek, a magyar nyelv-tudományban korszakos alkotó szakembernek a tudásával történő találkozásokra.

A megkerülhetetlen Bárczi-életmű – igaz, csak és csakis töredékesen –, de jelen lehet (jelen van?) az általános és középiskolai oktatásban is. Ott van a nagyszerű lehetőség mindjárt *a magyar nyelv életéről* való közbeszéd értelmezésekor, vagy *a magyar nyelv történetének* a vázlatos, ám nélkülözhetetlen áttekintésekor, ahogyan jelen levő az *ómagyar nyelvemlékekkel* történő ismerkedéskor is, amiként *a magyar stílus fejlődéstörténetének* a tanulmányozásakor is.

Bátran vallhatjuk, hogy ünnepeltünk szemlélete a kutatási eredményeivel együtt ma is része lehet a magyar nyelv és irodalom tantárgycsaládnak az alap- és középfokú oktatás keretében is. A kérdés joggal adódik most, a 2012. évi *Nemzeti alaptanterv* előretörésének idején, hogy a magyar nyelv és irodalom tananyag tanítására fordítható, szinte megalázóan megkurtított óraszámok közepette (vagy ellenére?) *marad-e időnk*, illetőleg a hajszolt iskolai élet mellett *jut-e energiánk* némi többletet, de legalábbis *nélkülözhetetlen igényességet* felmutatni és megkövetelni tanítványainktól, diákjainktól – *Bárczi Géza szellemiségétől* áthatva.

Az igényesség etikáján alapuló pedagógiai attitűddel rendelkező magyartanárra ma is meg tudja találni az időt, a teret és az energiát olyan nyelvészkiadványok bemutatására, amilyen Bárczi Géza nyelvész is.

Jelen írásommal arra buzdítom a magyar nyelv és irodalom tantárgy gyakorló tanárait, hogy tanítványaikkal, diákjaikkal együtt tekintsenek vissza a magyar nyelvtudomány e kiváló alakjának az életművére.

Tisztelgésül

Zomborban, 1894. január 9-én, **120 éve született BÁRCZI GÉZA Kossuth-díjas magyar nyelvész**, aki a 20. század legkiválóbb magyar nyelvészeinek egyike, tudós- és tanárnevezdékek példamutató nevelője volt.

A zombori főgimnáziumban a magyar anyanyelvű Bárczi Géza németül, törökül tanult, és itt lett egy életre az eszperantó nyelv szerelmese, értő művelője, fordítója. Lefordította eszperantóra *Az ember tragédiája* több színét, novellákat is írt, lapot is szerkesztett eszperantó nyelven. Magyar–latin és görög, majd francia szakon tanult a budapesti egyetemen.

Életművéből messze kiemelkedő alkotások *A tihanyi apátság alapító levele mint nyelvi emlék* című könyve mellett *A magyar szókincs eredete*, *A magyar nyelv életrajza* és a társszerzőkkel írta *A magyar nyelv története* című.

* Köszönettel tartozom kárpátaljai lektoraimnak: *Iván Éva* magyartanárnak (Derceni Középiskola) és *Hnatik-Riskó Márta* magyartanárnak (Beregszász, Bethlen Gábor Magyar Gimnázium), mert az iskolai gyakorlat szempontjából is érvényes tanácsokkal látták el jelen dolgozatomat.

Munkásságának tiszteletére emlékérmeket és díjat alapítottak a nyelvtudomány területén kiváló teljesítményt nyújtóknak.

Bárcki Gézának a magyar nyelv történetével foglalkozó tudományos életéből hangsúlyosan emelkedik ki a halála után, 1982-ben megjelent *A Halotti Beszéd nyelvtörténeti elemzése* című szövegemlék-elemző munkája, amelyet jeles tanítványai: E. Abaffy Erzsébet és N. Abaffy Csilla szerkesztettek és rendeztek sajtó alá.

Nyelvemlékeink nyomában a tanítást segítő

A Kárpát-medencében honra talált és letelepült magyarság magával hozta a vándorlások idejéből az írás ismeretét. Ez az írás *türk eredetű*, a betűit fapálcákba metszették, vagyis rótták, innen az elnevezése: *rovásírás*, amely jobbról balra haladt, ám hosszabb szövegek lejegyzésére nem volt alkalmas. A rovásírás emlékei a 15–16. századból, főleg Erdélyben maradtak fenn, de nemrég Felsőszemeréden egy templom bejáratának a felső ívén is találtak *rótt írást*, azaz rovásírásos feljegyzést.

Mivel a *rovásírás társadalmi szerepe alárendelt volt, ezért háttérbe szorult*, ugyanis Magyarországon a 11. században már meghonosodottnak mondható a *latin írás* a kereszténység fölvetelével, az egyház ténykedése következtében, az állami élet és az iskoláztatás által. Így lett az írásbeliség nyelve magyar földön a latin nyelv, évszázadokon át. Az erőteljesen terjedő írásbeliségnek köszönhetően megjelentek az *első magyar nyelvemlékek*. Ezekből nagyobb biztonsággal következtethetünk a magyar nyelv akkori állapotára.

A magyar nyelv több korszakot is magába foglaló legutóbbi ezeréves időszakát *nyelvemlékes kor* néven foglalja össze a tudomány. Lényegében a Kr. utáni 950 környékétől vannak olyan források, amelyek közvetlen nyelvtörténeti anyagot nyújtanak.

Nyelvemlékeknek a távoli múltból, a más megelőző korokból, időkből fennmaradt írott vagy nyomtatott forrásokat nevezzük, amelyek rögzítik a nyelv egy-egy korának állapotát. A nyelvemlék *jellegét* számos oldalról határozhatjuk meg:

1. milyen *formában* van meg a nyelvemlékben a magyar nyelvi anyag, ettől függően lehet
 - a) szövegszerű,
 - b) lapszélre írott,
 - c) szótárszerű stb.;
2. milyen *írásrendszerrel* jegyezték le a magyar nyelvi anyagot, ennek alapján vannak
 - a) rovásírásos,
 - b) arab,
 - c) görög,
 - d) cirill és latin betűs magyar nyelvemlékek – az utóbbiak a leggyakoribbak;
3. *tartalmuk és funkciójuk* szerint a nyelvemlékeink
 - a) a joggal,
 - b) az egyházi élettel,
 - c) a szépirodalommal,
 - d) az iskolával stb. kapcsolatosak;
4. nyelvemlékeink az *eredetiség* tekintetében
 - a) eredetieknek vagy
 - b) másodlagosaknak nevezhetők.

A nyelvemlékek *kronológiai meghatározásánál* segítette maga az író, aki *pontos évszámot* írt (például: Birk-kódex, 1474).

Utalást találunk az *eseményre* (például: a Festetics-kódexben Kinizsi Pál feleségének az imádsága).

A nyelvemlék *környezete* is segíthet az idő megállapításában (például: Ómagyar Mária-siralom = ÓMS).

Fontos lehet a keletkezés kutatójának a nyelvemlék *ortográfiai és paleográfiai jellege*. Eligazítást nyújtanak a *hangtani jellegzetességek* mellett a *stílárius vonatkozások* is. Következtethetünk a korra az úgynevezett *közvetett kritériumok* segítségével, például: a papír jellegéből, a papír vízjeléből, a tinta minőségéből, a könyv kötéséből stb.

A kézíratos nyelvemlékekről

1. *Szórványemlékek*: idegen nyelvű szövegbe ágyazott magyar nyelvi elemek, rendszerint tulajdonnevek. Többnyire latin nyelvű oklevelek, lajstromok, jegyzékek, krónikák tartalmazzák

őket. Egy 1000 körül keletkezett görög nyelvű adománylevelben szerepel például a mai Fadd *pátádi*, a Szántó *számtág* formában. A szórványemlékek fajtái:

- a) külföldi
 - mohamedán források,
 - Konstantinosz Porphyrogennétosz: *De administrando imperio* (= A Birodalom kormányzásáról, 950–51);
 - b) magyarországi
 - a Veszprém-völgyi apácák adománylevele,
 - a Tihanyi apátság alapítólevele (1055, I. Endre),
 - Gesta Hungarorum (Anonymus, 12. század).
2. **Kézírtos szövegemlékek:** a magyar nyelvű kódexek, melyek a 15. század előtti időkből való latin nyelvű kódexbe ágyazott írott forrásaink. Őt nem nagy terjedelmű magyar vendégszöveg létezik jelen tudásunk szerint. A 15. század közepétől a 16. század első harmadáig általában latinból fordított formában már nagyobb számban maradtak fenn magyar nyelvű vallásos tartalmú szövegek. A kódexeket író vagy másoló szerzetesek egy életet áldoztak egy-egy könyv írására, másolására; az ezekben a könyvekben található iniciálékat ma is megcsodáljuk. A kézírtos szövegemlékek fajtái:
- a) *korai*, vagyis kis *szövegemlékek*:
 - Halotti beszéd és könyörgés (= HB és K, 1192–95),
 - Ómagyar Mária-siralom (= ÓMS, 1300 közepe),
 - Gyulafehérvári sorok (= GyS, 1310 körül),
 - Königsbergi töredék és szalagjai (= KT és Sz, 1350 körül),
 - Marosvásárhelyi sorok (= MvS, 1410 körül);
 - b) *kódexek*, azaz a nagyobb, vagyis könyv méretű, kézzel írott, a legtöbb esetben vallásos tartalmú, főleg latin nyelven készült alkotások (a 15. század második felét és a 16. század első harmadát a „kódexek kora” néven emlegetjük a magyar nyelv történetében):
 - Jókai-kódex (= JókK, 1448),
 - Huszita biblia (= a Bécsi-, a Müncheni- és az Apor-kódex összefoglaló neve, 1416–1490),
 - Érdy-kódex (= ÉrdyK, 1524–1527),
 - Margit-legenda (= MargL, 1510), Székelyudvarhelyi kódex (= SzékK, 1526–1528) stb.
3. **Világi tárgyú szövegemlékek:** a kutatások szerint kevés keletkezett belőlük, talán azért, mert az egyházi szemlélet nem kívánatosnak, esetleg értéktelennek tartotta őket, ebből következik, hogy a megőrzésükre nem fordítottak annyi figyelmet és energiát, mint a vallásos tartalmú iratokra. A mohácsi vész (1526) nagyjából ötven világi tárgyú szövegemlék maradt fenn, de ezek pár soros magyar nyelvű szövegeket őriznek. Miután lényegesen megnőtt a világi tárgyú szövegek száma, lezárult a kódexek kora. Az ismertebbek ebből az időszakból:
- Szabács viadala (= SzabV, 1476 után),
 - Dubnici krónika (= DubK, 1479),
 - Bagonyai ráolvasások (= BagR, 1488),
 - Soproni virágének (= SopV, 1490),
 - Balassa-kódex (= BalK, a 17. század közepe) stb.

A nyomtatott nyelvemlékekről

1. **Vallásos és/vagy világi tárgyúak:**
 - Komjáti Benedek: *Az Zent Pál leueley magyar nyeluen*. Krakkó, 1533,
 - Pesti Gábor: *Wij Testamentum magijar nijeluen*. Bécs, 1536,
 - Sylvester János: *Vij Testamentu Maġar 'nelweñ... Újsziget-Sárvár*, 1541,
 - Károli Gáspár: *Szent Biblia... Vizsoly*, 1590 stb.
2. **Szójegyzékek, szótárak, szótlásgyűjtemények:**
 - Sylvester János: *Grammatica Hvungaro-Latina... Újsziget-Sárvár*, 1539,
 - Dévai Bíró Mátyás: *Ortographia Vngarica*. Krakkó, 1549,
 - Pesti Gábor: *Esopus fabulaji... Bécs*, 1536,
 - Székely István: *Calendarium magier nielwen... Krakkó*, 1538,

- Heltai Gáspár: A reszegsegnek es tobzodáfnac vezedelmes vóltáról valo Dialogus. Kolozsvár, 1552,
- Tinódi (Lantos) Sebestyén: Cronica. Kolozsvár, 1554,
- Bornemisza Péter: Tragoedia Magyar nyelvonn... Bécs, 1558 és mások alkotásai.

A magyar nyelvemlékek helyesírását a hangjelölés eddig ismertetett kérdésein túl más sajátosságok is jellemzik, így a zűrzavar, a következtelenség, a nyilvánvaló szakmai megállapodás hiánya. Mindez adódik:

- a nagy és kis kezdőbetűk írásmódjának a keveredéséből,
- a külön- és egybeírás szövevényes megoldásaiból,
- az írásjelek (= a központosítás) megállapodatlanságából, vagyis az egységes írás kialakulatlan-ságából és az egységes interpunkció hiányából,
- a sorvégi elválasztás bizonytalanságaiból,
- a rövidítések, például: *Isxs* (= Jézus Krisztus), *Irlm* (= Jeruzsálem), *Kgd* (= kegyelmed) és mások miatt.

Az ómagyar nyelv korszakáról

Ez a nyelvtörténeti időszakunk, amelyből a Halotti beszéd és könyörgés is való, a 10. századtól a 16. század elejéig, tehát a honra találástól, illetőleg honfoglalástól a mohácsi vészig, vagyis 1526-ig tart – a tudományos közmegegyezés szerint. Ennek a korszaknak a maradandó értékeit az alábbiakban foghatjuk át.

1. Az irodalmi nyelv kialakulásának kezdetei, csírái ebben a korban jelentkeztek.
2. A honfoglalással a törzsi nyelvjárási tagozódás területi nyelvjárási tagozódássá vált.
3. Ez az időszak a magyar nyelvű írásbeliség kezdeteinek kora, vagyis a szórványemlékek és az első szövegemlékek keletkezésének időszaka.
4. Megindult a nyelvi kiegyenlítődés a nyelv formai elemeiben, azaz a helyesírásban és több hangtani, valamint alaktani jelenségben.
5. Ekkor vette kezdetét a könyv terjedelmű írásosság megindulása, másképpen ez a kódexek kora.
6. Főleg a latin nyelv hatására erőteljesebb egységesülés mutatkozik a nyelv tartalmi elemeiben, például néhány mondattani jelenségben, a frazeológiában és bizonyos stilisztikai formák területén. Ezt a nyelvhasználatot szűk körűnek nevezhetjük, az élő nyelvre még gyenge hatással volt.
7. A magyar jövevényszavak újabb rétegei – érthetően – immár európai nyelvekből valók.

Átadó nyelvek	Példák
szláv	<i>király, megye, pap, apáca, kovács, széna, kasza, csuka, német, beszéd stb.</i>
latin	<i>templom, mise, iskola, juss, téglá, március stb.</i>
német	<i>püspök, csap stb.</i>
francia	<i>szekrény, kilincs stb.</i>
olasz	<i>füge, spanyol stb.</i>

Az utódok is értik! Avagy: értik az utódok is?

A Pray-kódexben fennmaradt **Halotti beszéd és könyörgés** (HB és K) legrégebb kézirat szövegemlékünk az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában Nyelvemlékek 1. jelzet alatt található. **A Pray-kódex** valójában **egy nem teljes misekönyvnek** nevezhető alkotás, amely a mise egyes részein kívül a miséhez szorosan nem kapcsolódó más szövegeket is őriz.

A 172 hártyalapból álló kódexet több kéz írta. Kutatók egybehangzó állítá-sa vall arról, hogy a Halotti beszéd és könyörgés a harmadik kéz írása. Ebben, a 12–13. század fordulóján, általános szakmai vélekedés nyomán 1192–95 körül keletkezett latin nyelvű egyházi liturgikus könyv (sacramentarium) VIII. részé-ben, a különféle misékről szóló egyik alosztályában, a temetési szertartásokról szóló szövegében latin címmel (Sermo sup(er) fepulchrum – Beszéd a sír fölött) olvasható a 154a lapon **az első összefüggő magyar nyelvű szövegemlék**. Ezt a

forrást Schier Xystus Ágoston-rendi szerzetes fedezte fel. 1770-ben Pray György történetíró, a kódex névadója ismertette először, hétsoros részletet közölve belőle. A Halotti beszéd első nyomtatott kiadása – a Könyörgés hat sora nélkül – Sajnovics Jánosnak köszönhető.

A 18. század utolsó harmadából (1785 óta) való az a felfogás, miszerint az egykori boldvai bencés kolostor számára készült ez a magyar nyelvű halotti beszédet is tartalmazó kódex. Miután 1203-ban leégett a kolostor, 1203 és 1216 között a somogyvári bencés kolostorban, azután 1228–41 között a Csalóközben, közelebről Deákiban¹ volt, onnan a pozsonyi társas káptalan birtokába került a kódex. 1813-ban a pozsonyi társas káptalan ajándékeként került a Pray-kódexben fennmaradt **Halotti beszéd és könyörgés** (HB és K) legrégebb kéziratosszövegelemünk lényegében a mai helyére.

Amióta felfedezték ezt a kis szövegelemünket, sokszor jelent már meg nyomtatásban, sokan és sokféleképpen olvasták, értelmezték. Bátran állítható, hogy ez az a nyelvemlékünk, amelyhez a legtöbb és legmélyebbre hatoló, legsokoldalúbb magyarázatot fűzték.

Bárcki Géza az Eötvös Loránd Tudományegyetemen speciális kollégium keretében behatóan foglalkozott a Halotti beszéd és könyörgés nyelvtörténeti elemzésével. Olyanok látogatták ezeket a foglalkozásokat: „(...) *akiket megfogott és megkötött a Bárcki-előadások mindig tiszta logikája, világos okfejtése, vitázó szenvedélye*” – olvasható a Halotti beszéd Bárcki Géza-féle nyelvtörténeti elemzéseit sajtó alá rendező és szerkesztő E. Abaffy Erzsébet és N. Abaffy Csilla előszavában, amiként a következő hosszabb, ugyancsak Bárcki Géza és munkamódszere előtt tisztelgő visszaemlékezés is.

(...) *Bárcki mindig nagy gondot fordított a kérdés teljes szakirodalmának feldolgozására, értékelésére: akkor is, ha ennek olykor már csak tudománytörténeti érdekessége van, de akkor is, ha egy-egy véleményt egyetértően vagy érvek sorozatával bírálva idéz. Mint igazi tudósrá, sohasem volt rá jellemző, hogy akár a maga tette megállapításokat véglegesnek, lezártak, a problémákat egyértelműen eldöntőknek tekintse. Természetes magatartása volt saját állásfoglalásának kritikus fölülvizsgálata is, nyílt megkérdőjelezése, sőt elvetése, ha újabb adatok fényében másképp látta a megoldást. Erre ebben az előadásként folyamatosan írt és elhangzó Halotti beszéd-elemzésben is találunk példát. (...)²*

Az utókornak így maradt meg betűhív átirásban: <i>Latiatuc feylem zuntuchel mic vogmuç. ýfa pur ef chomuv uogmuc.</i>	
A legutóbbi, valószínűnek mondható egykori olvasata ez lehetett (Kiss Jenő szerint)	A mai olvasata ekképpen hangozhat (Kiss Jenő szerint)
<i>Láttyátuk feleim szümtükxel, mik ßagymuk isa por és çomuß ßagymuk.</i>	<i>Látjátok, feleim, szemetekkel, mik vagyunk: bizonny por és hamu vagyunk.</i>

A Halotti beszéd és könyörgés alkotója fejlett **esztétikai értékkel** rendelkezett, ezt igazolja ez a **hangzatában is magyaros** kis szövegelemünk, amely az uráli népek nyelvemlékeiből a legrégebb fennmaradt szövegelemünk. Különösen becses számunkra ez a szövegelem, mivel magyar nyelvű, benne 190 magyar szótári szó a 12–13. század fordulójáról!

A két részből álló korai kéziratosszöveg első 26 sora egy temetésen, a sírnál elmondandó **magyar nyelvű beszéd**, vagyis halotti beszéd, további 6 sora pedig a papi búcsúztatóhoz tartozó **latin nyelvű imádság**, az úgynevezett **könyörgés szó szerinti fordítása**, amelyen erőteljesen érződik az eredeti, bonyolult latin mondat szerkesztés. Ugyanakkor a halotti beszéd mondatai könnyedén és folyamatosan kapcsolódnak egymáshoz, az **élő beszédmódot** tükrözik. Hézagatlan lendületet ad a szövegnek a **megszakítatlan mondatkapcsolás**, amely szintén fokozza a beszéd erőteljességét. A *láttyátuk, feleim, szümtükxel* szerkezet a látással összefüggő érzetet kétszeresen jelzi; ez a retorikai megoldás ősi népköltési forrásból eredő.

A Halotti beszéd és könyörgés tömörségét megfigyelhetjük a **korabeli magyar nyelv sűrű szerkezeti formáiban**, így a *hadlavá holtát* igeneves szerkezetben. Ma csonkamondatos szerkezetben ekképpen mondjuk: *Hallotta, hogy meghalt*. Érdemes figyelni a 'halál' kifejezés **megháromszorozott változatára**, ahogyan létrehozta az egykori szerző a **figura etymologicát**, azaz töismélteléses fordulatot:

¹ Itt született **Papp Imre** magyar költő, aki ma Prágában él és alkot, ott erősítve a csehországi szórványban élő magyarságot és a nyolc évszázados magyar líra újabb fejlődési irányait.

² E. Abaffy Erzsébet és N. Abaffy Csilla 1982: *A Halotti Beszéd nyelvtörténeti elemzése*. Akadémiai Kiadó, Budapest

halálnek haláláal holsz. Az eredeti latin szövegben kétszeres figura etymologica található. A Halotti beszéd és könyörgés e **nyelvi leleményében** ott cseng az **alliteráció**, ahogyan a következő mondat élén is: *hadlavá holtát.*

A mű figyelmes olvasójának feltűnik az eredeti 13–14. sor találkozásánál az elgondolkodtató **kérdés** és a szigorú feszességgel, tömören fogalmazott **válasz**, majd szinte hallani az ezután beálló döbbsent **csendet**: *Kik ozuk? Mű vogymuk.*

Előnyösen járult a beszéd **ünnepélyes stílusához** a kor meghatározó **gregorián dallamvilága**. A gregorián, ez az egyszerűségi egyházi ének ritmuslejtései önkéntelenül is átszótták a Halotti beszéd és könyörgés magyar nyelvű kézirat kis szövegmémlékünket.

A Halotti beszéd és könyörgésről retorikai szempontból

Nem mehetünk el e mellett a kézirat kis szövegmémlékünk mellett anélkül, hogy számot ne adnánk a **retorikai értékeiről**. Ebben a szemrevételezésben kiváló iránytűnk A. Jászó Anna retorikakönyve, a **Klasszikus magyar retorika** című, lapozzunk bele (121–27)!

A Halotti beszéd és könyörgés retorikai szempontú elemzésének a kiindulópontja az, hogy ez a kis kézirat szövegmémlékünk **egyházi beszéd**, amely az úgynevezett bemutató beszédhez áll közel, ugyanakkor **tanácsadásnak** is tekinthetjük, és nyilvánvaló az olvasó számára, hogy **imádkozásra való buzdítás**ként is értelmezhető **szermó** (*sermo super sepulchrum*), azaz szabad tárgyú beszéd a koporsó felett.

A Halotti beszéd és könyörgés **szerkezete** így épül fel:

1. Megszólítás
2. Tétel
3. Bizonyítás elbeszéléssel (az okozat magyarázata az okkal)
4. Következtetés
5. Tette buzdítás (imára a halottért)
6. Indoklás
7. Könyörgés a halottért
8. Könyörgés önmagunkért.

A szövegmű témaválasztása és kidolgozása, valamint nyelvezete, stílusa és szerkezete is igazolja azt a konklúziót, hogy ez **a halotti beszéd kerek egész, műalkotás**.

A. Jászó Anna ezt ekképpen bizonyítja: annak ellenére, hogy az imára való felszólítást, vagyis a *monitio*-t időről időre el szokták választani a beszédetől, retorikai szempontból, azaz az érvelés szempontjából azonban a könyörgés szerves egységet alkot az úgynevezett Halotti beszéddel, ezért ez a kis szövegmémlékünk, amelyik az uráli nyelvcsalád első írott szövegmémléke is egyúttal, **logikájában és formájában is remekműnek** nevezhető.

A tanítási gyakorlathoz

Tanítási gyakorlatunkban többféleképpen is hasznosíthatjuk a Bárczi Gézától ismert tudományos megállapításokat, egyúttal mozgósíthatjuk diákjaink meglévő **nyelvészeti ismereteit**, nem beszélve arról a lehetőségről, hogy ki is egészíthetjük az esetenként töredékes **hangtani, szófajtani, szókincsbeli, mondat- és szövegtani**, valamint **stilisztikai kompetenciájukat** is.

Ízelítőül, vagy inkább bátorításul a következőkkel járulok hozzá a **magyartanári tanítás- és tanulás-szervező munkához**.

- A) Első korai kis kézirat nyelvemlékünk egy híres bibliai eseményt elevenít fel.
- a) Olvasd fel a *Halotti beszéd és könyörgés* (HB és K) azon sorait, amelyek a Bibliából ismert történetet adják! Válaszolj a következő kérdésekre!
- Kik a megszólítottak? Mit jelent ez a kifejezés?
 - Nevezd meg az *isémüköt*!
 - Hogyan szól a híres isteni tiltás?
 - Mi történt, miután *évék az tilvot gyimilcstűl*?
- b) Keresd meg a Szentírás megfelelő részében az eredeti elbeszélést! Olvasd fel, majd hasonlítsd össze a két szemelvényt! Mondd el, hogy miben hasonlítanak, illetőleg egyeznek, továbbá miben térnek el az összehasonlított szövegek!
- B) Nézz utána könyvtárban, például katalógus segítségével, vagy a világhálón, hogy kik és milyen szempontból foglalkoztak a *Halotti beszéd és könyörgés* nyelvemlékünkkel! Számold be a kutatásaidról!

- C) Hogyan mondják a magyar köznyelvben ma már ezeket a szavakat? Milyen szabályszerűségeket fedeztetél fel?
szümtükkel, vogymuk, pur, mundá, gye, hugy, mugának, út, migé szokosztya
 Keress a *Halotti beszéd és könyörgés* szövegéből újabb példákat, és elemezd ezeket is!
- D) Gyakorold a betűk mai hangértékével megadott *Halotti beszéd és könyörgés* felolvasását, mégpedig a feltételezett egykorú kiejtéssel!
- E) Olvasd fel a *Halotti beszéd és könyörgés* magyar nyelvvelék következő részleteit!

Latiatuc feyleym zumtuchel

mic vogmuc. ýfa **pur** ef chomuv uogmuc. Menýi **miloftben** terumteve eleve **mív ifemucut** adamut. **ef odutta vola** neki paradifumut hazóá. Ef mend **paradifumben** uolov gimilcítul **munda nekí elnie.** Heon **tilutoa wt** ig fa gimilcetvl. Ge **mundoa** nekí meret nū eneyc. (...)

(*Halotti beszéd és könyörgés* – részlet)

(...) ýfa kí **nopun** emdul oz **gimill**

twl. halanec halalálál holz. Hadlaua choltat terumteve iften tvl. ge feledeve. Engede **urdung intetvinec.** ef avec oz tilutv gimillftwl. **ef oz gimilfben halalut avec.** Ef oz gimilfnec wl **keferuv uola vize.** hug turchucat mige zocoztia vola. Num heon muga nec. (...)

(*Halotti beszéd és könyörgés* – részlet)

Elemezd a fenti szemelvények **kövér betűkkel** kiemelt adatait!

- F) A *Halotti beszéd és könyörgés* szövegét olvasva feltűnik a figura etymologica stíluseszköz is.

A beszéd, illetőleg a mondandó céljának előtérbe állítása, vagy az érzelmi hangulati hatás végett gyakran élünk az *erősítés* elnevezésű stíluseszközzel, másképpen *ismétléssel*. Ennek egyik fajtája a töismétlés, latinul: **figura etymologica**, azaz származás szerinti alakzat. Például: *életet él, tudni tudom*, „*Száll az ének szájrul szájra*” stb.

A figura etymologica stílushatását az adja, hogy nyomatékosabbá teszi az illető fogalmat, és növeli a szöveggörnyezet zeneiségét.

- a) Foglald össze a fentieket! Mi a figura etymologica? Gyűjts köznap i és szépirodalmi példákat is a töismétlésre!
- b) Elemezd a fenti ismertetés felhasználásával a *Halotti beszéd és könyörgés* szövegében olvasható figura etymologica stíluseszközt!
- G) Igazold, hogy a megszólítás, tétel, elbeszéléssel történő bizonyítás, következtetés, tette buzdítás, indoklás, a halottért és önmagunkért való könyörgés elemekből épül fel a *Halotti beszéd és könyörgés* című szövegemlékünk!
- H) Értékeld a *Halotti beszéd és könyörgés* szövegemlékünk jelentőségét!
- I) Tanulj meg két-három mondatot első kis összefüggő kézirat os nyelvemlékünk ből! Indokold meg a választásodat!

Általános tapasztalat szerint a tanulók szívesen próbálkoznak – tanári útmutatás nyomán – **a korai nyelvemlékeinknek** az egykori (véltető, feltételezhető) **hangzását visszaadó felolvasásával**. Bátorításuk ezután is őket efféle szellemi kalandozásra!

Diákjaink a tanult leíró nyelvtani ismereteiket próbára tehetik, kiegészíthetik a szükséges tanácsa ink kamatoztatásával akkor és úgy is, hogy tanulmányozzák ezeknek a becses nyelvemlékeinknek a **hangfejlődését, szóképletük alakulását, mondat- és szövegszerkezetüket**, valamint **nyelvi-stilisztikai kifejezőmódjukat** is, mindig figyelemmel a **korabeli helyesírásra** is.

Célszerű azzal a dilemmával is foglalkoznunk, amikor nyelvemlékeinkről tartunk körképet felmutató magyar nyelvi órákat, hogy **hogyan is kell írunk** ez idő tájt ezeknek, **a különböző korokból való, az írott nyelvünket őrző becses kincseinknek** a tudományos közéletben számon tartott **címeit**, hiszen ne is tagadjuk, bizony eléggé vegyes a k ép ezen a téren is.

Megerősítésül

Most, amikor 2014-ben Bárczi Géza múlhatatlan tudományos értékei előtt tisztelgünk, újra és újra szembe kell néznünk az *ezeréves dilemmával*: nekünk, magyaroknak *hol a helyünk a világban?* Éljük már meg sopánkodások és délibábos tudományoskodás nélkül azt, hogy itt a helyünk Európában, több mint ezer éve Közép-Európában, ahol ezt vallhatjuk Vörösmarty Mihály kertelés nélkül kimondott igazságával és nem kevés büszkeséggel a nemzetek előtt:

*És annyi balszerencse közt,
Oly sok viszály után,
Mégfogya bár, de törve nem,
Él nemzet e hazán.*

Mivel a magyar nyelv azon nyelvek egyike Európában, amelyik nem az indoeurópai nyelvcsaládba tartozik, vagyis nem áll genetikai rokonságban sem a latin, sem a germán, sem a szláv nyelvekkel, ráadásul nyelvrokoni sem laknak a közvetlen közelében, talán ezért is fontos időről időre foglalkoznunk anyanyelvünk, a magyar nyelv történetével.

Mi az, ami összeköti a világ legkülönbözőbb tájain, országaiban élő magyarokat?

1. A közös nyelv.
2. Az etnikai összetartozás tudata.
3. A történelmi hagyomány.
4. A kulturális értékrend.

Ezen összekötő kapcsok megerősítéséül is álljon itt, mintegy emlékeztetőül, Móricz Zsigmondnak a Kelet Népéből citált vallomása nyelvünkéről, és iparkodjunk tanítványainkkal együttműködve okosan, értékállóan kibontani ennek az allegorikus képnek a jelentésrétegeit: „*A magyar nyelv ezer év óta mindenesetre itt él... Honnan tudjam azt, hogy az Árpádok alatt hogy hangzott? És még inkább honnan tudjam meg azt, hogy az Árpádok előtt hogyan dörgött? De itt van, és az ezeréves szavak, ahogy a sötétségből, oklevelek latin masszájából elő-előbukkannak, olyan fényesek és ragyogóak, mint a csillagok.*”

Irodalomjegyzék

- Bárczi Géza 1975: *A magyar nyelv életrajza*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest
- Bárczi Géza 1980: *A magyar nyelv múltja és jelene*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest
- Bárczi Géza 1982: *A Halotti Beszéd nyelvtörténeti elemzése*. Sajtó alá rendezte és szerkesztette: E. Abaffy Erzsébet és N. Abaffy Csilla. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Bárczi Géza – Benkő Loránd – Berrár Jolán 1967: *A magyar nyelv története*. Tankönyvkiadó, Budapest
- Dömötör Adrienne – Gerstner Károly – Horváth László – Haader Lea – Papp Zsuzsanna 2003: *A magyar nyelv története*. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *A magyar nyelv kézikönyve*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Dömötör Adrienne 2006: *Régi magyar nyelvmélekek* (A kezdetektől a XVI. század végéig). Akadémiai Kiadó, Budapest
- A. Jászó Anna 2013: *Klasszikus magyar retorika* (Argumentáció és stílus). Holnap Kiadó, Budapest
- Kodály Zoltán 1974: *Visszatekintés* (Összegejtött írások, beszédek, nyilatkozatok, II.). Zeneműkiadó, 327–328., Budapest
- Kiss Jenő 1991: *A magyar nyelv*. In: Kósa László (szerk.): *A magyarságtudomány kézikönyve*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Kiss Jenő és Puzsai Ferenc (szerk.) 2003: *Magyar nyelvtörténet*. Osiris Kiadó, Budapest
- Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2006: *Helyesírás*. Osiris Kiadó, Budapest
- Molnár József – Simon Györgyi 1977: *Magyar nyelvmélekek*. Tankönyvkiadó, Budapest
- Ruffly Péter 1977: *Bujdosó nyelvmélekeink*. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest
- H. Tóth István 2008: *A magyar nyelv helye a világban* (2009 – a magyar nyelv éve). Prágai Tükör, Prága
- H. Tóth István 2008: *Szemlélődés a magyar nyelvtörténet forrásai vidékén* (2009 – a magyar nyelv éve). Prágai Tükör, Prága
- H. Tóth István 2009: *Vázlat a magyar nyelv történetének korszakolásáról* – 1. rész (2009 – a magyar nyelv éve). Prágai Tükör, Prága
- H. Tóth István 2009: *Vázlat a magyar nyelv történetének korszakolásáról* – 2. rész (2009 – a magyar nyelv éve). Prágai Tükör, Prága
- H. Tóth István 2009: *Tisztelgés az ismertebb nyelvmélekeink előtt* (2009 – a magyar nyelv éve). Prágai Tükör, Prága
- H. Tóth István 2009: *Kettős tükrök. A stilisztikáról magyarul – a magyarról stílusosan*. Egyetemi tankönyv. Társ-szerző: Radek Patloka. Károly Egyetem Filozófiai Fakultása, Prága
- Vörös Ferenc 2003: *Nyelvtörténeti olvasókönyv*. Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, Nitra

* * *

A tankönyvek szakmaisága, módszertani kérdései

IV. tankönyvkutató szimpózium Révkomáromban (Komárno, Szlovákia)

Ideje: 2014. április 25. 10. 30–17 h., **helyszíne:** Selye János Egyetem Tanárképző Kara, kari tanácsterem (309.)

Ambrus Ágnes

ambrusagnes@yahoo.com

A magyar föld és nép iránt elkötelezett író Gulácsy Irén (1894–1945)

A Kossuth-szónokversenyen 2013 novemberében is átadták a legjobbnak ítélt női szónoknak – Arany Ariellának, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem hallgatójának – a Gulácsy Irén-díjat, amelyet a Magyar Asszonyok Érdekszövetsége 2005-ben alapított. A szónokverseny szervezőinek, illetve az érdekszövetségnek a szándéka a vetélkedő kezdeményezésében és díjalapításban találkozott: a verseny célja ugyanis – többek között – a közéleti, szakmai szerepekre való felkészítés, valamint a hagyományápolás, az érdekszövetség pedig a díjjal arra figyelmeztet, hogy a mai kornak is nagy szüksége van Gulácsy Irénhez hasonló nőkre, asszonyokra, akik kellő érzékenységgel, odafigyeléssel és felelősséggel keresik a megoldásokat a közösség problémáira. A Magyar Asszonyok Érdekszövetsége ugyanakkor a díjjal fel szeretné eleveníteni a közösség tudatában az író emléket, aki a két világháború közötti magyar irodalom legolvasottabb szerzői közé tartozott, de manapság alig hallani róla. A szövetség úgy véli, hogy az író élete és munkássága példakép lehet a mai nők számára, Gulácsy Irén ugyanis elkötelezett alkotó volt, műveivel nem csupán szórakoztatni akart, hanem a „veszedelemre és pusztulásra” figyelmeztetett azzal a céllal, „*hogy a társadalom lelkiismeretét felriassza, életöszönét öntudatra korbácsolja, akaraterejét önmentő tevékenységre felvillanyozza. Gulácsy Irén művészetének nagy érdeme, hogy egész fogantatásával benne gyökerezik korunk égető problémavilágában és a magyar föld és nép iránt való szinte szenvedélyes rajongással kíván részt venni a fájó kérdéseknek megoldásában.*” (Bánhegyi 1939: 159).

Gulácsy Irén élete és írói pályája

Az író 1894-ben a Szeged melletti Lázárpusztán született. Korán – még 16. életéve betöltése előtt – férjhez ment idősebb távoli rokonához, Pálffy Jenő mérnökhöz. A házasságkötés után – rövid Tolna és Sopron megyei, majd szegedi kitérő után – Nagyváradon telepedtek le, ahol a férj nem sok idő múlva gyógyíthatatlan beteg lett, és hátralevő életét tolókcocsiba kényszerülve, magatehetetlenül töltötte. Gulácsy Irén önfeláldozóan ápolta férjét, miközben a kenyérkereset gondja is az ő vállaira nehezedett. Újságíróként munkatársa lett a legtöbb erdélyi lapnak és folyóiratnak, ugyanakkor egymás után jelentek meg novelláskötetei, regényei, színdarabjai, amelyekkel jelentős sikereket aratott. Férje 1927-ben bekövetkezett halála után Kolozsvárra költözött, majd visszatelepedett Magyarországra. 1945-ben, Budapest bombázásakor vesztette életét, amikor lakását telitalálat érte. A *Hamueső* című műve az Erdélyi Szépművés Céh kiadó első köteteként jelent meg, a *Fekete völegények* című regényét élete során 24-szer adták ki. A *Fekete völegényekkel* elnyerte a Magyar Tudományos Akadémia Péczely-díját, 1939-ben Corvin-koszorúval is kitüntették, ugyanekkor érdemelte ki Budapest Székesfőváros Kazinczy-díját, majd a Petőfi Társaság Jókai-nagydíját (1940) is elnyerte. Regényeit, novelláit francia, német, olasz és lengyel nyelven is megjelentették, de nevét és műveit halála után elfelejtették, alig emlegették.

A történelmi regény az erdélyi irodalomban

A történelmi regény az egyik legdivatosabb műfaja volt a két világháború közötti erdélyi irodalomnak. A műfaj reneszánszát több tényező befolyásolta, ezek közül az egyik legfontosabb az volt, hogy a jelen aktuális, de a cenzúra miatt tiltott kérdéseit a múlt történései révén meg lehetett jeleníteni, a másik pedig az, hogy a történelmi témák lehetőséget biztosítottak a transzszilvanizmus által meghirdetett sajátos, erdélyi identitás kialakítására. Ezért is fordultak az írók ezekben a művekben leggyakrabban az önálló

erdélyi fejedelemiség időszakához, amely korban a tipikus erdélyi sors lényegét keresték és találták meg. Az írók ezenkívül – hogy a „haza, család, szerelem” összefüggései kapcsán a vívódásaikat is ábrázolni tudják – sajátos színeztek is a műfajt, néhol a családregénnyel, máshol az életrajzzal vagy az erotikus létésű romantikus regényekkel rokonították

Fekete völégények: cím, regényidő, cselekmény, szerkezet, szereplők

A *cím*ben a „völégény” szó jelzi, hogy a regény középpontjában a jegyesség, a valamivel való eljegyzettség kérdése áll. A két fekete völégény Tomory Pál kalocsai érsek, a mohácsi csatában harcoló, vesztes magyar sereg vezére, illetve Czibak Imre váradi püspök és temesi ispán, aki a Mohács utáni zavaros időkben igyekszik rendet teremteni. Czibak egy szerelmi csalódás özvegye: őt Zápolya Borbálának a saját testvére iránti perverz szerelme és családi érdekből elkövetett hűtlensége szakítja el egy ideig a világi élettől, Tomoryt egy véletlen szerencsétlenség – menyasszonyának halála – az esküvő éjszakáján. Mindketten elveszítik tehát szeretett választottjukat, így ezentúl csak egyetlen menyasszonyt kívánnak szolgálni, karddal: Hungáriát. A két fekete völégény élete összefonódik, hogy azután sorsuk tragikusan végződjék: mindketten hazájukért áldozzák életüket.

A *regényidő* a Mohács körüli évtizedeket öleli fel: Corvin János meghalt, Magyarország trónján a beteges és tehetetlen II. Ulászló ül, s a korona megszerzéséért a Habsburgok és a nagyraagyvó Zápolyai János, Szepes grófja verseng. A cselekmény 1504-ben kezdődik, és 1514-en, 1526-on keresztül 1534-ig megy el, harminc esztendőn keresztül, serdülő korától haláláig kísérve hőseit, Czibak Imrét. De ebbe a harminc esztendőbe belesűrítődik az egész magyar történelem, múlt, jelen és jövő: látjuk az események előzményeit és következményeit, a befejezést pedig az író a jövődönök szánta.

A fejezetek párhuzamos szerkesztésűek, Gulácsy a változó színhelyeken egymás mellett vezeti a hasonló alakok történetét, akik jól megkomponált drámai jelenetek sorában találkoznak és ütköznek össze. Rengeteg karakteresen megrajzolt, egyénített szereplőt vonultat fel az író, akik eleven, tapintható emberek. Minden egyes szereplőt cselekvésében mutat meg, nem magyarázza, nem értelmezi tetteiket. Sok szereplőt sorsát – mint Zápolyát, az anyját, a hűgát, Lajos királyt – évtizedeken át követi, akárcsak a főhősökét.

A regényt a kalandosság, a sokszínű *cselekményvezetés* jellemzi. A műben a történelmi események játszák a főszerepet, e történelmi háttér előtt azonban hiteles emberi történetek bontakoznak ki: barátságok és szerelmek születnek és szűnnek meg, pozitív és negatív szereplők vonulnak fel, élnek mindennapjaikat és csapnak össze. A regényben pontos képet kapunk a korabeli társadalomról, minden réteg képviselteti magát: megismerkedünk a királyok udvarával, a nemzeti beállítottságú köznemesség, az idegenpárti főurak, a sorsával elégedetlen parasztság életével. A háromkötetes mű lapjain hiú és önző főurakkal, egyszerű, jóindulatú nemesekkel, nyomorgó parasztemberekkel, felkelőkkel, gyermekkirállyal, bűnös testvérszerelmekkel, klostromban élő barátokkal, a mártírhalált hősiessen vállaló paraszvezérrel találkozunk. A cselekmény fő vonalát Czibak Imre és Tomory Pál története adja meg. A két főhős a maga egyéni tragédiája után el akar szakadni a világi élettől: barátságát ölt. A két barátot azonban kiragadja a klostorból az ország követelő szava: Tomory mint vezér esik el Mohácsnál, Czibak Imre életben marad, neki tovább kell küzdenie, hogy majd eljőjön számára az önként vállalt, „nagyszerű halál”. Czibak Imre tragédiája az, hogy nemcsak a gyűlölt ellenség ellen kell harcolnia, hanem saját népe, a magyarok ellen is, akiket szeret. Sorsa tipikusan magyar sors, története – külső harcival és belső vívódásaival – annak a magyarságnak a története, akivel kapcsolatban Paulis barát (Tomory Pál) a regényben így kiált fel: „Rajtunk az Isten büntető keze!”

Történelmi hitelesség és aktualizálás

Gulácsy Irén a *Fekete völégények* című történelmi regényéhez elmélyült előtanulmányokat végzett, hűsz kötetnyi jegyzetanyagot készített, amelyet beépített művébe. Az író a műben archaizáló nyelvet használ, ez azonban nem rekonstrukció, hanem különböző korok szavaiból, szófordulataiból elvonatkoztatott, általa teremtett régi magyar nyelv. A regényben Gulácsy a középkori Magyarország Mohács körüli széthullását eleveníti meg, az ismert történelmi tényeket a lehető leghitelesebben mutatja be, ugyanakkor a fikcionalitást működtetve – ezek hézagaiba – egy kitalált történetet helyez bele. Kritikusai a regény gondos korrajzát, történelemszemléletének elevenségét emelik ki, ehhez azonban hozzá kell tennünk azt, amit Pomogáts Béla a történelmi regény műfaja kapcsán kiemelt: az író már a történelmi adatok szelektálásával újrajrja, illetve értelmezi a történelmet, illetve a megírás jelenét is. A két világháború közötti történelmi témájú művekben a múlttól való beszéd igazi tétje a jelen volt: az erdélyi

írók az elmúlt korszakok eseményeit megjelenítő történelmi regény parabolisztikus olvasata révén közösségük önmegértését kívánták segíteni.

A regényben a XVI. századi események olyan interpretációját találjuk, amely a mű megírása idején aktuális erdélyi gondolat visszamenő bizonyítására szolgált. A mű úgy beszél Magyarország Mohács utáni szétszakadásáról, hogy a Trianon következményeként szétszaggatott magyarságot is megszólítja. Gulácsy a *Fekete völgyek*ben a három erdélyi nemzet egymásraultaltságának, az erdélyiség jellemzőjének tartott szabadelvű toleranciának megannyi példáját mutatja fel a múlt eseményei között. A szereplők eszméin keresztül az író a toleranciára és a nagyhatalmak közti egyensúlypolitikára alapozó független Erdély gondolatát hangoztatja. A regényből az olvasható ki, hogy az erdélyi fejedelemség kizárólag a vallási és politikai egyensúlyon keresztül, az érdekelletéteken felülemelkedve tarthatja meg függetlenségét. A mű végső üzenete az, hogy csak az önfeláldozó hazafissággal rendelkező hőssé nemesültek összefogása gátolhatja meg a magyarság további pusztulását, vezetheti a nemzetet a megújulás útjára.

Sudár fenyőből lármafa

Gulácsy Irén regényének hőse, Czibak Imre halála előtt – elárulva és magára maradva – sudár fenyőből lármafát állít, így figyelmezteti Erdély népét a veszedelemre. Az író is – hőskéhez hasonlóan – művével jelzötüzet gyűjt, felráz, figyelmeztet: a világháború és Trianon utáni helyzet – a Mohács utáni korszak katasztrófájára emlékeztetően – végzetesen tragikus. De van kiút... Ha a közélet szereplői – Czibak Imréhez hasonlóan – felismerik a különböző társadalmi rétegek és osztályok egymásraultaltságát, ha sikerül megteremteni az egyéni és osztályérdekeken felülemelkedő nemzeti egységet, a közösség és a haza megmenthető. Czibak Imre eszméi alapján Erdélyt tekinti, ahol ennek az egységszellemnek múltja, hagyománya van. Czibak az elképzeléseit nem tudja megvalósítani, élete tragédiával fejeződik be, a regény végén meghal, ennek ellenére a befejezés nem sugall reménytelenséget. Czibak Imre halála önként vállalt, mártíromhalál, amely felrzza benualtságából az országot, és a hős terveinek a megvalósítására bírja azokat is, akik addig közönyösek voltak a nemzet sorsa iránt. A főhős halála tehát nem bukás, hanem megdicsőülés, ami a jövőbe mutat: a remény hangulatát társítja a tragikus befejezéshez.

Felhasznált irodalom

- Bánhegyi Jób (1939): *Magyar nőírók*. Szent István Társulat, Budapest.
Benedek Marcell (1927): A Mohács-centenárium regényei. *Korunk*, 1927/5
(<http://www.korunk.org/?q=node/8&ev=1927&honap=5&cikk=4314>, 2014.01.05.)
Láng Gusztáv (1998): Kérdőjelek egy bestseller körül. In: *Kivándorló irodalom*, Komp-Press, Kolozsvár, 89–98.
Pomogáts Béla (2002): *Erdély hűségében*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda.
Vallasek Júlia (2004): Az erdélyi történelmi regény a második bécsi döntés után. *Irodalomtudományi Közlemények*, 108/2, 231–243, 108/2, 231–243. (<http://www.itk.iti.mta.hu/megjelent/2004-2/vallasek.pdf>, 2014.01.05.)
Varga Virág–Szávolya Zoltán (szerk.) (2009): *Nő, tükör, írás. Értelmezések a 20. század első felének női irodalmáról*. Ráció, Budapest.
<http://asszonysovetseg.hu/gulacsy-iren-dij/>

* * *

Lengyel János

cadaloraster@gmail.com

Remete a Tisza partján

Ferenczi Tihámér költő, 1941. november 24.-én született Kárpátalján magyar állampolgárként, a beregszászi járásban található Badaló nevű községben. Igazi lokálpatriótaként jelenleg is ott él. Általános és középiskolai tanulmányait szülőfalujában végezte, 1966-ban tette le érettségi vizsgáit. Családja nem volt, édesanyja halála után rokonainál húzta meg magát. Vele született látásproblémái miatt ma is rokkantsági nyugdíjat kap.

1965-ben jelent meg első verse, később több kárpátaljai magyar nyelvű lapban is publikált: *Kárpáti Igaz Szó*, *Vörös Zászló*, *Beregi Hírlap*, *Hatodik Síp*, de verseit közölték a *Kárpáti Kalendáriumban*

is. Jelenleg a Magyar Írószövetség Kárpátaljai Írócsoportja *Együtt* című irodalmi és közéleti folyóiratában, és a *Kárpátalja.ma* nevű internetes portálon jelennek meg művei. Korábban több neves magyarországi folyóiratban is publikált, néhány költeményét lefordították ukrán nyelvre. Verseit számos antológiába is beválogatták, ami a szovjet időkben nagy teljesítménynek számított. Művei ott szerepelnek *A várakozás legszebb reggelén* (1972), *Szívárványszímben* (1977), *Lendület* (1982), *Sugaras utakon* (1985), *Évgyűrűk* (1987), *Vergődő szél* (1990), *Töredék házacská* (1994), *Verecke* (2003), *Viszontlátás* (2008) című antológiákban..

A múlt század hetvenes éveiben kapcsolatba került a Forrás Stúdió helyébe lépő József Attila Irodalmi Stúdió tagjaival. 1979-ben, a stúdió könyvsorozatában jelent meg első kötete *Szívem volt már minden* címmel. 1990-ben Nagy Zoltán Mihállal jelent meg ikerkötete *Férfitűd* címmel. 2000 tavaszán a Mandátum Kiadó gondozásában látott napvilágot a *Vízjel*, 2004-ben az Intermixnél *A csenden túl* című könyve. Dupka György, a kiadó tulajdonosa 2011 őszén a költő hetvenedik születésnapja alkalmából jelentette meg a *Tölgyből gerincet* címre hallgató könyvét, ami a költő legjobb hetven versét tartalmazza. A kárpátaljai magyar irodalomra amúgy is jellemző az újraközlés, szinte minden jelentős szerzőnek jelent már meg válogatáskötete. 2001-ben megkapta a Magyar Írószövetség elnökének oklevelét.

Jó barátságban állt az 1997-ben elhunyt Kecskés Bélával és Nagy Zoltán Mihállal, aki több kötetét is szerkesztette. Utóbbi írja a költőről a 2011-es könyv utószavában: *Ferenczi Tihamér vélhetően jól tudja, hogy a tágabb Egész (társadalom, sőt Univerzum) problematikájának kimondva-feloldása elsősorban az emberi gyötrelmek csillapításával kísérrelhető meg, de korántsem a siker esélyével, hiszen világunkban a nagy hiányok terhét cipelő gyakran költő gyakran vánszorgásra, újabb és újabb negatív csodákkal való szembesülésre kényszerül, ahelyett, hogy otthonra lenne abban.*

Ferenczi Tihamérral személyesen 2011 őszén találkoztam először a szülőfalujában, amikor Dupka György és a település közössége ünnepséget szervezett a költő hetvenedik születésnapja alkalmából, és egyben bemutatták a már említett versgyűjteményét. Egy alacsony megszeppent, félénk gyereket láttam ülni a zajos sokaság közepette, de szemében a boldogság lángja lobogott, a szája sarkában ott bujkált az a fajta mosoly, ami azon emberek sajátja, akik úgy vélik, nem éltek hiába. Sors-tépázta életút áll mögötte, de ott akkor ő volt a középpontban, az a sok ember csak azért jött el, hogy Ferenczi Tihamért a költőt, a falu hírességét ünnepelje. Csekély vigasz egy hiányos életért, de valahol mégis egy pozitív visszajelzés az olvasók, illetve az életterének közössége felől.

Hetven év, hetven vers. Egy ember, egy életút. A válogatás kötete beszédes verssel indít, *valamit el kell mondanom / különben nem lesz oltalom* – írja a *Valamit mondani* című művében. S ez a valami minden, minden, amit a költő átélt, gondolt, egy átszenvedett élet versekbe öntve. Majdnem azt írtam, ölte, mert némely írását olvasva, olyan érzetet támadt, hogy a vers végén a szerző is befejeződik, elmúlik, a pont az ő végét is jelenti. De mégsem, hiszen fönix madárként újra feltámad a következő költeményben, ahol éppen a rég elhalt badalói cigány zenész, Lámek hegedűjét szólaltatja meg, és az olvasó fülében mint-ha valóban felcsendülnének az enyészetté vált dala-

mok. *Mint mikor ha felsírt / Lámek hegedűje / istenek mennyei nektárja / fáradt a lelkiünkbe (Lámek hegedűje).*

Ferenczi egész életét szülőfalujában töltötte visszavonultan, már-már rejtőzködve, ami főként a vele született látáshibának tudható be. *Bolyongok / az éjszakák / hold-mosta / szurdokjaiban. // Mégse tudom / nem tudhatom: / a csenden túl / mi van? (A csenden túl)* Költészetét a tömörség, a sallangmentes egyszerű közlési forma jellemzi. Verseinek többsége rövid tényközlés, egy gondolatot visz végig vagy csupán elindít, hogy az olvasó a költő által kijelölt úton jusson el a megvilágosodáshoz. *Úrt vájt belém / a csönd. / Benne lényem / ödöng. (Úr)*

Ferenczit olvasva az egyszerre önmagába zárkozó és a világra rácsodálkozó ember tépelődése, már-már önmarcangolása táruul az olvasó elé. *Miért is hittem volna, hogy egyszer / a gyermek-nyárból férfifősz lehet, / hogy a fénymázcs égbolt-porcelán / felhőcserepekre töredezzet. (Férfitűd)*

Az 1990-es évek elején M. Takács Lajos magyarországi irodalomtörténész megszerkesztette a kárpátaljai magyar irodalommal foglalkozó *Vergődő szél* című antológiát. Ennek anyaggyűjtése során ismerkedett meg Ferenczi Tihamérral. Ő segítette abban, hogy Debrecenben megműtsék a szemét. A beavatkozás sikeres volt, a költő látása jelentősen javult, a változás a verseiben is megmutatkozik. Ahogy Dupka György mondta az ünnepi rendezvényen, képletesen szólva, kinyílt a költő szeme, a szürke, a fekete ezernyi árnyalatának világából kilépve meglátta a világ igazi színeit: *reggel / a Nap-kéve / kalászfénye / meleg / laza // egy / hegy / kék / burorék / ez itt a / haza (Grafika)*

Örök fájdalom számára a társ, a kedves hiánya. Több versében is felbukkan a sosem volt, a megfoghatatlan, a mindig változó, ám soha el nem halványuló szeretett lény(lány). *Kinyújtja a vágy / feléd a karom. / Fényedet, lényedet / akarom nagyon. (Napraforgó)* Szükszavúságát, félénkségét személyesen is megtapasztalhattam a már említett születésnap rendezvényen, amikor interjút akartam készíteni vele. A költő minden kérdésemre rövid tömondatokban válaszolt, de amikor a feleség, a család hiánya került szóba, elhallgatott. Fiatalon ő is volt szerelmes, viszont a betegsége okozta kisebbségi érzet megakadályozta abban, hogy bárkihez is közeledjen, de a vágy, a várakozás örökre megmaradt. *Várlak, mint buszra várók / az utolsó kocsi / a fagyon topogva. / Kereslek, jöjj, mert rám száll / a nyugtalanság, / bevon, mint fémét a rozsdá. (Nyugtalanul)*

A költőben lakozó férfi nem tud belenyugodni a helyzetébe. *Reménytelenség, nem hiszek neked! / Perc-özegek ugrálnak / az Idő sziklán. / Te, Kedves: bárhol vagy, / megalállak, / mert hiányzol nekem ... (Nyugtalanul)* Ez a hiányérzet megmérgezi a lelket, sosem hagyja nyugodni, űzi, hajtja, hogy szavakba öntve, versek által kitörjön börtönéből, és szabadabb

valva a világ részévé váljon. *Játszani tengert, csillagot, / mert nem vagy sehol, / rakéta-robajú szerelem – / Elhúzni / lányszívek idegen bolygói mellett / tovább, feléd, / ragyogó álom – csillagom – / Elérlek-e? / - Nem tudhatom. (Nem tudhatom)*

Az egyedüllet, a magány próbára teszi az embert, hiszen ösztönénél fogva társas lény. Úgy érzem, Ferenczi számára az írás, a költészet egyfajta menedék, egy önmaga alkotta fantáziavilágba költözve írja ki magából keservét, amit cipelni már képtelen. De minek is tennie, ha megoszthatja velünk olvasókkal? Ennek az apró termetű embernek hatalmas lelke van, amit egyfelől jól álcáz a külvilág elől, másfelől meg „szemérmetlenül” kitarulkozik előtte. *Hánykolódom / a magány / szalma-zörejű ágyán, / sóhaj-síneken / zakatol a vágy / elfojtott lámpákkal / feléd. (Hiányod)*

Ki ismerheti a legjobban, mint a jó barát, Nagy Zoltán Mihály, ő írja a válogatás utószavában: *Ferenczi Tihamér költészete romlatlanul, romolhatatlanul tiszta, benne minden az és annyi, ami és amennyinek látszik. Mint fentebb írtam, némely versét a gátlástalan kitarulkozás, az álszemérem nélküli igazmondás jellemzi. Nála a fájdalom valóban fájdalom, a hiány valóban hiány, a szerelem valóban szerelem, még ha annak tárgya csak a képzeletvilág rózsaluaságában üldögél soha be nem teljesülő boldogságára várva. A kedves csupán a költő képzeletében létezik, de ott nagyon is valós, életteli. *Éjszakáim / Altamira - / barlang - / falára / téged rajzol / álmaid / grafít - / ceruzája. (Barlangrajz)**

A valóságba visszatérve, a költő életében fontos személy volt az édesanyja, aki, míg élt, megpróbált enyhíteni a társtalanság okozta fájdalom. *Anyám*

Felhasznált irodalom:

Ukrainai magyar szervezetek, intézmények, közéleti személyek adataira. Magyar Értelmisségiek Kárpátaljai Közössége. Ungvár, 2007.

Ferenczi Tihamér: *Férfi idő.* Kárpáti Kiadó. Ungvár, 1990.

Ferenczi Tihamér: *Tölgyből gerincet.* Intermix Kiadó. Ungvár – Budapest, 2011.

Pál György: *A magyar irodalom Kárpátalján (1945–1990)* Szabolcsi téka., Nyíregyháza, 1990.

Ferencz Tihamér

Semmi jel

Semmi versre utaló jelet nem küldött ma még a lélek mélye, mit arcom kőlapjára vésné a gyémánt-élű idő.

Járok itt, lépteimet mérve, mint elítélt a cellában, faltól falig, szabadság ennyi, – eső-rács állja utamat.

Semmi jel, dúlt-idegű szél cincál szőlőlevelet, talán a nyár rejtette titkát e sárga pergamenekbe?

Semmi jel, rácsos eső az ablak négyyszögén, én-függöny, egyhangú ég lesi ugyanolyan színű tócsában magát.

A lélek mit nem hozhat fel, a jeltelen, a hallgatag, ha rab, mint én, idő-fogoly, s eső-rácstól tévelyül a hit.

című versében írja : *Zúgjatok, / sugár-traverzek. / Róla szóljatok, / fészek- szívémben / csipogó fióka-versek! Átvitt értelemben de a Hangvilla című költeményben is felbukkan az édesanya: *Mint / megütött / hangvilla, / kondul / anyám nyelvén / a számban / a szó.**

Ferenczi számára egyaránt fontos a szűkebb és a tágabb életér, a szülőfalu és a Haza. Magyarságát nem hangos mellédöngető szólalomokkal vallja, hanem a rá jellemző csendességgel, de egyben határozottan is. *Diaszpórában élek, / mint rahói fenyők / túlelvén / a fények. (Rahói fenyők)*

Több verse foglalkozik az öregséggel, az elmúlással, a halállal. *Jéggé kövült vén: / ülök untan / ez-redvégi zugban. / Didereg a fény / odúmban. (Hangulat)* Mintha csak programszerűen készülné a halálra, írja a következőket az *Idegen anyag* című négygyorosában: *Gyül bennem / idegen anyag. // Megtermelem / halálomat.*

Ferenczi verseiből kirajzolódik egy önmagával hadakozó lélek, aki belső késztetésre vonul száműzetésbe, bilincseit önmaga rakta fel. *Én vagyok a legkisebb, / aki nem kell senkinek (A legkisebb).* Oldhatatlanul vágyakozik a szeretetre, törődésre, hogy legyen valaki, aki meghallgatja, megérti őt. Legyünk hát mi, olvasók, akik meghallgatjuk és megpróbáljuk megérteni a költőt, aki több mint hetven éve álmodja életét önkéntes bezártságában a Tisza partján. *írni / annyi / bírni / a lét / lélegzetét // létnyersanyag / arany mása / a vers (Filozófiák).*

Évek óta nem találkoztam vele, de örömmel értesültem arról, hogy az eltelt időben nem télenkedett, megjelenés előtt áll legújabb könyve, aminek címe *A magány templomában.*

A. Jászó Anna

postmaster@adamir-retor.t-online.hu

Jókéiről – más szemszögből III.

Jókéi és a retorika

„Jókéi egy csapásra megteremtette a magyar prózairadalom műfaji sokszínűségét, és ezáltal kiapadhatatlan kincsébányája lett a későbbi fejlődésnek. Ha kellett, az emberiség ősi kultúrkincsét jelképező mítoszokig, ha kellett, poros krónikákig nyúlt vissza, s habozás nélkül használta fel akár a napisajtó, akár a klasszikus verses epika vívmányait is művészetében” – írja Szörényi László (Szörényi 1989, 163). Véleményem szerint ehhez a sokszínűséghez hozzájárult Jókéi retorikai iskolázottsága és retorikai ismerete, melyről – tudomásom szerint – eddig nemigen írtak az irodalomtörténészek.*

Mindenekelőtt a retorika körüli félreértést kell tisztáznunk. A retorika, retorikus, retorizáltság terminust a díszes, patetikus stílus szinonimájaként szokták használni, ilyen kifejezéseket olvashatunk különféle tanulmányokban: „retorizált nyelv”. Ez a szóhasználat azon a téves értelmezésen alapul, hogy a retorika csak stílus, csak díszes nyelvezet, üres szóvirág. Mikszáth is a „retorika szemfényvesztő eszközei”-ről ír (l. alább). (Ennek a félreértésnek a kialakulásáról hosszasan írnak a retorikatörténeti munkák, pl. Golden–Berquist–Coleman 1983, Perelman 1982.) A klasszikus, Arisztotelészen alapuló retorika a stílus alapkövetelményeként az illőséget határozta meg: illő legyen a stílus az alkalomhoz, a tárgyhoz, a személyhez; tehát a sokszínűséget vallja. Erről szól a három stílusnem elmélete (egyszerű, középső, fennkölt stílus). A klasszikus és a modern retorika tárgyalja az érvelési módokat is, tulajdonképpen két pillére van: az érvelés és a stílus. A „retorizáltság” és hasonló kifejezések értelmezhetetlenek annak, aki ismeri a retorikát.

Szörényi László a Jókéi által megteremtett regénytípust jellemzi, „amelyben a tiszta, elemi epikusformák erősen dramatikus szerkezetbe építve és a prózaritmus szabályainak alávetett, magasan retorizált nyelven előadva jelennek meg, és végső felépítésükben az eposzal mutatnak rokonságot” (i. m. 140). Ez mind igaz, csak a retorizált nyelv fogalma értelmezhetetlen. Ha a stílus-eszközök, az alakzatok és a szóképek mesteri használatát jelenti, akkor egyetérthetünk vele. Ha Jókéi regényeinek nyelvezetét általában, akkor nem, hiszen Jókéi minden regiszterben mesterien ír.

Az alábbiakban tehát a valódi retorikáról lesz szó.

1. Jókéi mint szónok

Nem szoktuk a középsikolásoknak tanítani, hogy Jókéi hatásos szónok volt. Nemcsak 1848. március 15-ei forradalmat kirobantó rövid szónoklata tanúskodik erről, hanem harmincévnyi parlamenti szereplése, valamint alkalmi, egy-egy meghívás alkalmából elmondott beszédei is. (Politikai beszédeit két kötetben kiadta a Franklin Társulat 1930-ban, a kritikai kiadás hat kötetben közli cikkeit és beszédeit. Olvasható néhány beszéde a következő kötetben: Jókéi Mór. Válogatta, a bevezetést és a jegyzeteket írta Fábri Anna. Új Mandátum Kiadó, 1998.)

A szónok Jókéiről színesen és híven számol be a kortárs és szemtanú Mikszáth Kálmán *Jókéi Mór élete és kora* c. könyvében (1907). (Végig az Unikornis-kiadásból idézek.)

1.1. „Rokonszenves szónoki alaknak bizonyult, kinek szépen csengő hangja és férfias gesztusai kellemetes hatást gyakorolnak, ami nem kis szó annyi nagy szónok között, mint amennyi most a Házban van. Meglehetősen az általánosságok közt mozgott, amit különben a szituáció is magyaráz. Új dolgot nem mond, se új érvelést nem használ, de a már ismert argumentumokat egyszerű, ízléses formában és félre nem magyarázható világossággal tállalja fel, menten azonban a retorika szemfényvesztő eszközeitől.” (II/31)

1861. április 2-án gyűlt össze az országgyűlés. „Már május 22-én megtartja szűzbeszédét a *határozat* mellett, mélységes csöndben, nagy figyelem mellett.” A zsúfolt karzat meg volt elégedve, a képviselők ünnepelték, a sajtó is dicsérte. „Pedig e beszédnek egy nagy szépségét még nem tudhatták, hogy az, aki mondta, egész élete folyamán aszerint viselkedik majd.” Mikszáth a szónok hitelességéről, éthoszáról ír, s valóban az erkölcsiség a szónok legfontosabb tulajdonsága. (Mikszáth hosszan idéz ebből a beszédből.)

„...hatalmas jelszavakat tudott beadni a közönségnek az ő plasztikus nyelvén, mely mindennek fölötté áll, s ha nem mondhat is érdemileg új és meglepő dolgokat, olyan ruhába öltözteti a közelfekvő, sőt már esetleg használt argumentumokat, hogy roppant hatást idézzen elő; szóval Deák szerint Jókéi olyan puskaporról is tud lőni, amely már lőtték egyszer. Ötlelessége és humora pedig olyan nektár, mely még az ellenfélnek is él-

* Vö. Málnási Ferenc írásával, különösen 26. old.

vezetet okoz.” (II/66) S itt sorakoznak Mikszáth könyvében a szellemes példák.

„Elfogultság nélkül beszélt, a lámpalázat nem ösmerte, közbeszólások nem zavarták, s egy-egy jóízű élcet oly komoly arccal tudott elmondani, mint senki más a Házban...” (II/104–105). Mikszáth ezen az oldalon nagyon fontos jellemzést ad Jókairól: „Különben zárkózott és tartózkodó volt, soha senkinek sem beszélt a benső dolgairól, holt a külső élményeit szerette apró anekdotákká kihegyezni. Valódi érzéseit, bánatát, keserűségét, megalázódásait nem közölte senkivel. Magába zárta, mint a dió a gerezdjeit. Csakhogy az ő páncélja nem olyan csontszerű héjből képződött, hanem napsgaras mókázásból.” (II/105) Észre kell vennünk, hogy érzelmeit nem közölte, de beleírta regényeibe. Mikszáth megjegyzi, hogy soha nem kritizált, nem bántott meg senkit. Pedig mindent nagyon is élesen és jól látott az emberi viszonylatokban és cselekedetekben. Az árulásokat is. Minden biznnyal ezért a vezérmotívum annyi regényében az árulás (ahogyan előző cikkemben leírtam).

Utoljára Kossuth temetésén beszélt a Nemzeti Múzeumnál. „Fölséges beszédet mondott most, méltót hozzá és magához. Hallottuk szelíd, csengő hangját, a szívek megmártódtak a hazafiúi érzések szent balzsamában, s a szónok, másoknak adandó helyet, egy-két vonallal hátrább lépett a tömeg közé – hogy soha többé ne kerüljön már szembeszökő előtérbe, csak még egyetlenegyszer e helyen – abban a helyzetben, amiben a másik van.” (II/169)

Hasonlóan ír Jókai szónoklatairól Névy László Jókairól szóló kismonográfiájában (1894). Névy alapítója volt a Petöfi-társaságnak, elnökségére Jókait kérték fel, ezáltal is kapcsolatban voltak, hiteles tanú, mint Mikszáth.

(Egyébként Jókai beszédei retorikai szempontból nincsenek feldolgozva, ezt Fried István is megemlíti [Fried 2003: 168]. Kitérő disszertáció-téma, javasolom magyartanároknak, számít a doktorátus a pályamoddellben! Az ELTE BTK alkalmazott nyelvészeti doktori iskolájában van alkalmazott retorikai program!)

1.2. Jókai műveiben számos szónoklatot olvashatunk, komolyat és tréfásat (paródiát) egyaránt. Hatásos, rövid az a szónoklat, amelyet Baradlay Richárd mondott katonáinak hazaindulásuk előtt. Tréfás szónoklat olvasható *A kőszívű ember fia* elején vagy a *Politikai divatok* első kötetében (95). Nagyon is ismerte a jó szónok hatékonyságát, egyik regényében ezt írta: „Mondtam, hogy ne engedjük őt szólni, mert ha beszélni kezd, mind ellenünk fordítja a kivont kardokat, s

varázsló nyelvvel kibeszéli az emberek szívéből a haragot.” (*A fehér rózsá*, 133) Vitákra, logikai érvekre is idézhetünk példákat, pl. éles vita zajlik le az összeesküvők között a *Szabadság a hó alatt* c. regényben.

1.3. Most nincs arra lehetőség, hogy bemutassuk és elemezzük Jókai nevezetes beszédeit. Egyet mégis bemutatunk és elemzünk. Ez talán a legrövidebb magyar szónoklat, egyúttal talán az egyik leghatásosabb: hozzájárult a március 15-ei forradalom sikeréhez. (Idézem a *Klasszikus magyar retorika* c. könyvemből.)

„*Testvéreim, a pillanat, melyet élünk, komolyabb teendőkre szólít fel bennünket. Európa minden népe halad és boldogul, haladunk és boldogulni kell nekünk is. Legyen béke, szabadság és egyetértés! Követeljük jogainkat, melyeket tőlünk eddig elvontak, s kívánjuk, hogy legyenek azok közösek, mindenkivel.*”

A retorikai szituáció ismeretes, mindhárom összetevője megvalósult: a szükséghelyzet létrejött; az ügyben érdekelt és döntésre kész hallgatóság, azaz a nép gyülekezik; a vezetőket a körülmények megszólalásra készítették. A konkrét helyzetet el kell képzelnünk: „Az orvosifjúság dacára, hogy leckeóra volt, otthagyván professzorait, az udvarra tódult, hol Jókai ismételte rövid beszédjét” – írja Mikszáth, s lábjegyzetben kiegészíti a tényeket: „Egressy Gábor úgy írja le mint szemtanú a jelenetet: Jókai szavai rémítő lelkesedést idéznek elő a népben” (*Jókai Mór élete és kora*, 122). A kis rögtönzés miniatűr remekmű, tette buzdító tanácsadó beszéd. A *testvéreim* megszólítás a lehető legközvetlenebb: egységet teremt a szónok és hallgatósága között. Az első mondatban enthümémát alkalmaz a szónok: az előadások hallgatásánál komolyabb teendőkre szólít a pillanat (megszemélyesítés és metonímia egyben, mely a jelenlévőséget teremt meg). A második mondat okkal való magyarázata az elsőnek – kitehetnénk a *hiszen* kötőszót, de a kötőszóhiánnyal (*aszündeton*nal) tömörebb, izgalmasabb a kapcsolat. A második mondatban egésről részre érvelés van, az implikált premissza: mi is Európa népei közé tartozunk. Ez is enthüméma: a hiányt a hallgatóság valószínűleg gondolatban kiegészíti. A tagmondatok határán lévő kettőzés (*anadiploszisz*) funkciója az összetartozás hangsúlyozása. A felszólító mondat a célok megfogalmazása. A befejezés a cselekvésre való felszólítás, a jogok követelése pedig mindenkire vonatkozik. Az utolsó szó az egységet hangsúlyozza – *mindenkivel* –, Jókai biztosan szünetet tartott előtte, s nyomatékkaal, erősen mondhatta. A rögtönzésnek megvan a klasszikus szerkezete: megszólí-

tás, tétel, bizonyítás, befejezés a cselekvésre való felszólítással. A szónok és a hallgatóság egységét a beszédet keretező szavak és az enthümémák biztosítják. A beszéd hatását a korabeli feljegyzések és maguk a márciusi események tanúsítják.

(Zárójelben jegyzem meg, hogy Mikszáth szemére hányják, hogy Jókai-könyve nem tartalmaz regényelemzéseket, vö. az utószóval, 209. o. De miért legyenek benne elemzések, amikor az írónak más célja volt: *Jókai Mór élete és kora*, erről szól a könyv. Messzemenően etikátlan magartatás olyasmit számon kérni az írótól, ami nem állt szándékában.)

2. A retorika ismerete és alkalmazása

Jókai nemzedéke tanult retorikát az iskolában, mégpedig eredeti, elsősorban római források alapján. Olvasták *A C. Herenniusnak ajánlott retorikát*, Cicero retorikaelméleti műveit és beszédeit, Quintilianus *Szónoklattantát*. A 19. század első felében Grigely József latin nyelvű retorikáját használták, feltehetően Jókai is ebből tanult. Ez a retorika a II. Ratio Educationis (1806) utasításait követte: *Institutiones oratoriae in usum gymnasiolorum Regni Hungariae et annexarum provinciarum*, Buda 1808 (Szónoklattant a Magyar Királyság és csatolt tartományai gimnáziumainak használatára, 12. kiadása: 1847); mintegy négyszáz oldalas, részletes, sok példát tartalmazó retorika.

Jókai alaposan ismerte Cicero műveit, erről tanúskodik a *Félistenek bolondságai* lentebb bemutatott részlete. Ismerhette a korabeli retorikai szakirodalmat is, erre bizonyíték *Kárpáthy Zoltán* következő részlete: „Eveline jár alá s fel a kastélyban, kezében egy szépen bekötött könyvet hord. – Ez Balir Hugó esztétikai munkája, ezt kell olvasni Vilmának, ez éppen neki való mű.” (I/196) Hugh Blair, skót lelkész és egyetemi tanár, az egyik legnagyobb hatású retorikus, 1783-ban jelent meg óriási sikerű műve: *Lectures on Rhetoric and Belles-Lettres* (Retorikai és szépirodalmi előadások), melyet 1838-ban Kis János magyarra fordított *Blair Hugo retorikai és esztétikai leckéi* címen. Jókai egészen biztosan ismerte.

A gimnazista Jókai retorikai és poétikai gyakorlatait későbbi sógora, Vályi Ferenc vezette – írja Névy László, aki maga is írt egy kitűnő retorikát (Névy 1894, 6).

Tudomásom szerint nem írtak az irodalomtörténeteszek Jókai retorikai műveltségéről. Weber Antal említi „stilisztikájának, retorikájának uralmát”, de ez általános megállapítás (Weber 2001, 8). Tanulságos viszont, amit Szilasi László arról ír, „hogy Jókai talán épp azért dolgozhatott olyan

gyorsan, mert kidolgozott szabályrendszer (talán a retorikáé is) segítette ebben. Már csak azért is gondolom ezt, mert Mikszáth (valljuk meg azért mégiscsak meglepő módon) Jókai egyik fő erényének a retorikai rövidség, a *brevitas*, vagyis a tömörség erényét tartja” (Szilasi 2000, 84). Az biztos, mint látni fogjuk, hogy a retorikai érvelés – nem éppen a szabályrendszer, a retorika lényege nem a szabályrendszer – kimutatható műveiben. A *brevitas* pedig gondolatalakzat, és igenis gyakran él vele Jókai (ilyenek a bevezetések, pl. az *És mégis mozog a föld* bevezetése, vagy ahogyan Baradlayné összefoglalja Edit kalandos útját Richárdnak).

2.1. Jókai regényeiben számos, a retorikai tanulmányokra célzó utalás található. A *Chria* többször is előfordul, pl. „A nagy Deák mint kisdéák” c. anekdotában (*Lenci fráter* 140). Ebből megtudjuk, hogy Deák jeleskedett a poétikai, a retorikai és a dialektikai osztályban. A poétikai osztályban megtanulták a stíluseszközöket, a retorikai osztályban a beszédírást, a dialektikaiban a logikát és a vitakozást. A *chria* olyan mondás, amelynek ismerjük a szerzőjét, a szállóige is ilyen. A *chria*-gyakorlatokon a diákok kaptak egy bölcs mondást, azt kellett kifejtetniük (Bolonyai Gábor könyve a retorikai gyakorlatokról részletesen bemutatja ezt a módszert: *Antik szónoki gyakorlatok*, Typotex, 2001).

„Én is írtam diákkoromban chriát, engem is megdicsértek érte” – mondja Kondor uram, a debreceni hentesmester (*Mégsem lesz belőle tekintetes asszony*, 12). Jókai nem ír mindig hízelgően ezekről a *chria*-gyakorlatokról, a diákok többnyire unták őket, viszont megtanultak fogalmazni.

Regényeiben gyakran használ retorikai terminusokat, korabeli olvasói – akik még tanultak alapos retorikát – nyilván értették őket, s jókat somolyoghattak humoros alkalmazásukon.

„...és így ami rablásban, gyújtogatásban, öldöklésben ez idő alatt részt vevék, azoknak elősorolása által inkább *captatio benevolentiae* színét vonnám magamra, hogyszem mint kötelességszerű bűnbevallást” (*Egy hírhedt kalandor a XVII. századból*, 148). A jóindulat megnyeréséről, megragadásáról van szó, ez a fogás a bevezetés fontos kelléke.

„Két hegyes bajsza, mint a vasvilla, mint a *syllógismus cornatus* szorítja sarokba az embert...” (*A lócsei fehér asszony*, I/15). Ez a sarvasokoskodás népszerű terminusa, tkp. a dilemma.

„Azon a napon előszoba és várakozási terem tömve, dugva van emberekkel, akik a maguk panasztát előszóval is el akarják mondani. (Különös,

hogy minden ember úgy bízik a *declamatorius* tehetségében.)” (*Egy az isten* II/211) A deklamáció a beszéd előadása, tkp. előadói tehetségükben bíznak az emberek.

„Óh, ebből olyan szép *láncos szillogizmusokat* tudnának szöni, fonni” (*Politikai divatok*, II, 130). A láncokoskodásról van szó, latinul: *sorites*, a magyar retorikák használták a *soros* terminust is, de leginkább *poliszillogizmus* néven ismeretes. Idéz is egyet az *És mégis mozog a föld* előszavában: „Életföltétele volt a vis inertiae; a tétlenség ereje: »Aki jól alszik, annak jó lelkiismerete van, akinek jó lelkiismerete van, az jó ember: tehát aki jól alszik, az jó ember.«” (Egyébként ez az előszó ragyogó példa a *rövidség – brevitás – gondolatalakzatára*.)

2.2. A retorikai terminusok használatánál sokkal lényegesebb azonban, hogy érvelése is retorikai, azaz valószínűségi vagy gyakorlati (vö. Perelman 1982), ez pedig elsősorban a példa és az enthüméma, valamint a toposzok (érvelési közhelyek, lehetőségek, azaz érvforrások, ahonnan érveket meríthetünk) alkalmazásában nyilvánul meg. Ezen a ponton röviden foglalkoznunk kell a retorikai érveléssel, benne a példával és az enthümémával (a külföldi szakirodalom óriási, de most már hazai művekben is lehet tájékozódni, a *Retorikai lexikon* közöl szakirodalmat is).

Arisztotelész *Rétorikájának* első mondata a lényegét ragadja meg: „A rétorika a dialektika párja” (1354a). Vannak közös tulajdonságaik, de különböznek is egymástól. Mindkettő a valószínűségi érveléssel operál (ezt hangsúlyozza Chaim Perelman *Nouvelle rhétorique* c. művében, 1958), amelyet hívnak gyakorlati érvelésnek is (Stephen Toulmin angol filozófus *The Uses of Argument*, 1958, c. művére hivatkozhatunk). Abban különböznek, hogy a dialektika páros vitatkozás, míg a retorikai érvelésben a szónok áll szemben a hallgatóságával. Arisztotelész *Rétorikájának* fontos mondata a következő: „Mindenki bizonyítással érvel úgy, hogy vagy példát alkalmaz, vagy enthümémát; e kettőn kívül nincs más” (1356b). Első hallásra rejtélyes mondat, különösen utolsó tagmondata. Tudnunk kell, hogy a példa retorikai indukció, az enthüméma retorikai szillogizmus (dedukció); az indukció és a dedukció a két következtetési mód, retorikai formái is kimerítik a lehetőségeket: nincs más. Nézzük meg, miről van szó, Jókai műveiből vett idézetek segítségével.

2.2.1. A példa tehát retorikai indukció, azt is mondhatjuk, hogy lerövidített indukció. Az induktív következtetés során lépegetünk, esetről esetre, míg végül általánosítunk. Az embereknek azonban nincs sem türelmük, sem képzettségük

egy hosszú levezetés végighallgatására, elegendő egyetlen ugrást végezni, elegendő egy hasonló esetet mondani, ez a példa. Arisztotelész történeti és kitalált példát különböztet meg, a kitalált példa is kétféle: parabola és mese (1393b, 1394a). Az emberek leginkább a parabolát kedvelik, főleg ha humorosak is, Jókai is gyakran alkalmazza, s olvasói bólogathatnak: milyen igaza van, így szokott lenni.

„Mikor aztán Richárd megint leszállt az udvarra, a viláért sem veszekedett a bohó öreggel a megjárásért. Minden tréfát fel szokott venni és mindenkitől. Az oroszlán nem használja körmeit vakarózásra, mint a kutya.” (*A kőszívű ember fiai* II/121)

„Trenk Frigyesnek már eddig is elég sok volt a rováson. De ő azt soha életében nem akarta észrevenni, hogy vétett valamit. Tökéletes macska volt, aki megeszi a kanárimadarat, s aztán bámul rajta, hogy már most miért üldözik őt? Hisz a kanárimadár jó volt.” (*Trenk Frigyes*, 179)

„Ejnye bizony, ugyan jó szemed van, hogy holdvilágnál is meglátod. Én nem vettem eddig észre. Egész Torda meg Nagy-Enyed jön szemközt. Azok is megkezdtek az elmúlt estén a menekülést, hogy felhasználják az éjszakát. Ezen az úton ma keresztül nem törünk. – Hanem hát azért ne búsulj. Rossz róka az, amelyiknek csak egy lyuka van.” (*Egy az isten*, II/40)

„Mikor a vízirózsa elvégzi virágzását, lehúzódik a víz alá, s aztán új bimbó jön fel helyette, mely kelyhét kitárja. Ilyen lesz a magyar nemzet? Amíg meleg víz van a forrásban, a nimfée ki nem vész soha a tóból: hát amíg meleg vér van a magyar szívben, kiveszhet-e a nagy emberek faja a nemzetből?” (*Fráter György*, II/81)

„Mint a szép gyümölcsben, melyet a féreg meglepett, látta erjedni a rohadást az egész nemzetben. Tán az almának a férgé is azt hiszi magáról, hogy ő annak az almának a fejedelme?” (*Fráter György*, I/226)

Folytathatnánk az idézeteket a végtelenségig. Érdekességképpen megjegyezzük, hogy Mikszáth is gyakran él ezzel az érvelési lehetőséggel. Jókai méltatása Mikszáth-módrá: „A nimbuznak ez az elhalványosodása csak fallácia. Mint mikor napfogyatkozásor bekormosított üvegen néznek be a napba, nem a nap lett bágyadtabb, hanem csak az üveg kormos, amin lézik. A kormos üveg eltűnik a szemétre, ahova való, s a nap marad olyan fényesnek, aminő volt.” (*Jókai Mór élete és kora*, II/182) Tanulságos válasz arra a sok kritikára, amit Jókairól összeírtak (vö. Szilasi 2000).

(Egy jó tanács következik, nem tréfa. Mindig panaszkodnak diákok és tanáraik egyaránt, hogy

nem értik a latin szavakat Jókai regényeiben. Hát akkor hivatkozunk az angolra, angolul ugyebár mindenki tanul. A *fallacy* 'hiba, tévedés', az angol szó ismeretes. Nos akkor mi lehet a latin eredetű fallácia? Következessünk visszafele, talán segít.)

2.2.2. Az enthüméma retorikai szillogizmus, két meghatározása van: vagy valószínűségeen alapuló szillogizmus, vagy hiányos szillogizmus. A csonka szillogizmus is valószínű, mert a hallgatóság sokféleképpen egészítheti ki. Az *en thümo* görög kifejezés, jelentése 'ami a gondolatban van', innen az enthüméma terminus. Nem szoktuk lefordítani, mindenütt ez használatos, legfeljebb latinosan: *enthymeme* alakban ismeretes. Nézzünk meg néhány példát.

Nagy premissza: Minden athéni szeret vitatkozni.

Kis premissza: Szokratész athéni.

Konklúzió: Szokratész szeret vitatkozni.

Érvelésünk rendszeres, meggyőző a konklúzió, ám a formális logika szabályai szerint a bizonyíték, vagyis a nagy premissza nem cáfolhatatlan igazság, nem igaz, csak valószínű (biztosan vannak olyan athéniak, akik nem szeretnek vitatkozni). A formális logika szerint az efféle rossz, hibás szillogizmus, de hát az emberek nem beszélnek a formális logika szabályai szerint tökéletes szillogizmuslancokban. Perelman fejté ezt ki hosszasan (Perelman 1982), mondván, hogy furcsa volna, ha egy szónok a formális logika szerint érvelne, mint ahogy az is furcsa volna, ha egy matematikus mellőzné a szigorú logikát.

Enthüméma a csonka szillogizmus is, pl. ha ezt mondjuk: Szokratész halandó, mert ember. Hozzá gondolhatjuk a nagy premisszát: igen, hiszen minden ember halandó. Ez az együttgondolkodás az enthüméma lényege, ebben van hatása, Kossuth alkalmazta zseniálisan – és Jókai.

Az enthüematikus érvelésben a nagy premissza gyakran valamiféle általános igazság, közvélekedés, Arisztotelész a *gnóma* 'bölcshelyes mondás' terminust használja. Ha kimondjuk, akkor is csak valószínű, bár valószínűsége erős: mindenképpen igazolást látunk benne.

„Rossz játék, aminek a gyerekek nem örülnek. – S van-e nagyobb gyermek, mint egy szerelemspár? ...

– Jaj, csak vendég ne jöjjön! – sóhajt föl a kis menyecske. Az új házások nem vendégszeretők.” (*Szabadság a hó alatt*, II, 150)

Felírhatjuk szillogizmus formájában:

Az új házások nem vendégszeretők.

Puskinék új házások.

Puskinék ezért nem vendégszeretők.

„Blanka megszokta már az éjjeli utazást; azt hitte, mulatságból történik ez így. Ősztön, sejtetem vagy talán az „otthon” utáni vágy súgta neki is, hogy sietni kell. S nagy veszély érzetében az asszonyok kitaratása óriási.” (*Egy az isten*, II/37)

„Még egyre kérem. Hozzon egyúttal egy üveg bort is; az orvos azt tanácsolta, hogy bort igyam, akkor elmúlik az álmatlanságom.

A cseléd mindent elhitt szépen. Vannak asszonyok, akik örömet isszák a bort.” (*Politikai divatok*, II, 56)

A Csittvári krónikáról van szó: „Hanem voltak – kevesen –, akik tudták, hogy mi az; akik pedig nagyon keresték, sohasem tudták meg, hogy hol van. Mindig a fiatalág kezén volt az. S a fiatalág rajongó, jó titoktartó és jó szövetkező.” (*És mégis mozog a föld*, I/15)

Nagyon sokszor indokol Jókai hasonló módon, s így találkozik a közvélekedéssel, mondhatjuk: a közbölcseességgel. Ha erre ráérez az olvasó, örömmel tölti el, ha nem, akkor észre sem veszi ezeket a sok humort is tartalmazó enthüemákat.

Idézzünk itt is egy példát Mikszáthtól:

„Az Akadémiába nem juthatott be minden ember, de ebben még találhatott vigasztalást (hogy nem minden ember kálvinista és unalmas), ám a Kisfaludy Társaság tagjainak száma is meg volt kötve. Pedig az író is szeretne valami címet nyomtatni a névjegyére – hiszen ő is magyar ember.” (II/112)

Az enthüméma tökéletesen megfelel a józan ész (*common sense*) követelményének, a gyakorlati okoskodásnak, amelyet a szociolingvisztika így jellemez: „A gyakorlati okoskodás arra a módra utal, ahogyan az emberek felhasználják köznapi tudásukat, és ahogyan ezt a tudást mindennapi életvezetésükben alkalmazzák: mi az, amit feltételeznek, mi az, amit soha nem kérdőjeleznek meg, hogy választják ki azokat a dolgokat, amelyekkel foglalkoznak, s hogyan illesztik egymáshoz a társadalmi érintkezésben a köznapi tudás különböző darabkáját, hogy fenntartsák a 'normális' látszatokat. Ez egészen más, mint a logikus gondolkodás vagy a tudományos hipotézisek megfogalmazása és ellenőrzése – ezeket formális körülmények között sajátítjuk el, s nagyon speciális célok elérésére szolgálnak.” (Wardhaugh 1995, 228)

A hallgatóság értékrendszere, értékrendszerének ismerete alapvető a szónok (az író) számára, például az, hogyan kezeli az értékhierarchiákat. Érdekes volna alaposan megvizsgálni, most csak egyetlen példát idézek: „Puskin érezte, hogy erre egész szíve szerint kell megfelelnie ennek a leánynak. – Ez úgy lehet, hogy az „emberiség érze-

te” erősebb, mint a „szabadságvágy”, s ez védelmére kel a rabszolgának, ha azt a cár üldözi, s a cárnak, ha azt a rabszolga üldözi!” (*Szabadság a hó alatt*, II, 42, 219)

Lehetséges, hogy Jókai népszerűségének az is az oka, hogy érvelése találkozott az emberek mindennapi, gyakorlati érvelésével, gondolkodásával? Ez nem jelenti azt, hogy kereste a hatást (Szilasi 2000) – ezzel is szokták vádolni –, mindössze annyit, hogy úgy érvelt, ahogyan általában az emberek.

2.3. A retorikai vagy gyakorlati érvelésnek sok lehetősége van még, hiszen az enthüméma „logikája” áthatja az egész érvelést, még az érzelmi megindítást is. Arisztotelész *Rétorikájának* második könyve az érzelmelekkel foglalkozik, ám nem tudományos pszichológiát ad itt Arisztotelész, hanem közvélekedést: mindegyik érzelmelem bemutatását ekképp kezdi: *Tegyük fel*, hogy a harag ez és ez ... Erre mondja Roland Barthes, hogy Arisztotelész megálmodta a tömegkultúra szociológiáját (Barthes 1997, 146). A toposzok tana (általános és speciális érforrások) óriási terület a retorikai érvelésben. Négy nagy csoportba szoktuk sorolni őket: definíció, összehasonlítás, viszonyok, körülmények, valamint mindegyik nagy csoport alfajai. Továbbá: a toposzok első három csoportját a retorikák úgy tárgyalják, hogy először bemutatják a logikai megoldást, majd a szabaddal, teljesebb, ékesebb retorikai lehetőséget (Szvorényi József kifejezése). Például a definíciónak van egy logikai struktúrája, ezt a gyakorlati érvelésben fellazítjuk. (Ezeket nevezi Perelman kvázi-logikai érveknek [Perelman 1982], a körülményekből vett érveknek nincsen logikai hátterük.) Jókai mindezt tudta. Csak néhány példát idézünk.

2.3.1. Kvázi-logikai érvek:

Jókai retorikai definíciói szellemesek, szemléletesek:

„Csuka Feri felleghajtójának hármasság gallerja közül előkerült egy sajátos instrumentum. Olyan, mint a klarinét, de rokon a trombitával: fa a fuvólája, a tölcseré öblös; a fúvója hosszú és vékony, mint a tollszár.

Ez a „tárogató”.

Tiltott, üldözött hangszer. Kiáltó emlék azokból az időkben, amikor még rebellis kurucok hordták zászlóikat egész Német-Újvárig, s harsogtatták a szabadságdalokat.

Össze kellett törni minden tárogatót. ...” (*És mégis mozog a föld*, I/22)

„Mikor egyedül voltak, azt kérdezi komornájától Alfonsine:

– Mit csinál a bakfis?

Bakfis persze annyit tesz, mint sül hal. Hanem akik a német nyelvben e szónak valami különösen gyöngéd érzelmeket akarnak adni, azok gondolnak alatta holmi olyan kis felserdült leánykákat, akik már nem gyermekek, de azért még ráérnek várni a főköttőig; akik még ártatlanok és ostobácskák; akik már éreznek valamit a szívében, de nem tudják, hogy mit; fecsegnek és nem tudják, hogy miről; a tréfát komolyan, a komolyat tréfának veszik, s a legelső szép szót, amit nekik mond valaki, arany gyanánt kapják. Ez a bakfis.” (*A kőszívű ember fia*, I/84)

Külön kell szólnunk az ellentétről (antithesis) mint stilisztikai szóalakzatról is, és mint érvelési toposzról (az ellentétet és az ellentmondást a harmadik csoportban, a viszonyok csoportjában szoktuk tárgyalni). Jókai regényeiben nagyon sokszor megfigyelhető az ellentétre épülő fogalmazás:

„Bányaváry azt mondá: a színész akkor korbelyedik el, mikor vagy nagyon rosszul megy a dolga, vagy nagyon jól. És nem mondta hiába. Mert amint egyszer nagyon jól kezdett menni a dolga, akkor azon vette észre magát, hogy megint eljár kártyázni, kocsmázni. Ő ugyan azt a címet adta neki, hogy csak egy kicsit mulatni megy; s szilárd-sága bizonyításául éjjel tájon rendesen hazament, vagy inkább vezettette magát a szállására; de az is igaz, hogy rendesen oly felmagasztalt állapotban, aminőben az ember istennek képzeletét, a környezete pedig négy lábú állatnak.” (*Eppur si muove. És mégis mozog a föld*, II/146)

Nemcsak az ellentét érdekes ebben a részletben, hanem Jókai mindig jelenlévő utánozhatatlan humora is. Egy szinekdochét is elhelyez a gondolatmenet végén: a *négy lábú állat* pedig minden bizonnyal a disznó.

Az ellentét a retorikai érvelés vagy a dialektika alapja: az egyik állít valamit, a másik az ellenkezőjét. „A retorika a dialektika párja” – emlékezzünk Arisztotelész megállapítására. Ellentétes állításokhoz ellentétes jellemek kapcsolódnak: felmerül az a kérdés, hogy mivel Jókai ellentétes jellemei minden bizonnyal összefüggenek ellentétes gondolataikkal, ezért jellemzése inkább a retorikai érvelésből következik, s nem feltétlenül a romantika jó-rossz ellentétpárjából. (Más kérdés az, hogyha komolyabban megvizsgáljuk Jókai jellemeit, nem is egysíkúak, egyáltalán nem egysíkú Teleki Mihály, Fráter György, Ocskay László, Korponayné Géczy Juliánna – vö. Szajbély 2010, 302–305.)

2.3.2. A körülmények tkp. a személyekből és a dolgokból vett érvek, valamint a múltbeli és jövőbeli tények, a lehetséges és a lehetetlen érvei (ezek tehát nem kvázi-logikai érvek, nincsen lo-

gikai alapjuk). Az emberekkel kapcsolatosak, Quintilianus azért első helyen tárgyalja őket. Igaz, hogy ezek gyenge érvek, könnyen cáfolhatók, de több belőlük és egyéb érvekkel kombinálva hatásos lehet. Megjegyzem, a nyomozók is a körülményekből indulnak ki, ezt teszi Poirot is. Hogyne tenné ezt Jókai vizsgálóbírója, Lándory Bertalan:

Személyből vett érv:

– Hogyan? Ön megtiltja azt nekem, hogy én az ön arcát lerajzoljam?

– Nem tiltom meg, csak megjövendölöm.

– Ön megjövendöli? És az be szokott teljesülni, amit ön megjósol? Hát ehhez nem kell valami emberföltöti tehetség?

– Nem. Csak egyenlő erejű emlékezet, fantázia és ítélő tehetség. Amint egy embernek a kedélyét, jellemét megismertük, arról előre megmondhatjuk, hogy az előre látott körülmények között mit fog tenni. (*A lélekidomár*, I/36)

A múlt és a jelen tényeinek összefüggése:

„Elhittem egy ember szavára, hogy meghalt; egy *hamisító* szavára!

Most még Fertőy bűne is az ő lelkére nehezült. Aki hamisított most, hamisíthatott akkor is, midőn Róbert halálhírét bizonyítja.”

(*Politikai divatok*, II, 191)

2.3.3. A retorika tárgyalja az érvelési hibákat, valamint a „szándékos” hibákat, azaz a manipulációt. Az érvelési hibát stílusesszéként is fel lehet használni, ilyen például Bulgakov *A Mester és Margarita* c. regényében Annuska esete az olajos üveggel, humorát a hibás ok-okozati lánc adja. Most csak egy humoros kontrafaktuális hipotézist (a tényeknek ellentmondó feltételezés) idézünk:

„Ezen azután eltépelődött; ha ez nem történt volna, ha amaz nem történt volna, ha Bélát mérnöknek nevelte volna, ahogy először akarta és nem ügyvédnek; ha ő keresett volna számára feleséget; ha nem jöttek volna ebbe a városba lakni; ha falusi gazdák lettek volna, ha Béla nem ment volna a háborúba, ha abban a várban lett volna helyőrségnél; ha anyjához menekült volna; ha olyan felesége lett volna, aki tudott volna a kegyelem után járni; – akkor most ő nem állna ilyen egyedül, akkor most más élet volna itten.” (*Politikai divatok*, II, 81)

Csak vázolni tudtuk az enthümémát, a példát, a toposzok egy részét. Jelenlétük azt bizonyítja, hogy Jókai élt a gyakorlati érvelés lehetőségeivel, s ez az érvelési mód találkozott/találkozik az emberek gondolkodásmódjával. Ez a tény is lehet népszerűségének egyik titka.

3. „Retorikai művek”

Két olyan műve van Jókainak, amelyek retorikai műnek, pontosabban retorikai paródiának tekint-

hetők. Az *Egy hírhedt kalandor a XVII. századból* a státustan és a törvényszéki tárgyalás tréfás ábrázolása, a *Félistenek bolondságai* Cicero-paródia, pontosabban az előadásmód (*pronuntiatio, actio*) kacagtató paródiája.

3.1. *Egy hírhedt kalandor a XVII. századból* – így adja meg Mikszáth a címet, a mai kiadásokon „hírhedt” szerepel. Mikszáth így foglalja össze a regény tartalmát:

„A franciák által ostromolt Coblenzben elfogtak egy Hugo nevű tűzértisztet, az ehrenbreitsteini Montalambert-torony ütegeinek parancsnokát. E gazfickó (minthogy a Jókai kezéből fogták el) rendkívül módon elmés, szeretetre méltó és lebilincselő elbeszélő, azonfelül úgy tud hazudni, mint egy bakancsos; törvényszék elé állítva hosszan diktálja be a protokollumba kalandjait s elkövetett gonoszítottait azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy kibeszélje az időt, míg esetleg a franciák beveszik a várost, s kiszabadítják. A bíróságban elnöklő kedélyes nagyherceg jól mulat a kalandokon, sőt a szigorú soltész [falubíró] is napról napra kíváncsibb. Őt hónapig húzza így ki a tárgyalás a Seherezade sehol nem végződő meséire emlékeztető vallomásaival. A forma kényelmes keretében szabadjára ereszheti meseszöveg tündéreit Jókai, és sok kedves költői epizód vegyül össze hihetetlen bohóságokkal. De a könyvet nem lehet letenni.” (II/117)

A könyvet valóban nem lehet letenni, ma sem, sőt hasonlít a tévében manapság vetített fantasztikus kalandokhoz. Talán a diákok is végigolvassák egy ültőben, ki kellene próbálni.

Fried István „kitűnő pikareszkre rájátszó prózai epiká”-nak nevezi a regényt (Fried 2005, 17). Az Unicornis-kiadás utószava leírja, hogy Jókai egy német anekdotagyűjtemény nyomán dolgozott. Szokványos pikareszktörténetnek minősíti a regényt, idézi Nagy Miklóst, Jókai avatott kutatóját, aki szerint „eszmehirdetésről, erkölcsi példaképek állításáról lemondó pikarótörténeteinek” egyik darabja (249). A bíró és a nagyherceg a hallgatóságot és az erkölcsi tanulságot szolgáltatja, a kerettörténetnek regénypoétikai szerepe is van.

Nagy Miklós ezt írja: „E csoport (ti. kalandor-regények) legegészségesebb hajtása bizonyítva az *Egy hírhedt kalandor a XVII. századból* (1879). Törés és kifáradás nélkül sikerül is végig megtartani a játékos fantasztikum kezdetben leütött hangnemét, amely sok helyt igen közel van a 18. század egyes remekeihez (Le Sage: *A sánta ördög*, Voltaire: *Candide*). Az elbeszélés első személyes, azonban a kópé Hugó szavaiba gyakran belevág egy fontoskodó, pedáns erénycsász: a városi bíró, a lélektani és fizikai lehetetlenségek szin-

gorú számonkérője. Mily szellemes torzkép Jókai kritikusaírói!” (Nagy Miklós 1975, 219) Nekem ugyan nem jutottak eszembe a bíró szavaiból Jókai kritikusi, de lehetséges, hogy igaza van Nagy Miklósnak. Szerintem egész másról van szó.

Nem veszik észre a méltatók, hogy a regény törvényszéki tárgyalás, mely az ügyállás előírt lépéseiben zajlik le. Az ügyállás vagy sztaszisz (latin: *status*, magyar: *státusz*) lépései a következők: 1. van-e ügy (*an sit*) – ez a következtetésen alapuló ügyállás, 2. mi az (*quod sit*) – ez a definíción alapuló ügyállás, 3. milyen az (*quale sit*) – ez a jogosságon alapuló ügyállás. Van egy 4. ügyállás, ez a kifogáson alapuló ügyállás, amikor is a megvádolt személy kérhet más bírákat, más helyszínt stb. A státustan foglalkozik még az ügyek képviselhetőségi fokával, eszerint van becsületes, becsutelen, kétes, homályos jelentéktelen ügy; s Quintilianus megkülönbözteti még a nagyon ronda (*turpe*) ügyet, jelen ügy kétségkívül *turpe*. A vádlott Hugó, a konstábler. A bírák pedig a nagyherceg és a soltész (a bíró). Tehát ők nem regénypoétikai keretet képviselnek, nem belekotyogók, hanem a tárgyalás szereplői.

Az 1. ügyállás esetén azt kell megállapítani, hogy elkövetett-e az illető valamit. Ekkor hallgatják meg a vádlottat és a tanúkat, s a hallottakból következtetnek. Ilyenkor szoktak a hazugságok elhangzani, nem egyszerű mesterség a kihallgatás, éppen ezért a tanúk kihallgatásának fortélyairól hosszan ír Quintilianus is. Természetesen Hugó is hazudozik folyamatosan az szórakoztatón. A 2. ügyállás folyamán definiálni kell a bűnt. A meghatározás a bíróságon nagyon fontos érv. A definíciók a könyvben olykor meg vannak adva a fejezetek címeiben (pl. *uxoricidium*, azaz feleséggyilkolás). A 3. ügyállás során vizsgálják az okokat és a motívumokat, tulajdonképpen itt magyarázza ki magát Hugó, úgyhogy mindig találunk tetteire mentséget.

Abszolút szakszerűen folyik le a tárgyalás, a bírák fortélyosan, pró és kontra érvelnek, szakszavakkal indokolnak, de az egész tartalom abszurd. A tudóskodó indoklás és az abszurd kalandok közötti ellentét a neveltségesség egyik oka. A másik ok a bírák viselkedése: a tárgyalás folyamán a nagyherceg a felmentő, a bíró szigorúbb. A végén akkora hihetlenséget ad elő Hugó, hogy a nagyherceg már nem mentené fel, de ekkor a bíró indokol: mégpedig külső érvek, „tudományos” művek alapján. Hát ilyen, kérem, a tudomány, minden képtelenséget el lehet vele hitetni. Ezen megint csak nevetni lehet. (Különösen a mai olvasó nevet, aki annyi nagyképű értekezés elolvasására kényyszerül.)

A tárgyalás keretes szerkezetű: az első rész Hugó elfogását és kínzását tartalmazza, a 14. rész kivégzését; a közbeeső 12 rész tizenkét történet, egy nagy fokozás: a kalandok egyre képtelenebbek. Az első részben a nagyherceg salomoni döntése ekképp hangzik: „Állítsassék törvényszék elé a gonosztevő. – Mondja el körülményesen, hogyan követte el mindezen vétkeket sorban! S amelyik vétke aztán legnagyobbnak fog találtatni, annak a büntetése hajtassék rajta végre. || Ebbe a soltész is beleegyezett.” Úgy döntenek, hogy Hugó siralomházban töltsen el a kihallgatás időszakát, ott legalább jól tartják, ehett-ihat kedvére.

Az első kaland címe: „A rablók között”. Hugó a császári seregben szolgált, ott léptették elő konstáblerré. Krakkót ostromolták, az ostrom alatt egy lengyel nemesúr leánya beleszeretett. Különféle bonyodalmak után először magyar, majd tatár fogságba kerül, végül rablók (hajdemákok) fogják el. Kalandos úton eljutnak a rablók fantasztikus barlangjáig, ott egy még fantasztikusabb próbatétel után elnyeri a rablóvezér lányának, Madusnak a kezét, utána ostrom, kalandok következnek, végül a rablókat szétverik, az ellenfélnek Hugó is besegít, ő magának sikerül megmenekülnie. A nagyherceg felmenti azon az alapon, hogy „amennyit vétett, annyit helyrehozott.” A soltész nem ért ugyan egyet, de végül beleegyeznek az ítéletbe, a herceg kimondja: „ez a főbenjáró bűne deleáltassék!” Deleáltassék, azaz töröltessék.

(Egy kis kitérés: az angolos műveltségnek köszönhetően, a diákok ismerhetik a *deleate* igét, s visszakövetkeztethetnek a *deleál* tartalmára; a *constable* angol szó, krimikben lehet látni feliratként a felügyelők ajtáján: 1. jelentése: rendőr, 2. jelentése: hadseregarancsnok [a középkorban], királyi várkapitány. He ezt tudjuk, érthető a konstábler, vagyis Hugó parancsnoki rangja.)

Következnek a képtelenebbnél képtelenebb történetek, mindegyiknek a végén van pozitívum is, a nagyherceg – a soltész morgolódása és hitetlenkedése ellenére – mindig fölmenti Hugót. A szerepek a tizedik, „Az ördög világában” című kaland után cserélődnek fel. A nagyherceg nem hiszi el az ördögöket, a levegőben röpködő varázslónöket, de a soltész külső érvre, „szakértői” bizonyítéokra hivatkozik:

(– Bolond vagy bizony te, vagy álmodtad mindezt! – fejezd be a vallomást a nagyherceg. – Nem hiszek én ebből semmit, egy szót sem.)

(– No, márpedig ez az egy igaz – mondá a soltész – a sok hazugság között, amikkel bennünket a gazfickó hetek óta traktál, ez az egy autentikus dolog. Mert hasonló esetekről értesítenek bennünket *Majolus* és *Ghirlandinus*, nem-

különbön a világhírű *Boccaccio*, kiknek állításait kétségbe vonni nem lehet. Most az egyszer a bűnös szigorúan a való dolgok előadása mellett maradt vala.)

(– Minthogy azonban az ördöggel való szövetséget re ipsa és de acto alá nem írta, annál fogva a pactum implicitum diabolicum neki mégis be nem számíthatatik, és így ezen vádpont, ha csak következményei nem lesznek, önnönmagától elesik – mondá ki a nagyherceg.) (227)

„A testcsere”, vagyis az utolsó kaland teljes képtelenség. Lényege az, hogy az ördög belebújt az ő testébe, ő meg az ördögébe, s az áruclást nem ő, hanem az ördög követte el. De ismét testcsere történt, Hugó bukott le. Az ítélet agyafúrt: mivel szétvált a lelke és a teste, a lelkét nem büntetik, csak a testét – kivégzik.

A hírhedett kalandor története tehát egy tárgyalás, melynek során az okok és a motívumok alapján felmentik a vádlottat, de végül is elítélik egy abszurd indokolással. Az indokolás egy abszurd eseményen alapul (a testcserén), de mivel a soldész „szakértői” vélemény alapján elfogadja, rá alapozzák az ítéletet.

Hugó történetét a képtelen kalandok alapján szokták besorolni a Jókai-regények rendszerébe, de legalább ennyire a törvényszéki eljárás paródiája. A kalandok pedig nemcsak képtelenek, hanem humorosak is: célba vesznek minden társadalmi csoportot, vallást, nyilvánvalóan apokrif forrásai is voltak Jókainak, nemcsak német anekdotagyűjtemények. A televíziós csatornák nyakra-főre közvetítenek efféle kalandos történeteket: batmant, spidermant, sárkányölőket, mitológiai meséket, miért ne lehetne Hugó hazugságaiból egy jó sorozatot készíteni? Ezen a ponton szeretném felhívni a figyelmet Szajbély Mihály Jókai-monográfiájára (Kalligram, 2010). Új szempontot visz be a Jókai-művek elemzésébe-megértésébe: Jókai hírlapba író író volt, műveinek többsége folytatásokban jelent meg, ezért szekvenciás, sajtós szerkezetű. Szerintem kitűnő sorozatokat lehetne belőlük készíteni nemcsak tartalmuk, hanem szerkezetük miatt is. Ez a megállapítás különösen érvényes a hírhedett kalandor történetére.

(Tárgyalás különben sok van Jókai regényeiben, pl. a diákok kicsapása előtti tárgyalás az *És mégis mozog a földben*. Szabályos védőbeszéd hangzik el a *Lócsei fehér asszony* II. kötetében Pelargus szájából, 180. Nagyszerű ügyvéd szereplői is vannak, Korcza úr, Maszlaczky, nem is beszélve a bonyolult perekről. Végül is Jókai vizsgázott ügyvéd volt, még egy megnyert pert is lebonyolított pályája elején.)

Jókai „képzletes” művei a következők: *Egész az északi pólusig* (1876), *A szép Mihál* (1877), *Görögút* (1877), *A három márványfej* (1887), *Rákóczi fia* (1891), *Trenk Frigyes* (1893), *Ahol a pénz nem isten* (1902), az előző folytatásomban tárgyalt *A varchoniták*, *Bálványosvár*. Reneszánszuk lehetne a mai világban.

3.2. *A Félistenek bolondságai* az alcíme szerint történelmi komédia, tulajdonképpen nevetető paródia, beleépítve egy regényfeleségbe – mondja az utószó. Az író életében nem látott napvilágot, 1912-ben egyszer jelent meg, az Unikornis-kiadás 105. köteteként 2003-ban. Egy pikáns történet, arra is jó, hogy életközébe hozza a római aranykor hírességeit. (Tanítványaink mindig keverik az ókori neveket, ezt a művet olvasva talán megjegyzik őket.)

Most csak egyetlen szenzációsan mulatságos jelenetre hívom fel a figyelmet. A nagy szónok, Cicero papucsférj, otthon felesége, Terentia zsarnokoskodik, még szakmájába is beleszól. Ferge-teges humorú jelenet, amelyben Cicero otthon elpróbálja egyik beszédét, felesége hallgatja és javítja, osztogatja tanácsait. Cicero a tanácsok alapján ismét, majd az egész beszédet is elmondja félbeszakítás nélkül.

Terentia: Mi van a kezében?

Cicero: Nehéz feladat. Beszéd a consul ellen, ki most hatalmon ül, és beszéd saját magamról.

Terentia: Valóban nehéz. Szeretném hallani.

Cicero (*középre áll*): Elmondom. Közbeszólhatsz.

Terentia: A tógát csavard bal karod körül: az ne mozduljon. Elég a jobb.

Cicero (*bal karját tógájába csavarva hozzáfog*): Látod-e már, te fenevad, hogy minő panasz vágódik homlokodhoz?

Terentia: Nem úgy kell ezt. Az a heves kézmozdulat közönséges szónokoké. Cicero e szót félvállról nézve ellenfelére mondja, leeresztett karal. Így.

Cicero: Azt kérde mindenki, hogy lett consullá ez a szíriai, kinek fekete pofája rabszolga eredetére vall. Bozontos szakálla, ráncos homloka, kancsal szemé, odvas fogai hogy csábítottak el valakit, aki meglátta?

Terentia: Ne mutogasd apróra a részleteket, amiket megneveztél. Te e szavaknál hátrahúzódoz undorodva, s egy szónál a szád elé teszed a kezdet. Ekként.

Cicero: Vagy tán ékesszólással ragadtad el a népet? Kérdem tőletek, Quirites, ki hallotta őt másképp beszélni, mint dadogva?

Terentia: Ezt a mondást a szónok a néphez intézi hátrafelé fordulva. Jól van.

Cicero: Avagy tán vitézégedért szerettek meg? Ugyan látott-e tégedet valaki nagy veszély idején másként, mint futvást?

Terentia: Itt a szónok olyan mozdulatot tesz, mintha korbáccsal ütne a futó hátára.

Stb., stb.

Az *actio* vagy testbeszéd alaposan ki volt dolgozva a régi retorikák nagy részében. Quintilianus aprólékos utasításokat ad, még az ujjak mozgatására is (Adamik–Gonda 2009). A 19. század elején Austin Gilbert angol szerző produkált egy akkoriban közismert könyvet (*Chironomia*, 1806), melyben még a lábfejek tartását is bemutatja, nemcsak a kezekét. Az illusztrációkat maga rajzolta. Minden mozdulatot kódolt, s a kódokkal oly módon dolgozott ki drámarészleteket – pl. a Lear király egy jelenetét –, mintha kotta volna. Ezek nyilvánvalóan túlzások, nem is használták egészében Gilbert könyvét, de részleteit szorgalmasan felhasználták a külföldi retorikusok. 19. századi hazai retorikáinkban nem láttam a nyomát, de lehet, hogy Jókai olvashatott efféle.

A beszéd tartalma is paródia: személyeskedés, az ellenfél gyalázása, önmaga dicsérete. A színdarab maga házasságtörések, válások körüli hercehurca.

A színdarabhoz Jókai – mint egy rendező vagy mint egy jó tanár – magyarázatokat fűz: akik esetleg eljártsszák a komédiát, vagy akik esetleg elolvassák, tudják meg a szereplőkről az igazságot. Cicerről ezt írja, többek között: „Maga Cicero az emberen túli lelkiéri megvalósulása... Mikor munkáinak óriási tömegét átolvassuk, teherré válik a lelkünkön a bámulat ennyi ismeretgazdagság, ily ítélő tehetség, ily utolérhetetlen szépségű stílus fölött; nem bírjuk ennyi talentumnak az egészét felfogni. Fönnmarad bennünk csupán annak a tudata, hogy mindez érezve is volt; igazságszerető lélektől sugallva, szabadságimádó szívtől átmelegítve, s mikor ezt a nagy alakot elbukni látjuk, érezzük, hogy vele együtt szabadság bukott el. Az egész földön elbukott.” (119)

Ezt olvassuk az utószóban: „tudományép-szerúsító regénybe ékelt vígjáték”. (323) Én nem tudom a színdarabhoz fűzött prózai fejezeteket regényféléseggnek felfogni, inkább – mint fentebb írtam – a diákos humorú színdarabhoz fűzött magyarázatokról lehet szó. A jó előadóművész is nyomoz a háttér után, legyen színész, zenész vagy énekes. Egyébként olyan az egész mű, mintha az öreg Jókai felidézte volna diákéveit, jó humorú fiúk szoktak ilyen előadásokat produkálni (az én tanári pályámon is volt egy ilyen osztályom).

4. Összefoglalás. A retorika ismerete megmutatkozik Jókai regényeiben, mind a retorikai terminusok, mind a retorikai érvelés alkalmazásá-

ban. Ennek a felismerésnek legalább két tanulsága van. Másként lehet megítélni egyes műveit, mint ahogyan megítélte őket az irodalomtörténet. Retorikai ismeretek birtokában közelebb kerülhetünk műveikhez, jobban élvezhetjük őket.

„Jókai egész pályáján nélkülözi a tárgyilagos bírálatot” – írja Mikszáth (II/146). Tudjuk, hogy Gyulai Pál és Péterfy Jenő negatív bírálatokat írt Jókai műveiről, nézeteik befolyásolták a későbbi kritikákat is. Ha van nyelvművelő babona (már pedig van), akkor van irodalomkritikai babona is. Létezik olyan tévtan, hogy ami olvasmányos, az nem igazi, mély irodalom, ezért Jókai kedvelői szégyellik szenvedélyüket. Létezik olyan megállapítások, hogy Jókai lecsúszott az ifjúsági irodalomba (de miért alsóbbrendű az ifjúsági irodalom?); ezért felnőtt olvasói nem merik bevallani, hogy szeretik regényeit. Létezik a sablonos lélekrajz babonája (a főhősök sablonosak, csak a mellékalakok realisztikusak, csak a mellékalakok ábrázolásában nyilvánul meg humora). Sok idegen szót használ (hát a mai médiumokban és tudományos prózában nincsenek idegen szavak?). Attól tartok, hogy ez a sok babona, és a sok leegyszerűsített közhely él a mai pedagógus társadalomban, s ez alól a tanterv készítői sem kivételek. Emlékezzünk arra, hogy Jókai nincs az első, a pályarajzot tanító hatos körben, sőt ki is hagyható az érettségim.

Szilasi László érdekes könyvében elemzi a Jókai-művek kultikus és kritikus olvasatait az irodalomtörténeti monográfiák alapján. Összegezésében többek között ezt írja: „Feltárandók a Jókai-szövegek explicit poétikai kijelentései, és ennek kapcsán felteendő az a kérdés, hogy bizonyítható-e a műfaji, retorikai előírások és a mű közötti esetleges kapcsolat. [...] Végül pedig egész egyszerűen igazolandók azok a sejtések, amelyeknek rendszerbeli középpontjaként a retorikusan és hatásközpontúan kezelt románcos történetet próbáltam megjelölni” (i. m. 252). Úgy vélem, igazoltam a Jókai-művek és a retorika kapcsolatát. Attól tartok azonban, hogy Szilasi retorikafelfogása is abba a körbe tartozik, amit fentebb megemlítettem. A retorika nem előírás, és nem hatásvadászat. Filozófiai alapokon nyugvó művészet és technika – ahogy a klasszikusok meghatározták, nem véletlenül volt két évezreden át a felsőfokú oktatás alapja, és nem véletlenül éli reneszánszát külföldön.

A Jókai-művek pedig összetettek, sokféle megközelítésben lehet őket olvasni, zseniálisak, mint Shakespeare drámái vagy mint Liszt Ferenc zenéje. Mindig tud újat mondani, mindig gyönyörködtet.

(Folytatjuk)

Felhasznált irodalom

Adamik Tamás főszerk. 2010, *Retorikai lexikon*. Pozsony: Kalligram.

Adamik Tamás – Gonda Attila 2009, Quintilianus a testbeszédről. In: *A testbeszéd és a szónoklat*. Szerk. A. Jászó Anna. Bp.: Trezor, 31–42.

Barthes, Roland 1997, A régi retorika. In: *Az irodalom elméletei III*. Jelenkor, Pécs (eredetileg: 1970).

Bolonyai Gábor 2001, *Antik szónoki gyakorlatok*. Bp.: Typotex.

Fried István 2003, *Öreg Jókai, nem vén Jókai*. Ister Szolgáltató, Kereskedelmi és Kiadó Kft.

Fried István 2005, Jókai és a világirodalom. In: *„Mester Jókai”*. A Jókai-olvasás lehetőségei az ezredfordulón. Ráció Kiadó.

Jókai Mór 1998, Válogatta, a bevezetést és a jegyzeteket írta Fábri Anna. Új Mandátum Kiadó.

Golden, L. James – Berquist, F. Goodwin – Coleman, E. William 1983, *The Rhetoric of Western Thought*. Dubuque, Iowa: Kendall/Hunt.

Hansági Ágnes – Hermann Zoltán szerk. 2005, *„Mester Jókai” A Jókai-olvasás lehetőségei az ezredfordulón*. Ráció Kiadó.

Mikszáth Kálmán é. n., *Jókai Mór élete és kora*. Bp.: Unikornis (eredetileg: 1907).

Nagy Miklós 1975, *Jókai Mór. Arcok és vallomások*. Szépirodalmi.

Névy László 1894, *Jókai Mór. Ötvenéves írói jubileumára*. Bp.: Petőfi-Társaság, Athenaeum.

Perelman, Chaim 1982, *The Realm of Rhetoric*. Notre Dame – London: University of Notre Dame Press (eredetileg: 1977).

Szajbély Mihály 2010, *Jókai Mór*. Pozsony: Kalligram.

Szilasi László 2000, *A selyemgubó és a „boncoló kés”*. Bp.: Osiris-Pompeji.

Szörényi László 1989, Mítosz és utópia Jókainál. In: *„Multaddal valamit kezdeni”*, Magvető.

Wardhaugh, Ronald 1995, *Szociolingvisztika*. Bp.: Osiris.

Wéber Antal 2001, *Jókai Mór*. Elektra Kiadóház.

* * *

Málnási Ferenc

malnasi40@freemail.hu

„Diligenter frequentáltam / Iskoláim egykoron...

Secundába ponált mégis / Sok számár professzorom.
// A poesisból is ebbe / Estem inter alia; / Absurdum pedig, de nagy, hogy / Ennek kelljen állnia. // El sem obliviscálnak, mert / Ha occasion akadt: / Kutyaliter infestáltam / E jó dominusokat...” – vallotta *Deákpalányi* című versében 1844 áprilisában Petőfi Sándor.

170 éve, 1844. november 13-án a magyar országgyűlés határozata nyomán (1844:II.t.c.) több mint fél százados átalakítás, „igazi páfördülés” után a közéletből kiszorult a latin nyelv, megszületett a magyar államnyelv, s az oktatás nyelve is magyar lett. A Kolozsvári Unitárius Kollégiumban, Brassai Sámuel és munkatársai javaslatára már 1841. augusztus 27-én, a Korondon tartott Unitárius Zsinat határozata az anyanyelvet tette az oktatás nyelvévé és bevezette az osztályrendszer helyett a szakrendszert.

Nemrég ünnepeltük A Magyar Nyelv Évét, ennek tiszteletére tekintünk vissza a múltba, a rég eltűnt gyermek- és ifjúkorba, éljük át azt a játékos, dalos, pajkos, magolással, vizsgákkal teletűzdelt diákéletet, amelyet elődeink is átéltek, amely felvértezte őket ismerettel, tudással, néha jobban, máskor rosszabbul, mint a mai tanulóinkat. De hát minden kornak megvan a maga fény- és árnyoldala, de „sic itur ad astra” – azaz „így jutni a csillagokig” (*Aeneis* IX. 641.), és Petőfi Sándor is eljutott a magyar és a világirodalom csillagos világába... (Forrásaink: a Kolozsvári Unitárius Kollégium és a Marosvásárhelyi Református Kollégium Évkönyvei, Értesítői és Lénárt József: *Emlékek a régi kollégiumi életből* c. munkája.)

A **schola** – Erdélyi iskolahálózatunkban az elemi népiskolák utáni, középfokú, az egyetemi oktatásra felkészítő iskola. Kollégium, líceum, gimnázium néven szolgálták és szolgálják mind a mai napig az Erdélyben élő fiatalokat, a magyarok mellett más nemzetiségűeket is. (Szatmári Református Kollégium – 1530–40-től, Marosvásárhelyi Református Kollégium – 1556–57-től, Kolozsvári Unitárius Kollégium – 1557-től, Szászvárosi Kollégium (főgondnoka, Kun Kocsárd) – 1560-tól 1925-ig, amikor megszűntek, Kolozsvári Római Katolikus Gimnázium – 1579-től, Gyulafehérvári Római Katolikus Gimnázium – 1579-től, Nagyvárad Római Katolikus Gimnázium – egy 1580-ban alapított jezsuita iskolából 1923-ig, amikor megszűntek, Székelyudvarhelyi Római Katolikus Gimnázium 1593-tól, Kolozsvári Református Kollégium – egy 1545-ben létesített óvári iskolából 1607-től, Nagyenyedi Református Kollégium – 1622-től, Szatmári Római Katolikus Gimnázium 1634-től, Zilahi Református Kollégium 1646-tól, Székelyudvarhelyi Református Kollégium – 1670-től, Csíkszeredai Római Katolikus Gimnázium – 1667–69-től, Nagybányai Római Katolikus Gimnázium – 1673-tól, mellette a Schola Rivulina Református Kollégium – 1547–1755 között, Kézdivásárhelyi Római Katolikus Gimnázium – 1680-tól, Marosvásárhelyi Római Katolikus Gimnázium 1712-től, Nagykárolyi Római Katolikus Gimnázium 1725-től, Máramaroszigeti Római Katolikus Gimnázium – 1731-től, Aradi Római Katolikus Gimnázium – 1745-től, Temesvári Római Katolikus Gimnázium – 1751-től, Szilágyosmlyói Római Katolikus Gimnázium

um 1828-tól, Brassói Római Katolikus Gimnázium – 1837-től, Nagyvárad Orsolya-zárda – 1855-1858-tól, Sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium 1859-től...)

Az iskolába belépő, **subscribált**, elsőéves **deák** neve: gölya, bagoly. A nagyobb deákok – **filosofus**, **theologus** – megisztelő neve: **domine**. A megbecsülés kifejezése volt a **Domine spectabilis**.

A kollégium tornyában két harang örködött, amelynek kötelei – csigákon levezetve – a felső folyosó végén voltak. Az V–VI. osztályos szolga volt a csengető (Milyen öröm volt a kötelekbe fogózva kiverni a *szentantalt!*) Napjában reggel 5-6 óraker fölkelésre, 7-8 óraker a tanítás megkezdésére, déli 12 óraker, délután 2 óraker és este 8-9 óraker húzták meg az egyik harangot. (Mindkettőt az ünnepélyek, püspök, iskolavizsgálók látogatása, temetések, tanév megnyitása, bezárása alkalmával, de ritkán a nyilvános kicsapásra ítélték kiközösítések...) Reggel 5-ker az éjféli utáni **vigil** (örző, ügyelő) egy lámpást vivő szolga **vigil** – **lumen**, lumenhordás – bejárták a **coetus**okat, szobákat, a mosdóasztalra kitett közös gyertyát meggyújtva felköltötték a deákokat – **Surge, Domine!** (Gyújtsanak gyertyát az urak!). Erre a **calearfactor** (tűzgyújtó) felugrott, tüzet gyújtott, s kb. fél óra múlva, felöltözve, a **publica mensa** (tanuló-, ebédlő-, dolgozóasztal) mellé sorakozva kezdték a tanulást.

Itt zajlott le a **convictus, coquia, expo** (közös étkezés), délben pl. egy nagy fazékban – **gomer** – hozták a családok által felajánlott, jó húsos, gombóc, laskás főtt ételt. Majd a **classis** (osztály, amelybe a tanulók évfolyamok szerint voltak beosztva) az órákra, az **auditorium**ban (hallgatóterem) gyülekezett. (Kettő volt: a *nagy*-, amelyben a templomozás, az évszázó vizsgák, ünnepélyek, vizsgák zajlottak, és a *kis-auditorium*, egy-egy felsőbb osztály tanterme). A **praelectio** (előadás, **cursum** olvasás, magyarázás, tanítás) során az öregebb tanárok 2-3 napig prelegáltak, azután jött a kikérdés: **revocatio, recapitulatio, examinatio**. A **praeceptor publicus** (köztanító – juratus) az osztályokban tanított, a **praeceptor privatus** pedig a kiválasztott tanulókkal a kamrájában a következő tanórákra kiszabott leckékre, feladatokra – **pensum** – készítette elő, velük az emlékezőket ismételtette – **correptor**. Ma is él a tanács: **Repetitio est mater studiorum**. **Absentia**, a leckejárás elmulasztása – **absens** – a tanórákról való igazolatlan hiányzás büntetést vont maga után, pl. osztályismétlést... A kollégiumi tanrendet az 1706. évi királyi rendelet alapján a Marosvásárhelyt alakult **litteraria commissio** dolgozta ki, s 1770-ben minden kollégium számára kötelező lett. Már 1665-ben az alábbi classisok, osztályok várták a diákokat: 1. Rudimenta, 2. Etymologia, 3. Syntactica, 4. Rhetorica, 5. Poetica, 6. Logica, 7. Theologia... Az 1770. évi tanrend szerint: 1. Elementaria, syllabansok, olvasni, írni tanulók, 2. Declinisták, comparatisták, 3. Secunda

classis conjugistarum, 4. Tertia classis grammatarum, 5. Quarta classis syntaxistarum, 6. Quinta classis rhetorica et oratoria, 7. Sexta classis poetica, 8. Septima classis poetica, 9. Octava classis logica. A tanulók névsorkönyve volt a **catalogus**. A kapott érdemjegye a **calculus**. Minden tanév végén az osztályfőnök a calculusok alapján elkészítette a **tabellát**, lajstromot, a **classificatiót**, ennek alapján léphetett felsőbb osztályba a tanuló. A calculusok neve: **eminentis** (1), **prima cum laude** (2), **prima** (3), **secunda** (4), **tercia cum absentia et malitia**... A filozofusok, a theologusok a három nagy (sátoros) ünnepen ünnepi követség, **legatio** részesei lehettek: a kiválasztás, **electio**, után az igazgató ajánlásával, **conceptus, charta**, választhattak egy-egy gyülekezett tempoma közül, ahol prédikálhattak, s 10-30-50 forint **legatum** birtokában térhettek vissza a kollégiumba.

Miből tanultak? Az előadás alatt a **cursum** olvasták, a minden kézikönyvet pótoló, s egy-egy tantárgy egész évi, vagy felévi tananyagát (**pensum**) felölelő kéziratot füzet. Néha a tanár adta ki az általa kidolgozott kéziratot, ívenként, melyet a szépen író diákok lemásoltak másoknak is.... Segítette a tanulást a **lexicon** (a Pápai Páriz-féle volt a leghíresebb, pl. a latin nyelv elsajátítására), a **dictionaryum** (Pápai Páriz, Callarius, Ballagi, Finály...), máskor a szöveget, **resolutio**, a feladott szövegekben előforduló szavak gyűjteménye, melyet a diákok írtak egy e célra készült füzetbe... Sok kollégiumban **theca, thecarius** (könyvtár, könyvtáros) őrizte az adományozott könyveket, a tudós magisterek vaspántos ládáiban is lapultak könyvek, ezeket az iskolának ajándékozták, s a **peregrinus, suplicans** diákok is tanulmányaik folytatására vagy az iskolának gyűjtöttek pénzt, könyveket.

Csak tanultak? Dehogy! Játsoztak is, hiszen gyerekek voltak! S a szigorú szabályok ellenére (hiszen tilos volt magyarul megszólalni!) – magyarul! Hiszen a játékok neve is magyar volt: bárányosdi (farkas és bárány), bukfencezés, csicsónkázás/sisonkázás, gombozás, gurítás, falábazás, hólabdázás, hinta, kalongyalás (több fiúnak egymásra halmozása), katonásdi, kockázás, lapdázás. László király katonái, tenyerezés, parittyázás, nyilazás, malom, sárkányozás, haragszom rád, némajáték, hogy tetszik?, zálogosdi, kútba estem, ki húz ki?, pámatánc, álljon szobornak... Néha egy-egy szobába több coetusból öszszegyültek, ott pipázva, beszélgetve lustálkodtak, lármájukkal zavarták az ott lakók nyugalma, ezt hívták **várdázásnak**.

A schola igazgatója volt a **rector, magister, schulmeister, moderator scholae, litterari studii, ludimagister**, a kollégium gazdája, az osztálytanítók felügyelője, a rend, a tisztaság, a convictus öre, munkájában segítette a **senior** (megválasztott deák), mellette a **pedellus** (kijelölt deák), aki a tanteremre, a szertárra ügyelt, később fizetett, intézeti szolga.

Az esti becsengetés után a kaput bezárták, s a hetes jurátus szobáról szobára járva a hiányzók nevét följegyezte, ez volt a **lustra**, a számbavétel. A kapuzárás után érkezőket az óra jelzésével a deákvigil följegyezte. (Természetes, hogy a kedvezés, elnézés előfordult, s a deszkakerítésen is volt egy-egy lyuk, ahol be lehetett lopakodni....) Kisebbségi büntetés volt a **plága**, a vesszővel, vonalzóval – **linea** – tenyérbe ütés, ennek egyik variánsa volt a **körömméreg**, amikor az öt ujj begyeinek hegyére mérték az ütést. A fegyelmi esetekben a **sedria**, az iskolai törvényszék ítélkezett, nagyobb fokú büntetést a **consilium abundi** adhatott. A vétkes fél napi, kétnapi elzárásra a **carcer** (kis sötét szoba) várta. Így tanították a régi szokásra, erkölcsre, **moresre**. „Majd möresre tanítlak!” – fenyegették a nagyobb diákok a kisebbeket. A szabadságharc utáni időkből, a zsarnoki uralom besűgői sok hazafit, diákot is, juttattak rendőrkézre. Megalázó, megbélyegző névvel illették a deákok a besűgőt – **delator**, **spitzli**.

A tanulmányait befejező deák bizonyítványt kapott: **testimonium**. Volt időközi: *tremestriale*, *annuale*, egy tanulmányi ciklus bevégezéséről szóló: **sub-**

scriptionis, maturitatis. A jól tanuló deák jutalma: **eminens, eminentia cum laude** (dicséretes), **praemium, dimission**. S aki kitünő bizonyítvánnyal végezte a VIII. gimnáziumot (a mai XII. osztályt), érettségizett, **matura, maturáns, rigorosum maturitatis, principista** deákként mehett teológiára, főiskolákra, **stipendium, beneficium principis** (fejedelmi ösztöndíj) segítette továbbtanulását. A támogatók, patronusok között a Teleki, a Bánffy, a Mikó, a Kemény, a Kun családok alapítványait említhetjük.

A szorgalmas, leckéket, előadásokat frequentáló, **diligens, diligentia**, de minden tanuló által várt szabadságidő, a **vacatio, feriae musarum**, négyezer is kijárt: szüretre, karácsonyra, húsvétra és pünkösdre. Ezen kívül – a **feriae caniculares**ről nem is szólva –, a félévi vizsgák után is jutott 5-10 nap. Az utolsó héten sok ajtón megjelent napról napra a felírás: o, io, tio, atio, catio, acatio, vacatio.

Petőfi átélte ezt a korszakot, Ady már nem érte meg, de iskolás éveire Ő is „...ifjúi, szent megőrzőnődás, / Komoly, nagy fény, / Emléketek ma is milyen csodás, hős férfiú-szerep...” sorokkal emlékezik.

Nem minden hiba sajtóhiba

Sajtóhibának a nyomtatott szöveg szedési hibáját nevezzük. Természetesen a nyomdai eljárások is korszerűsödtek, és ma már nem kézzel szedik a betűket, hanem számítógépes szövegről dolgoznak a nyomdászok. A sajtóhiba tehát úgy keletkezik, hogy vagy az írás szerzője vagy a tipográfus valamilyen technikai hibát követ el a számítógépen. Leggyakoribb hiba a melléütés, de előfordul az is, hogy benne marad a szövegben egy törlesre ítélt betű, szó vagy kifejezés.

Sajnos egyre több olyan írással találkozunk, amelyekben a hibákért nem a számítógép ördögét kell okolunk. Ilyenek a fogalmazási és helyesírási hibák, a helytelen szóhasználatok. Ezek bizony a szerző lelkién száradnak. Szerencsére a valamennyire is tájékozott olvasó azonnal észreveszi, hogy valóban sajtóhibáról van-e szó, vagy a fogalmazásban, nyelvhelyességben kevésbé tájékozott újságíró-e a felelősség. S ha az utóbbi, akkor ez nem vet jó fényt a tollforgató emberre.

Az alábbiakban bemutatok néhány súlyos hibát, amelyet egyetlen újságcikkben találtam.

Egy vidéki lap újságírója beszámolt arról, hogy milyen kálváriát járt be, amikor nemzetközi járatra akart jegyet vásárolni. Megemlítette továbbá, hogy hasonló helyzetbe került az egyik sportegyesület is, „akik tavaly így jártak”. A kifejezésben két hiba is van. Egyik a már-már örökzöld téma: az *aki* és az *amelyik* vonatkozó névmás használatának eltévesztése. A sportegyesület ugyanis nem személy, hanem személyekből álló csoport, ezért az *aki* vonatkozó névmás helyett az *amelyik* használata lett volna helyes. Ugyanebben a kifejezésben egy másik hiba: az egyes számú főnév mellett (sportegyesület) többes számú igei állítmány (jártak) áll.

Kis jóindulattal ugyan elfogadható a következő összetett mondat. Én azonban javítanám: Lássuk! „*Ismerőseim pedig amiatt mondtak le a bécsi utazásról, hogy novemberben nem tudtak rá jegyet váltani...*” Az első tagmondat a főmondat, amelyhez *hogy* kötőszóval kapcsolódik az okhatározói mellékmondat. A mellékmondat fajtáját a főmondatban lévő *amiatt utalószó* is jelzi. Mint tudjuk, az okhatározói mellékmondat jellegzetes kötőszava a *mert*. Előfordul ugyan a *hogy* is, főképp akkor, ha a főmondat állítmánya érzelmet fejez ki. Például: „*Szánta ki gazdáját, hogy bujdosni mégyen*” (Arany: Toldi. A verssor Rác Endre és Szemere Gyula *Mondatai elemzések* című munkájából való). Az újságcikkből idézett mondat azonban szerintem a *mert* kötőszóval helyesebb lenne.

Végül lássuk a cikk végén előforduló szótévesztést! A szerző tapasztalatainak a *tanúságáról* ír a *tanuláság* helyett. Az említett szavakat *hasonló alakú szavaknak*, *szakszóval paronimáknak* nevezzük. A *tanúság* jelentése bizonyíték, bizonyosság, a *tanú* származékszava (lásd még: *tanúskodik*). Ezzel szemben a *tanuláság* valamilyen felismerés.

Az újságíró cikkében egy számára kellemtelen történetről számolt be, majd mindezt úgy summázta, hogy az esetben az a „tanúsága”, hogy soha többet nem vásárol az említett jegypénztárban nemzetközi járatra jegyet.

Mondatának az a *tanúsága*, hogy nem ismeri a fent említett szavak jelentésének különbségét. A *tanúsága* pedig: megfelelő felkészültséggel elkerülhető a nyelvhelyességi hibák.

Dóra Zoltán
doravac@citromail.hu

Pölcz Ádám

polcz.adam89@gmail.com

Ravasz László temetési beszédének retorikai elemzése

*Ravasz László: Elmúlik, megmarad**

IJános 2, 17.

*És a világ elmúlik, és annak kívánsága is;
de aki az Isten akaratát cselekszi, megmarad örökké.*

A felolvasott Igében különös ellentét feszül, mint egy zenedarabban. Az egyiket ez a szó fejezi ki: elmúlik, a másikat ez: megmarad. Az elmúlás motívuma egybefut mindannál, ami gyász, ami fájdalom és a panasz; örvénylő mélységének peremén szinte tántorogva állunk. A másik motívumban halkán, biztatóan az egyetlen vigasztalás szava szólít nevünkön, és emeli tekintetünket az ég felé. Arról van szó, hogy a vigasztalás és örök élet igéje diadalmas fináléban túlharsogja a bánat legigázott, kiengesztelődött hangtíánjait.

Aki Isten akaratát cselekszi, megmarad örökké. Ha tisztán filozófiai fejtegetést mondanék, azt állítanám, hogy az Íge esztétikai szempontból is igaz. Minden művészet titka az, hogy Isten a világba eleve elrendelt és biztosított olyan valóságos szépségeket, amelyeket a művész ihletett pillanatában csodálatosan megtalál. A nyelv muzsikájában és logikájában elrejtve szunnyadozik egy csomó költemény, amelyet csodálatosan elmond egy olyan ember, aki rátalál az eleve megmintázott gondolatokra. A zengő mindenségben melódiák alszanak, amelyet felébreszt és hangszerez egy ihletett zeneköltő. Sorsban, emberi arcban, jellemben, ezeknek egymáshoz való viszonyulásában benne van az emberábrázolásnak az a lehetősége, amit a nagy színművész egyszerűen önmagára vesz, magával tölt ki, és önmagán sugározat keresztül. Mikor minden erejét összeszedve, egész egyéniségét, belső emberi gyökerétől külső megjelenéséig átalakítja, hogy ábrázoljon, tolmácsoljon, újratelemtsen: teste-lelke instrumentumával azokat az eleve biztosított műformákat találja meg és fejezi ki, amelyeket Isten úgy számított bele a világba és úgy felejtett benne annak törmeléke között, mint a kristályt vagy az aranyat a kőzetek roppant tömegében. Művész az, aki akarja, és nemhiába akarja az isten-látta és isten-szerette szépségeket.

S amit a színművészről mondtam, értem e percben Góthné Kertész Ellára is. Ebben látom a színész műalkotásának a maradandóságát is. Elmúlik az arc, amelyen a lélek játszott, elmúlik a test, amelyen a jellem és sors sugározta át, elvész a hang, amelyből kizengett az igazság és az élet, de az alkotás maga örökkévaló: nem árt neki az, hogy elfeledik, nem változtat rajta, ha újra felfedezik; időn felül áll az eszmék világában.

De ez csak emberi bölcsesség. Sokkal mélyebb az Igének másik és zavartalan jelentése, amelyik az Isten akaratának a cselekvését erkölcsre, jellemre, lelki minőségre vonatkoztatja, és erről állítja, hogy megmarad örökké. Mi lehet közvetlenebbül Isten akaratát, mint a jószág? Mi lehet a nőnek magasabb rendeltetése, mint az, hogy szeressen és boldoggá tegyen reá bízott lelkeket?

Egy ország tudta, milyen tiszta, milyen szép a Ti házasesetetek, s aki rátok nézett, belső derűt érzett, mint ahogy mindig szoktunk érezni, mikor egymás kezét fogó szerelmespárt látunk. Tégy engem mint egy pecsétet szívedre, mondja az Énekek Énekében a szerelmes az ő vőlegényének. Ez a két léleknek olyan egyesülése, mint ahogy egyik arc úgy nyomódik a másik szívre, mint a pecsétgyűrű képe a forró viaszra. El nem törölhető onnan, csak ha porrá török a pecsét. Mindig, sőt egyre tisztábban és egyre mélyebben vesz fel a kedves arcnak, a kedves társnak képét a másiknak a szíve. Vonásainak, jelentéseinek szolgálatában találja meg önmaga rendeltetését. Így tették pecsétül egymást a ti szívetekre.

Elmúlik a világ és annak kívánsága, zúgja ma egy összeomlott világnak dallama. Az itt maradt fél úgy érzi magát, mint egy kapufélfa, amelynek párja váratlanul kidőlt. Mit tartsa ő egyedül a galambdúcot, az élet és a boldogság fehér madarainak fészket? Olyannak érzi magát, mint a hímzés, amelyből kitépték a jelentés, az értelem aranszállait. Mint a foglalat, amelyből kivesszett az ékkő. Elmúlik a világ és annak kívánsága is, lamentál a mulandóság jajgatása, de vele szemben egyre erősödik a szeretet dicsérete: „A szeretet hosszútűró, jegyes, nem irigykedik, nem kérkedik, nem fuvalkodik fel. Nem cselekszik éktelenül, nem keresi a maga hasznát, nem gerjed haragra, nem rója

* Góthné Kertész Ella ravatalánál. (A szerk.) – Gimnáziumi fakultációs foglalkozásokon gyakran elemeztetnek a kollégák beszédeket. Ehhez szeretnék segítséget adni most és a továbbiakban is.

fel a gonoszt, nem örül a hamisságnak, de együtt örül az igazsággal, mindent elfedez, mindent hiszen, mindent remél, mindent eltűr. A szeretet soha el nem fogy.” Aki maradék nélkül is teljesen tudott hitvéstársáé lenni, benne élni mindenestől a másikban, nem lesz kevésbé a másiké, ha egy új lakásba ment át; aki annyira áldássá tudott változni, semmivel sem lesz gyengébb, hogyha innen az örökkévalóságba költözött.

A legnagyobb vigasztalást azonban az Igének misztikus értelme adja. Isten akaratát cselekedni azt jelenti: Igent és áment mondani arra, amit Ő akar. Pártjára állani Istennek még önnön szívünkkel szemben is. Boldogan fogadni tőle minden ajándékot s a porban is áldani a nevét, amikor próbál, büntet és megaláz. Nem perlekedni vele, vallani azt, hogy „az Ő gondolatai nem a mi gondolatunk”. Áldani az a kezet, amely ajándékoz, azt a kezet, amelyik megfoszt, mert sohasem tudjuk, melyik gazdagabb, melyik a jóságosabb kéz, mikor mind a kettő Istennek a keze. Egyszerűen jelenti ez az Ige az Istennel való életközösségnek azt a fokát, amelyben az Ő élete a mi életünk és a mi életünk az Ő élete. Ezt a kapcsolatot sehol másutt és sehogyan másképpen helyreállítani nem lehet, mint a Jézus Krisztusban, aki azért jött, halt meg és támadott fel, hogy Isten bennünk éljen és mi Istenben éljünk.

Azt jelenti ez a törvény és ez az Ige, hogy kedveseinkkel már e földi létben Krisztushoz meneküljünk, Őbenne kössük meg szövetségünket. Odavigyük örömünket és fájdalomunkat, kérdéseinket és feleleteinket, s vele kezdjük el az örök életet. Elmúlik a világ és annak kívánsága. Nincs senki, akit egykor itt ne hagynál, vagy aki egykor itt ne hagyta téged; nincs senki, akitől el ne szakadnál, akkor is, ha egyszerre haltok meg, Nincs semmi ebből a világból, amit itt ne hagynál, dicsőséged, szépséged, élet után való lihegésed mind-mind elmúlik és elhagy téged, de Jézus Krisztus tegnap és ma is örökké ugyanaz. Isten hiánytalanul megmarad, és az Ő akaratát és dicsősége éppen úgy teljesebbé válik minden elmúlásnál, mint minden születésnél.

Azért ismerd meg ezt az akaratot, és teljesítsd ezt az akaratot. Hittel lehet megismerni és engedelmességgel lehet szolgálni. Summája a boldog ismeret és örök szeretet. Minden mi mulandó, csak kép és hasonlat, amelynek értelme és tartalma az örökkévalóságban derül ki. A szeretet ott lesz igazán szeretetté, a közösség ott lesz igazán egy lélekke, s az elveszített boldogság gyöngyszemeit ezerszerre nagyobb értékkel főtálaljuk a dicsőség koronájában.

1936

(Ravasz László: *Legyen világosság*. 2. kötet, 1938)

Adamik Tamás – A. Jászó Anna – Aczél Petra 2005. Retorika. Osiris, Budapest. 666–668. o.

Bevezetés

1936 júniusában hunyt el *Góthné Kertész Ella*, aki korának ünnepezt színésznője volt (1881-ben született). Játszott a Nemzeti Színházban és a Víg-színházban is, ez utóbbiban több mint 40 évet, legtöbb szerepében pedig férje, *Góth Sándor* volt a partnere. Ravatalánál *Ravasz László* református püspök mondott gyászbeszédet, a Nyugat 1936. évi 8. számában pedig *Schöppflin Aladár* is megemlékezett róla.

A retorikai elemzésnek több módja lehetséges. Martha Cooper nagy, középső és kis struktúrát különböztet meg, s ezt kombinálja Kenneth Burke taxonómiájával. Eszerint a formának öt típusa van, úgymint szillogisztikus haladás, kvalitatív haladás, konvencionális forma, ismétlődő forma, valamint alkalmi vagy kis formák (Cooper, 1989: 104–114). Ezt a modellt követi Lózsi Tamás reklámalemzésében (Lózsi, 2012: 27–38). Edward Corbett az általa szerkesztett, retorikai elemzéseket tartalmazó kötet előszavában több lehetőséget tárgyal, egyrészt kiemeli a hatás elemzését, másrészt úgy gondolja, hogy a legegyszerűbb módszer a retorika felépítésének követése (Corbett, 1969). A retorika felépítését követi Vigh Árpád is monográfiájában (Vigh, 1981). Ada-

mikné felveti azt a lehetőséget, hogy a retorika felépítését követő elemzésbe be lehet építeni a szűkebb területeket érintő modelleket, így például az érvelésre összpontosító Toulmin-modellt (A. Jászó, 2012: 171–191). Mi a retorika rendszerének követését részesítjük előnyben.

Most Ravasz püspök beszédének elemzését végezzük el a retorikai elemzés 12 pontjának (A. Jászó, 2013: 497) figyelembevételével. Ezek a következők: 1. a retorikai szituáció megállapítása; 2. a műfaj megállapítása; 3. annak megállapítása, hogy logikai és/vagy érzelmi dominanciájú az érvelés; 4. a szerkezet elemzése; 5. a gondolatmenet inductív vagy deduktív voltának megállapítása; 6. külső és vagy/belső érvek alkalmazása; 7. a toposzok vagy az általános érvforrások alkalmazása; 8. a speciális érvforrások alkalmazása; 9. annak megállapítása, hogy van-e a szövegben érvelési hiba vagy manipuláció; 10. a stílusnemek és a stílusműhelyek szerinti elemzés; 11. az előadásmód elemzése; 12. a hallgatóságra tett hatás.

Elemzés

Ravasz László püspök gyászbeszéde tulajdonképpen rövid prédikáció, szentbeszéd a halott ravatalánál. A búcsúvétel szükségessége hozta össze a

hallgatóságot; a közös emlékezés, amelynek levezetésére Ravasz püspököt kérték fel. Adva van tehát a retorikai szituáció három összetevője: a megoldandó szükség, hogy megemlékezzünk az elhunytól, a cselekvőképes tömeg, amely meg akar és meg tud emlékezni, valamint a szónok, aki szükségét érzi, hogy szóljon a jelenlévőkhöz, és akinek lehetőségeit, retorikai megoldásait a körülmények korlátozzák.

Klasszikus bemutató beszéd ez: bár igaz, hogy kevésbé a halott érdemeit, inkább az isteni vigasztalás mikéntjét mutatja be, mégis világos képet kapunk arról: miben találhatjuk meg szeretneink halála utáni vigasztalódásunkat. Ravasz püspök érvelése ennek megfelelően elsősorban érzelmi, hiszen a vigasztalás, a fájdalom csillapítása leginkább az érzelmeken keresztül történhet – vagyis a pathosz kerül előtérbe. De ezzel egyetemben az értelemre is hat, hiszen a gondolatmenet meg akar győzni minket: az istenhiten keresztül jutunk el arra a felismerésre, hogy van megoldás és kiút a gyászból. Ezt a logosz eszközével éri el. A szónok éthosza pedig a feddhetetlenség, az elismert és szeretett prédikátor személye, aki példaértékű életével és a híveknek kedves szavaival érvelésének hitelét is megadja. Ravasz László beszéde nagyszerű példája továbbá a kvalitatív érzelmi haladásnak is, hiszen fokozatosan halad végig a vigasztalás állomásain, egyre világosabbá téve, hogy valóban Isten akaratának cselekvése adja az örök életet.

A beszéd a vizsgált kiadásban (Adamik – A. Jászó – Aczél, 2005) kilenc bekezdésből áll, amelyekből az első bekezdés a bevezetés, az utolsó pedig a befejezés.

Ravasz László már a bevezetésben igyekszik feloldani a címben feszülő ellentétet: egy zenedarab két motívumához hasonlítja az elmúlást és a megmaradást, előre véve az elmúlást, hiszen ez kell ahhoz, hogy a megmaradás diadalmát megérthessük. A megmaradásban ott a biztatás: Isten (aki az egyetlen vigasztalás megszemélyesítője) nevünkön szólít minket, és tekintetünket az ég felé emeli. És ezután következik a diadalmas finálé, amelyben az örök élet győzelme nyilvánul meg.

A tétel maga már a szöveg fölött olvasható textusban is elhangzik (... *aki az Isten akaratát cselekszi, megmarad örökké* – *1János 2,17*), majd a második bekezdés elején megismétlődik. Magából a tételből következik a beszéd első részének deduktív gondolatmenete. Az érvelés elején, a legnagyobb terjedelmű második bekezdésben a szónok a művészet titkáról szól, arról, hogy Isten eleve elrendelte a világba azokat a szépségeket,

amelyeket a művész kifejez a játékával, a szavalaival. Ezzel a halottra leginkább illő párhuzamot választja: az elhunyt is művész volt, színművész, akinek az egész országban ünnepelték a játékát. A szónok párhuzamot von a prózai művész és a zenész között: ahogyan az előbbi a nyelv muzsikájában és logikájában rejlő költeményeket hozza felszínre, úgy a zenész/zeneköltő a zenei mindenség dallamait ébreszti fel. Tulajdonképpen tehát mindketten ugyanazt teszik: élnek azzal az Isten adta lehetőséggel, hogy a világba helyezett szépségeket magukon keresztül ábrázolják. Ravasz püspök a bekezdés végén összegez, meghatároz, szónoki definíciót alkalmazva: *a művész az, aki akarja, és nem hiába akarja az isten-látta és isten-szerzette szépségeket*.

A harmadik bekezdésben megérkezünk a dedukció végpontjához: mindaz, ami idáig a művésztől általánosságban elhangzott, igaz Góthné Kertész Ellára is, arra, aki most előttünk fekszik a ravatalon. És a bevezetés után itt jelenik meg újra a címben feszülő ellentétnek a feloldása, amely az elmúlás és a megmaradás kettősségéből fakad, de a szónok mégis nagyszerűen oldja meg a látszólagos ellentmondást: elmúlik a test, de az alkotás, az életmű megmarad. Valójában azonban ez csak földi hívság, emberi bölcsesség.

A kvalitatív érzelmi haladás második lépcsőfoka az emberi példától az isteni dolgok felé fordulás, az Isten akaratának és dolgainak cselekvése, amely sokkal maradandóbb és nagyobb jutalmú, mint az emberi alkotás, hiszen nagyobb hatással van az erkölcsre, a jellemre, a lelki minőségre. A negyedik bekezdés utolsó mondatával pedig a szónok már előkészíti a hallgatóságtól való elfordulást (*apostrophé*) alakzatát, hiszen feltételezi a kérdést: Mi lehet a nőnek magasabb rendeltetése, mint az, hogy szeressen és boldoggá tegyen reá bízott lelkeket? Majd egy metonímiával így folytatja: *Egy ország tudta, milyen tiszta, milyen szép a Ti házátéteitek*. A figyelmes olvasó elbizonytalanodhat: vajon kinek szólnak ezek a szavak? Az elhunytak ott a ravatalon? Vagy a férjnek, aki a vigasztalódást keresi? A válasz akkor válhat egyértelművé, ha a hatodik bekezdésben a szónok kapufélfa-hasonlatát olvassuk: a házaspár itt maradt tagja olyan, mint az a magányos kapufélfa, amely mellől kidőlt a párja, így már a boldogság fészkeének megtartására sem biztos, hogy alkalmas. Itt – azért, hogy a világi dolgok mulandóságát kiemelje – a szónok kétszer is ki mondja: *Elmúlik a világ és annak kívánsága*. Első alkalommal, metaforikusan még dallamként, majd másodsorra, a fokozás (*klimax*) eszközével élve, már jajgatásként említi a világ elmúlását. Biztosít-

ja a hallgatóságot a felől, hogy a mostani, világi állapotból ki kell lépniük egyszer, de már-már fel is kínálja a megoldást – a szeretet földi fogalma felől indulva. Ezekben a bekezdésekben a szeretet törvényéről és a házastársi kapcsolatról van szó. Érvelése alátámasztásához Ravasz püspök a Bibliából idéz hosszabb-rövidebb részeket az Énekek énekéből (*Tégy engem mint egy pecsétet a szívedre...*), valamint a szeretet himnuszából. Ezek a házastársi szeretet elrendeltségének megfellebbezhetetlen érvei, hiszen axiómák, amelyek minden templomi házasságkötéskor útravalóként szolgálnak.

A hetedik és nyolcadik bekezdés a kvalitatív haladás csúcspontja: a legnagyobb vizsgatálásról szól. Elérkezünk a tételünk közvetlen bizonyításához, amely meghatározás formájában ölt testet: *Isten akarátát cselekedni azt jelenti: igent és áment mondani arra, amit Ő akar.* Majd folytatja: boldogan fogadni tőle minden ajándékot, nem perlekedni vele, áldani a kezét – a felsorolás végül tükröszerkezetben (*kiazmus*) csúcsosodik ki: *az Ő élete a mi életünk, a mi életünk az Ő élete.* Ezt az állapotot kell elérniük életünk során. S ezt nem lehet másképp, mint Jézus Krisztus cselekedetének ok-okozati összefüggése által: ő eljött azért, hogy meghaljon és feltámadjon, hogy Isten bennünk éljen és mi Istenben éljünk. A Krisztushoz való tartozás szükségességét a szónok előismétléssel (*anafora*) nyomatékosítja: *nincs senki, akit egykor itt ne hagynál; nincs senki, akitől el ne szakadnál; nincs semmi ebből a világból, amit itt ne hagynál.* Az egész beszédre jellemző ritmusság legmarkánsabban itt ölt testet, hiszen a mondanivaló magvára, a vizsgatálás egyetlen és leghitelebb forrására szeretné felhívni a figyelmet.

Irodalom:

- Adamik Tamás – A. Jászó Anna – Aczél Petra 2005. *Retorika*. Budapest: Osiris, 666–668.
- Adamikné Jászó Anna 2013. *Klasszikus magyar retorika*. Budapest: Holnap Kiadó.
- Cooper, Martha 1989. *Analyzing Public Discourse*. Prospect Heights, Illinois: Waveland Press.
- Corbett, Edward ed. 1969. *Rhetorical Analyses of Literary Works*. New York etc.: Oxford University Press.
- Magyarul: Raátz Judit – Tóthfalussy Zsófia szerk. 2012. *A retorikai elemzés*. Budapest: ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék, 83–98.

Egy újabb bibliai idézet is megjelenik: *Jézus Krisztus tegnap és ma is örökké ugyanaz.*

A beszéd a középső és a fennkölt stílusnem határán helyezkedik el: gyönyörködött, hiszen példái, szóképei és alakzatai ezt az érzést váltják ki a hallgatóból/olvasóból. Ugyanakkor a prédikáció (ebben az esetben a gyászbeszéd) – műfajából következően – vizsgálni is akar, megindítani, elsősorban a lelki folyamatokra hatni. S az általános elvek egyénivé tételével, a hallgatóságtól az egyén felé való elfordulással, a kvalitatív haladással ezt a hatást el is éri. A nyelvezet letisztult, világos, a stílus illő, a szándék világos, az ékesség már a fentiekből következően is adva van. A beszéd során gazdag szókép- és alakzatanyagot fedezünk fel: számos hasonlatot olvasunk (pl. a kapufélfa-hasonlat kiegészítéseként: az egyedül maradt házastárs olyan, mint a hímzés, amelyből kitépték az aranszálakat, vagy mint a foglalat, amelyből kivesszett az ékkő); vagy meghatározást (*Minden művészet tiika az, hogy Isten a világba eleve elrendelt és biztosított valóságos szépségeket*); azonos szerepű mondatrészek halmozását (*ábrázoljon, teremtsen, újrateeremtsen*) és ennek fokozásos változtatát (*próbál, büntet és megaláz*).

A befejezésben a szónok levonja a következtetést, és cselekvésre buzdít: ismerd meg ezt az akaratot, teljesítsd ezt az akaratot – olvassuk az utóismétlést. Ha ez így lesz, az életed boldog lesz, és szeretettel teljes. Mert – metaforával kifejezve – ami mulandó, az csak kép és hasonlat, amelynek értelmét csak az örökkévalóságban érthetjük meg. Feloldódik tehát a címbeli ellentét: az elmúlás Jézus Krisztus tettein és példáján keresztül válik megmaradássá, és a gyászolóknak (de minden halandónak) ez jelentheti a vizsgatálást.

- A. Jászó Anna 2012. A retorikai elemzésről. In: Markó Alexandra szerk. *Beszédtudomány az anyanyelv-elsajátítástól a zöngelkedési időig*. Budapest: ELTE BTK – MTA Nyelvtudományi Intézet, 171–191.
- Lócsi Tamás 2012. A mosógépszerelelő érvei – a reklám retorikai elemzése. In: Raátz Judit – Tóthfalussy Zsófia szerk. *A retorikai elemzés*. Budapest: ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék, 27–38.
- Vígh Árpád 1981. *Retorika és történelem*. Budapest: Gondolat.

FIGYELMÜKBÉ AJÁNLJUK!

Benczik Vilmos:
NYELV, ÍRÁS, IRODALOM
KOMMUNIKÁCIÓELMÉLETI MEGKÖZELÍTÉSBEN

24 cm, 332 oldal, ára: 2240 Ft

Megrendelhető: Trezor Kiadó, 1149 Budapest, Egressy köz 6. Telefon/fax: 363-0276,

e-mail: trezorkiado@t-online.hu

Bozsik Gabriella

bozsik.gabriella@gmail.com

Tanárjelöltek helyesírási döntője Egerben

Kétéves kényszerű kimaradás után ismét megszervezhette az egeri Eszterházy Károly Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszéke a pedagógusjelöltek Nagy J. Béla helyesírási versenyének Kárpát-medencei döntőjét.

Szeptember 27-én, pénteken délután a szakmai programon először a határon túlról érkezett szakemberek mutatták be az intézményükben (tudományegyetemen, tanár- és tanítóképző főiskolán) folyó helyesírási-oktatási módszereiket, eredményeiket és nehézségeiket. A következő előadások hangzottak el: Misad Katalin (Pozsony): *A magyar helyesírás helye és oktatásának tapasztalatai a pozsonyi magyar tanszéken*; Szántó Bíborka (Kézdivásárhely): *Pedagógusjelöltek nyelvjárási, valamint interferenciajelenségekkel magyarázható helyesírási hibái*; Simon Szabolcs (Komárom): *Szlovákiai magyar fiatalok helyesírása néhány szempontból*. Hazai kollégák is bekapcsolódtak, így Bakonyiné Kovács Bea (Baja) a központosítás tanításának kérdéseit vette számba, Torma Kornélia (Sárospatak) pedig az emlékek szerepét vizsgálta a helyesírási teljesítményfokban. Fercsik Erzsébet (Prága) előadása nem az oktatás oldaláról közelítette meg a helyesírást, hanem történeti visszatekintésében a Budapesti Korrektorok és Revizorok Körének a szerepét, viszonyát hozta közelebb a helyesíráshoz.

A 28-ai versenynapon, szombaton, miután a hallgatók megoldották a feladatokat, nagy érdeklődéssel várt előadás következett. Keszler Borbála, az MTA Magyar Nyelvi Osztályközi Állandó Bizottságának elnöke arról számolt be (*Hagyomány és újítás az AkH. 12. kiadásában*), hogy milyen változások várhatóak a hamarosan megjelenő szabálygyűjteményben, és mi az, ami változatlanul kerül át az új kiadásba.

Célunknak és feladatunknak tartottuk, hogy – a korábbi évekhez hasonlóan – minél több tanárképző intézményt hívjunk meg Egerbe. A döntő résztvevői között szerepelt a pozsonyi Comenius Egyetemnek, a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Kézdivásárhelyi Tagozatának, a komáromi Selye János Egyetem Tanárképző Karának, az Újvidéki Egyetemnek, az Újvidéki Egyetem Tanítóképző Karának, a beszercebányai Bél Mátyás Egyetemnek, valamint a prágai Károly Egyetemnek a versenyzője is.

Szép számmal képviseltették magukat továbbá a hazai tudományegyetemek, a tanár- és a tanítóképző főiskolák is.

A zsűri elnöki feladatait Keszler Borbála professor emeritus, a nyelv tudomány doktora látta el. További tagok: Fercsik Erzsébet (Prága), Laczkó Krisztina (ELTE), Toma Kornélia (Sárospatak), Bozsik Gabriella (EKH), Zimányi Árpád (EKF). Laczkó Krisztina és Zimányi Árpád tagja az MTA Magyar Nyelvi Osztályközi Állandó Bizottságának.

Idén is, mint a kezdetektől fogva minden alkalommal, valamennyi iskolatípus képviselője részt vett a javításban és a döntésben zsűritagként.

A tizenkét fős mezőnyben négy hallgató felkészültsége kimagaslóan jó volt. Azonos pontszámmal lett az **I. díjas: Kocsit Teréz (ELTE BTK)**, **tanára: Antalné Szabó Ágnes** és **Tóth Edina Bettina (ELTE-TÓK)**, **tanára: Nagy Katalin**,

a **II. díjas Kalla Viktória (Szegedi Tudományegyetem)**, **tanára: Sinkovics Balázs** és **Lévai Zsuzsanna (EKF)**, **tanára: Bozsik Gabriella**.

A bírálóbizottság a harmadik díjat – közös megegyezés alapján – nem adta ki. Újdonságnak számított, hogy idén a legjobb határon túli hallgatót is külön díjaztuk. Pontszáma alapján **Nagy Mária**, a **Bél Mátyás Egyetem** diákja érte el a legjobb eredményt.

A kellemesen eltelt, eredményes két napon a helyesíráson kívül arra is jutott idő, hogy a vendégek a barokk Eger szépségeiben gyönyörködjenek.

Legújabb tanulmánygyűjteményünk (*Helyesírás-tanításunk helyzete határon innen és túl*) tartalmazza többek között a konferencia előadásainak anyagát, valamint a versenyfeladatokat. Az utóbbiakat teljes terjedelemben a *Magyartanítás* című elektronikus módszertani folyóiratban is közzétesszük, megkönnyítve ezzel a felkészítést, a felkészülést az elkövetkezendő versenyekre.

Az egeri tanszék szervezői ismételtelen szeretnék megköszönni mindenekelőtt az Emberi Erőforrások Minisztériumának, az Emberi Erőforrás Támogatáskezelőnek és az Oktatókutatató és Fejlesztő Intézetnek sokrétű segítségét, továbbá valamennyi lelkes kolléganőnek, kollégának, illetve versenyzőinek azt, hogy igényes szakmai munkájukkal lehetővé tették a döntő megrendezését. A mielőbbi folytatásban valamennyien őszinte szívvel reménykedünk.

Czibere Mária

cziberem@gmail.com

Első kézből a holland anyanyelvi oktatásról

A vegyes házasságnak, a kétlaki életnek egyik legfőbb hozadéka, hogy az ember folyamatosan két vagy több kultúra határán táncol, és így állandóan összehasonlíthatja a különböző jelenségekre vonatkozó tapasztalatait. Amióta nemcsak tanárként, hanem szülőként is aktív tagja vagyok a holland társadalomnak, másképpen dolgozom fel az élményeimet. Folyamatosan jegyzetek, anyagokat gyűjtök, próbálom mélyebben megérteni a különböző kultúrákból adódó különbségeket. Keresem az alkalmakat a vendégtanításokra, hogy rámutatva arra, amit érdemes átvenni a hollandoktól, átadom a megszerzett információkat, és beszéljek azokról a tanulságokról, amelyek véleményem szerint a hazai módszertani paletta színesítésével építően hatnának a magyar anyanyelvi oktatásra is. Miközben folyamatosan követem mindkét országban az oktatás-, nyelv- és kultúrpolitika alakulását, azt veszem észre magamon, hogy a magyar oktatási rendszer valamennyi szinten egyre inkább felértékelődik számomra. Ennek persze egyenes következménye, hogy a túlkapások, a hibás, át nem gondolt, túlságosan gyorsan bevezetett rendelkezések, az éppen aktuális szimbólumpolitikának köszönhető irányváltások még inkább elkeserítenek.

Mivel a külföldről kritizáló, bíráló szakember pozíciója több szempontból is vállalhatatlan számomra, tanulmányomban a holland társadalom jellegzetességeinek felsorakoztatásával szeretnék bemutatni egy más fajta kultúrafelfogást, rávilágítva bizonyos részelemeknek az egyediségére.

1. Társadalomkép: kisebbség- és nyelvpolitika vázlatosan

A világban többnyire azt látjuk, hogy a többségi társadalom nem akarja be- vagy elfogadni a kisebbségeket. A saját érdekei szerint igyekszik alakítani a szabályokat, és ott korlátozza a máságot, ahol tudja. Többé-kevésbé burkolt a cél: az asszimiláció. A homogén csoportok kezelése ugyanis mindig egyszerűbb feladat.

Hollandiában, ahol más hagyományú és összetételű kisebbségek élnek, mint például Közép-Kelet-Európában, ennek éppen az ellenkezőjét látjuk. Itt a többségi társadalom integrálni akar, nem asszimilálni. Az integrált csoportok definiáltan a következő ismérvekkel rendelkeznek: a holland nyelv ismerete, arányos részvétel a társadalmi struktúra különböző területein, más etnikumokkal való kapcsolattartás, a Hollandiában érvényes

alapvető normák betartása (Integratiekaart 2006: 7).

Az integráció hangsúlyozott eleme a saját identitás megtartása a holland mellett. Ez utóbbinak fontos jellemzője a holland nyelv ismerete és a Hollandiában honos normák, így a szabadság, a véleménynyilvánítás és a férfi-női egyenlőség elvének tiszteletben tartása. Minden állampolgár számára kötelező érvényű az Alkotmány azon lényeges elve, amelynek értelmében együtt kell cselekednünk annak ellenére, hogy különbözőek vagyunk.

A kisebbségek identitásának a megőrzésére, a lehetőségek megteremtésére példaértékűen figyelnek Hollandiában. Ennek a megvalósulása azonban nem egyértelműen sikertörténet. A holland társadalom összetétele jelentősen átalakult az elmúlt évtizedekben. Sem a nyelvi, sem a társadalmi közeg nem a régi. A külföldiek tömeges letelepedését követően szembesültek a hollandok azzal a ténnyel, hogy emberek ezreit tartja el az állam, sőt állampolgárságot is ad nekik anélkül, hogy cserében elvárna tőlük valamit. Pontosabban elvárások lennének, de ezeket nem lehet semmilyen formában számon kérni.

Abban, hogy a lakosság felébredjen, fontos szerepet játszott a nyelv, bár – látszatra – egy évszázadok óta nemzetközi (kereskedelmi, diplomáciai) kapcsolatokra építő társadalom számára az anyanyelv nem igazán meghatározó. Az ország történelme során a latinnak, a franciának, a németnek és az angolnak mindig is lényegesen nagyobb státusa volt, mint az anyanyelvnek. A XX. század végén azonban világossá vált, hogy az ország lakóinak jelentős része nem vagy nem megfelelő szinten beszél a hollandot.

Ezt bizonyította az a kutatás is, amelyet az 1990-es évek elején a kormány megbízásából végzett el a Holland Királyi Tudományos Akadémia. A nemzeti nyelv, az irodalom, a fogalomtörténet, a jogtörténet, a teológia és a művészetek helyzetét vizsgálva arra kerestek választ a kutatók, hogy létezik-e holland kultúra. A kérdés azért volt különösen időszerű, mert 1992-ben szüntek meg a határok az Európai Közösségen belül. Ezért jogosan vetődött fel az európai nemzeti kultúrák megmaradásának ügye.

Hollandiát illetően megnyugtató volt a tudósok válasza. Az eredmények azt mutatták, hogy a holland kultúra él (Dik-Muller 1992: 7–8). Ek-

kortájt azonban sokan gondolták a holland nyelvről azt, hogy eltűnik. Egyes kutatók a standard holland nyelvváltozat háttérbe szorulását illetően például komoly veszélynek tartották az angol nyelven való publikálási és előadási kötelezettséget. Megjegyzem, napjainkra ezek közül már mindegyik megvalósult.

2. A holland nyelvről a hétköznapokban

Napjainkban egy-egy szótárbevezető, érdekesebb laikus nyelvemlék újsgócikket, nyelvi (helyesírási) vetélkedőn túl csak konfliktusok kapcsán esik szó a nyelvről. Egységes nyelvtervezéssel, jól átgondolt nyelvpolitikával a gyakorlatban sehol nem találkozhatunk. A nyelvi kérdések mindenütt politikai kérdéseket vetnek fel, ettől azok érintése, netán bírálata sokak számára veszélyes terület.

Saját véleményemet is nyelvészeti tanulmányok helyett csupán minisztériumi jelentésekkel, egy-egy újsgócikkkel, kisebb – nem nyelvészeti témájú – könyvrészlettel vagy egy-egy honlapra való utalással tudom alátámasztani. Úde kivételnek számít ez alól az olyan attitűdvizsgálatokra épülő, ismeretterjesztő kiadvány, amelyben tudományos módszerrel elemeznek fontos, korábban nem vizsgált kérdéseket (1). Így például: hol beszélnek legszöbben hollandul; milyen a presztízse a nyelv különböző (ország)változatainak, központjainak; kik azok, akik büszkék anyanyelvükre vagy anyanyelv-változatukra; hogyan képzelik anyanyelvük jövőjét.

Ha úgy közelítünk a kérdéshez, hogy a holland nyelv nem megfelelő szintű ismerete nem csupán a külföldiekre vonatkozatható, akkor hogyan lehet fontossá tenni a holland nyelvet, ha az a hollandoknak sem igazán fontos. Legalábbis eddig nem volt az. Mára a helyzet némiképp átalakult. Többet kiálltak nyilvánosan amellett, hogy aki Hollandiában él, akinek holland útlevele van, az tudjon hollandul (2). Az utóbbi időben érezhetően megnőtt az Európában használt standard holland (változatok) presztízse is, a nem európai változatoké – az egykori gyarmatoké (Holland Antillák, Suriname, Dél-Afrika) – pedig stigmatizált lett. Hiába a holland útlevél, a megfelelő regiszterek ismerete és alkalmazása nélkül, a helyitől erősen eltérő kiejtéssel nem könnyű munkát kapni az anyaországban. Napjainkban például már csak megfelelő színvonalú nyelvi és kulturális előképzést követően kerülhet házasság révén is egy külföldi (nem európai) nő Hollandiába. A korábban Holland Antilláknak nevezett területekről érkező, középkorai végzettséggel nem rendelkező „bevándorlónak” (akik javarészt holland anya-

nyelvűek) kötelező nyelvvizsgát tenniük ahhoz, hogy szükség esetén segílyt kaphassanak. A Marokkóban megnyílt holland kulturális intézetnek többek között az a feladata, hogy megszervezze ezeket a kurzusokat, és lebonyolítsa a vizsgáztatást.

3. Kik nevezünk hollandnak?

A hivatalos adatok szerint a teljes lakosságot (2010-ben 1 6574 989 fő) tekintve az úgynevezett *csak holland nemzetiségűek* kategóriája alkotja a legnépesebb csoportot (2010-ben 14 684 364 fő). Ebbe a kategóriába tartoznak azok a bevándorlók és politikai menekültek is, akik régebbi állampolgárságukat nem tudták vagy akarták megtartani, vagy már Hollandiában születtek, és nem kérvényeztek más állampolgárságot. Kisebb csoportot alkotnak azok a külföldiek (2010-ben 1 137 100 fő), akik Hollandiában születtek, de megtartották eredeti állampolgárságukat is, valamint azok a hollandok, akik más országban születtek, és annak az országnak az állampolgárságát is felvették. A harmadik csoportba tartoznak azok (2010-ben 18106 fő), akik holland és más állampolgárok, és például Amerikában születtek, de nemzetiségük szerint ők sem lettek amerikaiak. A negyedik csoport tagjai azok (2010-ben 719 597 fő), akiknek (még) nincs holland állampolgárságuk (3).

E kategorizálási rendszer megértéséhez nélkülözhetetlen néhány további fogalom ismerete. Úgynevezett *allochtoon* tekintjük azt a személyt, akinek legalább az egyik szülője külföldön született. *Első generációs allochtoon*, aki maga és legalább egyik szülője külföldön született, *másodgenerációs allochtoon*, aki maga Hollandiában született, de az egyik szülője külföldön jött világra. Mindenki mást, akinek nincs köze származásilag Hollandiához, *nyugati allochtoon* tekintenek. A Holland Statisztikai Hivatal szerint ún. *nyugati allochtoon* szülőhelynek minősül Törökország kivételével Európa, Észak-Amerika, az Óceánia, Holland-India, Indonézia és Japán. A *nem nyugatiak* között szerepel Törökország, Latin-Amerika, Afrika és Ázsia (az előbbieken megjelöltek kivételével) (4). *Autochtoon* nevezük azt a személyt, akinek a szülei Hollandiában születtek, de ő külföldön született (5). A csoportszármazás meghatározása az első generációsoknál a születési ország alapján lehetséges, a másodgenerációsoknál az anya születési országa szerint (ha az anya Hollandiában született, az apát kell figyelembe venni). A *származás* alapján történő osztályozás alapja, hogy az adott személynek melyik országgal van valószínű rokonkapcsolata: ahol maga is született, vagy ahonnan a szülei

származnak. A nyugati és nem nyugati allochtoonok közti alapvető különbség a társadalmi, gazdasági, kulturális helyzet különbségéből adódik.

E bonyolult rendszer helyett saját tapasztalataim szerint alapvetően két nagy csoportot különböztethetünk meg: a külföldiek (akik idegen akcentussal beszélnek, vagy nem beszélnek hollandul, a bőrszínük nem fehér, illetve a származásuknak más külső jegyei vannak) és a hollandok. A külföldieken belül további két alcsoport létezik, az európai (újabb bontásban keleti és nyugati), valamint a nem európai. Ha egy kelet-európai személynek komoly társadalmi státusza (jó anyagi helyzet, megfelelő munka) van, akkor a nyugat-európai alcsoportba kerül, ha nincs, akkor a török, marokkói, arubai, suriname-i polgárokkal együtt (akik a papírforma szerint többnyire holland állampolgárok) az *allochtoon* elnevezés illeti. *Allochtoon*nak nem szólítanak senkit (kivéve, ha meg akarják bántani), és a jelenlétében sem nevezhetnek így senkit. Hivatalos iratokban sem láttam soha ilyen kategóriát. A szónak erőteljesen negatív jelentése van. Az *autochtoon* szót is ritkán használják.

Visszatérve az eredeti kérdéshez, ki a holland, megállapíthatjuk, hogy nincs egységes nemzetképe a hollandoknak. Nem véletlenül nem tudják értelmezni a *nemzet*, *nemzetiség* szavakat sem, amelyeket *állampolgár* jelentésben használnak. A *milyen nemzetiségű vagy kérdés a milyen útleveled* van kérdésnek felel meg. A *holland* szó jelentés-tartalma a „megosztott, részleges polgárság” definíciójához kötődik, vagyis az a polgár lehet holland, aki Hollandiában él, és az identitása holland vagy valami más, de van holland útlevele, és betartja az Alkotmány rá vonatkozó elveit. A *holland nemzet* tehát összesített halma azoknak az állampolgároknak, akik érzelmi, adminisztratív, kulturális, gazdasági stb. alapon kapcsolódnak az országhoz, és ideális esetben a társadalomban keresik és találják meg aktív szerepüket.

A nemzeti kultúra a mai napig fontos része a hollandok identitásának, de azt soha nem lehetne mondani a hollandokra, hogy nacionalisták. Ez az egyetlen komoly bélyeg, amit mindenáron igyekeznek elkerülni (Scheffer 1996: 10–11). Kijelenthetjük azt is, hogy a hollandok meggyőződésből, humánus megfontolásból állnak a kisebbségek, a gyengébbek oldalára. Hagyományaikból, a nemzet múltjából és a világtörténelemben betöltött szerepükből kiindulva – elsősorban a neves diplomáciai tevékenységeikre gondolok – nem is azonosulhatnak mással. Az ehhez kapcsolódó nemzetközi megítélés és bizalom alapján sem en-

gedhetik meg maguknak, hogy hibákat kövessenek el a kisebbségekkel, a mássággal szemben. Ezzel együtt a jelen azt mutatja, hogy valójában sem a kisebbségek, sem a többségi társadalom nem elégedett. Nem lehet a két csoport – most egyszerűsítsük le kettőre a külföldiek és a hollandok korrelációban – érdekeit azonos szinten képviselni. Ennek az ellentmondásnak az elsődleges következményei az alapfokú oktatásban jelennek meg, amelyben természetesen mindenkinek joga és lehetősége van származása, kultúrája szerint részt venni.

4. Dióhéjban az oktatásról

A holland oktatási rendszerbe a negyedik életévét betöltött kisgyermek kerülhet be. Az iskolakötelezettség 5 éves kortól kezdődik, így maga a szülő döntheti el, mikor lépi át gyermeke az iskola küszöbét. Az *allochtoon* gyermekek általában nyelviileg hátrányos helyzetből indulnak, hiszen négyéves korukig otthon vannak az édesanyjukkal. Hollandiában nincs óvoda, a dolgozó szülők, ha anyagilag megengedhetik maguknak, három hónapos kor után a gyermekmegőrzőbe adják csemetéiket. Az anyák többsége azonban a gyermek megszületése után feladja munkáját, vagy csak részdíjban megy vissza dolgozni. Ennek két fő oka van: az egyik a méregdrága gyermekmegőrző, a másik az általános iskolai rendszer.

Az oktatás mindenütt fél kilenckor kezdődik, de 12-kor a szülők már várják a kisdíjakokat az iskola előtt, hogy hazavigyék őket, mivel az iskolában nem oldható meg az étkeztetés. Egy órára kell visszamenniük az iskolába, ahol háromkor fejeződik be a tanítás. Ekkor tehát ismét haza kell szállítani a gyermekeket. Ha a szülők nem tudnak délben a gyermekükért menni, külön fizetnek a felügyeletért, amit általában önkéntes anyukák, nagymamák végeznek.

Az oktatás ingyenes. Ez azt is jelenti, hogy a tanulók mindent megkapnak az iskolában: ceruzát, radírt, tollat, rajzeszközöket, füzeteket. A könyv az iskola tulajdona, ezért azt csak és kizárólag az órákon lehet használni. Házi feladatot 12 éves korukig nem kapnak rendszeresen a tanulók. Egy-egy projekt elkészítése, egy-egy előadás megtartása azonban már harmadik kortól (6 évesen) része a tananyagnak.

A diákokat a nyolcosztályos általános iskolában, tehát 4–12 éves kor között évente 1-2 tanító oktatja (szaktanárokat csak testnevelésből és úszásból alkalmaznak 5–6. osztályban). Ami a mozgást illeti, a gyermekeknek heti egy óra testnevelésük van, a szülő feladata, hogy tanítás után megszervezze gyermeke sportórát. Ugyanez vonatkozik az ének-zene és a művészeti tárgyra is.

A tanulók 11 évesen kezdenek ismerkedni az angol nyelvvel. Nyelvtanulás céljából különórára járnak az általános iskolai időszakban ritkaságnak számít. A gyermekek körül azonban sokan beszélnek angolul, a feliratok is angol nyelvűek mindenütt, a filmek szinkronizálása szinte csak a legkisebbek számára elfogadott, egyébként feliratozva kapják a nem holland nyelvű információt.

5. Problémák a rendszerben

Komoly gondot okoz az a tény, hogy a külföldi származású gyermekek többnyire nyelvi hátrányos helyzetből indulnak, hiszen otthon, a közvetlen környezetükben egy másik nyelv a domináns. Születésük után a kisbabák havonta, később fél-éves rendszerességgel kötelező orvosi vizsgálaton vesznek részt. Ezekben a vizsgálatokon ellenőrzik a babák szellemi fejlődését és azt, hogy életkortól függően hogyan tudnak reagálni a holland nyelvre. Az eredményeket szigorúan dokumentálják a védőnők, akik ilyen módon elsőként avatkozhatnak be a gyermek értelmi fejlődésébe, ők jelezik, ha hiányosságot észlelnek.

A két év alatti korosztály nyelvi ismereteinek folyamatos követésére és ellenőrzésére külön programot dolgoztak ki, hiszen nyilvánvalóvá vált, hogy a gyermekek hollandtudásának hiánya komolyan visszaveti az oktatás színvonalát. Ezért is vezettek be az iskola és az otthon között egy közbülső rendszert, az ún. játszóházakat, amelyek hetente két-három alkalommal várják néhány órára a kicsiket. Ilyen módon a társadalmi és nyelvi szocializáció mint lehetőség két évvel hamarabb válik elérhetővé. Játzóházba nem kötelező járni, de ha a háziorvos vagy a védőnő nem tartja elégségesnek a gyermek nyelvtudását, kötelezheti erre a szülőket. Természetesen ez a szolgáltatás sem ingyenes, de a költségek lényegesen kedvezőbbek, mint a napközik, illetve a gyermekmegőrzők esetében. Jómagam a hiányosságokat a játszóházban dolgozók felkészültségében látom. Arra vonatkozóan ugyanis, hogy ki dolgozhasson játszóházban, nincsenek egyelőre szakmai előírások.

Nyelvi szempontból szintén figyelmet érdemel az a jelenség, amely elsősorban az ország északi részére, a groningeni nyelvjárás vidékére, valamint Frízföldre jellemző. Az itt lakó, főleg földművelésből, állattenyésztésből, gazdálkodásból élő parasztkörökben fordul elő, hogy nem sokat beszélnek egymással. Nem szokás családon belül sem a beszélgetést (ezt mutatja be Karim Taïda kitűnő alkotása, *A lengyel menyasszony* című film). Általános észrevétel a tősgyökeres groningeniekről, hogy nagyon nehezen és rosszul kommunikálnak, nem ismerik, nem használják a kapcsolatfenntartás verbális és nonverbális eszkö-

zeit. Úgy tűnik, mintha nem lenne rá igényük. Az ő gyermekeik ezért ugyancsak nyelvi hátrányos helyzetből indulnak.

6. Nyilvános iskolák – rendhagyó iskolák

Hollandiában az iskolák nagy része állami. Az *openbaar* (nyilvános) jelző arra vonatkozik, hogy mindenkit fel kell venni, aki jelentkezik. Ezért nem ritka a 40 fölötti osztálylétszám. Az intézmények másik nagy csoportját a rendhagyó iskolák adják. Ezekbe tartoznak a speciális reformpedagógiai (például Steiner, Montessori, Dalton, Jena, Waldorf) programmal működők, az egyházi intézmények, valamint a magániskolák. Az egyházi – különösen a protestáns – iskolák között nagy különbségek vannak. A rendhagyó iskolák meghatározhatják, milyen létszámú és összetételű osztályokkal dolgoznak.

A holland állam a kisebbségek kérésére létrehozta azokat az iskolákat is, amelyekben a diákok saját kultúrájukat és nyelvéket megtartva tanulhatnak. Általában a vallásos muzulmán családok gyermekei kerülnek ilyen intézményekbe. Az otthonról hozott, holland nyelv szempontjából hátrányos helyzet azonban nem változik jelentős mértékben ezekben az intézményekben, hiszen a gyermekek legfeljebb az utcán vagy a játszótéren kerülnek kapcsolatba a többségi társadalommal. A legtöbb tantárgyat nem hollandul tanulják. Nem muzulmán származású tanárt az iskola tantszabályzat nem fogad, ebből következően a holland nyelvet és kultúrát első vagy másodgenerációs honfitársuk tanítja. Általános észrevétel, hogy a hollandórákon sem tudják kiküszöbölni az anyanyelv használatát, tehát a kommunikáció itt is arabul, törökül folyik. Nagy hátránya ennek az iskolatípusnak az is, hogy ellenőrizhetetlen a hatóságok számára. Radikális lépésnek számított a közelmúltban, amikor egy ilyen intézményt a nem megfelelő képzési szintre hivatkozva bezártak.

7. A fekete iskolák

A nyilvános és a rendhagyó iskolákon belül további két nagy csoportot különböztetünk meg, ezeknek a hivatalos elnevezése: *fekete és fehér iskolák*.

Az *alloctoon* tanulók nagy része nem kap vallásos nevelést, ők tehát automatikusan a holland iskolákban kötnek ki. A holland nyelv szempontjából ez előrelépés, hiszen ezek a fiatalok már hollandul tanulnak, és elvileg bármilyen helyzetben képesek ezen a nyelven kommunikálni. Mivel a külföldi származású gyermekek többnyire a városok meghatározott részein laknak, törvényszerű, hogy bizonyos kerületekben ők alkotják a tanulói létszám nagy részét. Így alakultak ki az ún. *fekete iskolák*, amelyek a kisebbségbe szorult hollandok

elkülönülésével többnyire etnikailag zárt közösségek lettek. Ezekben az iskolákban a tanár ugyan hollandul beszél és tanít, de az intézmény szellemisége, a viselkedési kultúra, a társadalmi normák érvényesülése a többség rendje szerint alakul. Mivel az európai normák alkalmazása a másosság iránti tolerancia jegyében gyakran nem jut(hat) szerephez, a fekete iskolákban kevés tanár vállalja önként és tudatosan az oktatói munkát. Emiatt a tanerő felkészültsége, pedagógiai tevékenysége, eredményessége többnyire kívánivalót hagy maga után. Tegyük hozzá emellett azt is, hogy a tanárnak valójában eszközei sincsenek, hogy a renitens csoportokat megfelelő módon felozzlassa vagy elkülönítse, hiszen valójában ez a többség. Ami tehát a legjobban sérül ebben a körben, az éppen a holland kisebbség.

Általános kép, hogy az elemi iskolákban az *autochtoonoknak* lényegesen jobb az eredményeik, mint az *allochtoonoknak*. A nyugati *allochtoonok* teljesítménye alig tér el az *autochtoonokétól*. A török és a marokkói diákok teljesítménye azonban jelentősen elmarad a többi, nem nyugati *allochtoonétól*, ami főként a tesztek nyelvi részének alulteljesítésével magyarázható (Integratiekaart 2006: 18). Azt, hogy egy *allochtoon* vagy egy *autochtoon* gyermek milyen tudást szerezhet, természetesen nem csupán az iskola határozza meg, de az általánosan ismert körülményeket figyelembe véve állíthatom, egy értelmiségi család nyújtotta háttér sem képes ledolgozni a fekete iskolával járó hátrányokat.

A holland gyermekek szempontjából a kép még lehangolóbb lehet. A fekete iskolák átlagos vagy átlag alatti képességű tanulói teljesen elkalódhatnak, és elveszíthetik a lehetőséget még a nem komoly perspektívát nyújtó középiskolai képzésre is. Ennek a csoportnak a státusza tehát szüleikhez képest az esetek nagy részében nem változik, vagy még rosszabb lesz. Jelenleg a

nagyvárosok fiataljainak 40%-a *allochtoon* csoportokból kerül ki. Iskolázottságuk alacsony, hiszen az elemi iskola 8 osztályát és az utána következő két kötelező évet is nehezen végzik el, ugyanis nem képesek ledolgozni többnyire hátrányos nyelvi helyzetüket. Nyilvánvaló, hogy ilyen hátránnyal a közép-, illetve felsőfokú oktatásba is képtelenek bekapcsolódni. A tökéletlen kétnyelvűség velejárájaként az idegen szavak (török, arab stb.) hollandosult vagy eredeti változatai nagy arányban vannak jelen (főleg, de nem kizárólagosan) az ifjúság nyelvében. Ebből egyenesen következik, hogy lényegesen torzul a kiejtésük is a holland köznyelvhez és nyelvjáráshoz képest. E holland nyelvváltozatok általános jellemzői: a területiség, az iskolatípus és a szociális háttér függvényében a rendkívüli változatosság, az egymástól való szignifikáns elkülönülés a kiejtésben és a szóképzésben, valamint az erőteljes megbélyegzettség.

A társadalomnak szembesülnie kellett azzal, hogy az iskolázatlanok, a különböző szubkulturák körében ezek a beszédhelyzettől függetlenül alkalmazott nyelvváltozatok élnek leginkább, vagyis az alap- és a középfokú (anya)nyelvi oktatás nem látja el azt a feladatát, hogy a holland köznyelvet megtanítsa. E megközelítésben már nemcsak a külföldről beszélünk, hanem azokról a hollandokról is, akik ezekbe az iskolákba jártak és járnak, és esetleg otthonról sem kapták meg a megfelelő mintát.

A középiskolai anyanyelvi oktatás hiányosságai a felsőoktatásnak is szembe kell néznie. Nem véletlenül született javaslat egy előkészítő év bevezetésére, amelynek ez lenne a legfontosabb feladata (6). Kiderült ugyanis, hogy egyik pedagógiai főiskolán a vizsgázók 68%-a bukott meg a holland nyelvi vizsgán. Ez azt igazolja, hogy valóban és haladéktalanul lépéseket kell tenni a holland nyelv védelme érdekében.

Irodalom

Dik, Simon, C. – Muller, Gerfrid, W. (szerk.) 1992. *Het hemd is nader dan de rok. Zes voordrachten over het eigene van de Nederlandse cultuur*. Assen–Maastricht.

Scheffer, Paul 1996. Land zonder spiegel. In: Koch, Koen – Scheffer, Paul (szerk.) *Het nut van Nederland. Opstellen over soevereiniteit en nationaliteit*. Bert Bakker. Amsterdam.

Internetes forrás:

Integratiekaart 2006. *Bijlage bij de Jaarnota Integratiebeleid 2006*. Den Haag 2006.

<http://www.cbs.nl/nl/rdonlyres/4336c8a9-8e06-46be-b1c0-cb0b21ad1ad4/0/2006integratiekaartpub.pdf>

(2012. augusztus 5.)

Internetes hivatkozás:

(1) <http://taalunieversum.org/taalpeil/> (2012. augusztus 5.)

(2) <http://taalschrift.org/discussie> (2012. augusztus 5.)

(3) <http://statline.cbs.nl/StatWeb/Table.asp?PA=70999ned&D1=0-4&STB=G1&HDR=T> (2012. augusztus 5.)

(4) <http://www.cbs.nl/nl-nl/menu/methoden/toelichtingen/alfabet/a/allochtoon.htm> (2012. július 18.)

(5) <http://www.cbs.nl/nl-nl/menu/methoden/begrippen/default.htm?conceptid=88> (2012. július 18.)

(6) <http://www.volkskrant.nl/vk/nl/2686/Binnenland/article/detail/834763/2007/01/17/HBO-raad-eist-noodplan-voor-taal.dhtml> (2012. július 18.)

K Ö N Y V S Z E M L E

Tanulmányok a tankönyvkutatás feladatairól, módszereiről

Terra Kiadó, Pozsony, 2014

Tanulmányok a tankönyvkutatás feladatairól, módszereiről címmel 2014 elején jelent meg a Terra Kiadó gondozásában a komáromi Selye János Egyetem Tanárképző Kara Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke mellett működő Variológiai kutatócsoport konferenciáinak szerkesztett előadásai. A kötet szerkesztői Lőrincz Julianna, a Variológiai munkacsoport vezetője, a SJE TTK Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Komárom és az Eszterházy Károly Főiskola Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék, Eger tanára, valamint Simon Szabolcs és Török Tamás, a SJE tanárai. A kötet a 2010-es első és a 2012-es második *Tankönyvkutató szimpózium* szerkesztett előadásait tartalmazza. A kötet szerzői neves szlovákiai és magyarországi szakemberek. A kötet két szerkezeti egységre oszlik: az első részben a 2010-es szimpózium szerkesztett előadásai kaptak helyet, míg a második részben a 2012-es konferencián elhangzott előadások olvashatók.

A kutatócsoport fő kutatási feladata a tankönyvelemzés. A konferenciakötet előszavában Doc. dr. Lőrincz Julianna PhD a következő pontokban magyarázza az e témára eső választást:

„1. Az új szlovák közoktatási törvénynek megfelelő tankönyvcserével kapcsolatban a szlovákiai magyar tankönyvírás színvonalának emelése mind az egyetemen, mind pedig az alap- és középiskolákban kiemelt feladat. Az új tankönyvek elkészítése elsősorban a szlovákiai magyar tankönyvírók feladata, a szlovákiai magyar pedagógustársadalomnak szóló szakmai anyagok elkészítése pedig fontos feltétele a tankönyvírás elméleti megalapozásának.

2. A kutatási téma kiválasztásában a kutatócsoport tagjainak érdeklődési köre, tapasztalatai is meghatározóak. Tekintettel a kutatói állományra és a kutatócsoport lehetőségeire, a kutatásban a következő kutatási irányok körvonalazódtak:

– Lőrincz Julianna: A szlovákiai magyar tankönyvek szakmaisága, nyelve, stílusa

– Simon Szabolcs: A tankönyvek didaktikai vonatkozásai

– Misad Katalin: Szakterminológia a szlovákiai magyar tankönyvekben

– Tóth Etelka: Szlovákiai magyar digitális tankönyvkörpusz

– Vörös Ottó: A szlovákiai magyar tankönyvek nyelvtervezési/nyelvpolitikai vonatkozásai a tankönyvekben és az oktatási segédanyagokban

3. A közoktatási tananyagtartalom digitalizációja segíti a kutatócsoportnak egy saját tankönyvi elekt-

ronikus korpusz létrehozását kutatás célokra. A korpusz kialakítása kedvezően befolyásolhatja az elektronikus tananyagok létrehozásának folyamatát is.

4. A kutatócsoport magját képező kutatóknak a Selye János Egyetem Tanárképző Karán mint klasztrikus tanárképző karon természetes lehetőségük van arra, hogy a Magyar nyelv és irodalom doktori iskola hallgatóival, valamint a tehetséges tanár szakos hallgatókkal együttműködjenek, őket is bevonják a kutatómunkába.“

Az első szimpózium anyagai között változatos témák szerepelnek. **Eőry Vilma**, **Lőrincz Julianna** és **Simon Szabolcs** a tankönyvkutatás módszertani kérdéseit, a variativitás és a tankönyvkutatás, valamint a szlovákiai magyar tankönyvek és iskolai dokumentumok elemzésével kapcsolatos szempontokat járták körül. **Tóth Etelka** a korpusznyelvészet és a tankönyvek kapcsolatát elemzi írásában, míg **Takács Edit** a magyarországi tankönyvkiadás helyzetét vizsgálja fel. **Misad Katalin** a szaknyelv és a variativitás problémáival foglalkozik. Írásában a szlovákiai magyar tankönyvek és oktatási segédletek terminológiai problémáit vizsgálja. **Vörös Ottó** a nyelvpolitikai hatásokat vizsgálja, és ezt kivetítette a tankönyvek helynévhasználatára. **Kurtán Zsuzsa** a tankönyvek funkcióinak és néhány szövegjellemzőjének összehasonlítását végezte el, **Ledneczka Gyöngyi** az első tagozatos olvasókönyveket hasonlította össze, míg **Zimányi Árpád** a tankönyvek mondat szerkezeti sajátosságait vizsgálta. **Benčatová Ludmila** pedig a szlovákiai magyar diákok zömét érintő kérdést boncolgat, mégpedig azt, hogy valóban csak a tankönyveken múlik-e a diákok szlováknyelv-tudása.

A tanulmánykötet másik része a második tankönyvkutató szimpózium szerkesztett előadásait tartalmazza, melyek a következő témaköröket járják körül. **Simon Szabolcs** a szlovákiai magyar nyelvtankönyveket vette górcső alá. **Takács Edit** a nyomtatásban megjelent tankönyvekkel és munkafüzetekkel foglalkozik, és azt a kérdést boncolgatja, hogy milyen létjogosultságuk van a modern digitális világban. **Misad Katalin** írásában a szlovákiai magyar nyelvtan-könyvek minőségével foglalkozik szlovák értékelési szempontok szerint. **Kalcsó Gyula** a tankönyvkörpusz építésének kérdéseit elemezte. **Tóth Etelka** és **Horváth Krisztina** közös munkája az azonos terminusoknak a vizsgálatával foglalkozik különböző korpuszokban, mind elméletben, mind pedig a gyakorlatban. **Lőrincz Julianna** előadásában az alapvető stilisztikai fogalmakat járta körül a ma-

gyarmyelvtan-könyvekben. **Ledneczka Gyöngyi** az alapiskola alsó tagozatos nyelvtankönyveit hasonlította össze. Először hangzottak el, valamint kerültek a kötetbe az irodalomkönyvekkel foglalkozó tanulmányok. **Vörös Ottó** a nyelvi hiány következményeit vizsgálta az irodalmi szövegek iskolai feldolgozásában. **Lőrincz Gábor** a műköltészet és a népköltészet szövegvariánsait vizsgálta a hatodik osztályos irodalomtankönyvekben. **Erdélyi Margit** írásában a mese exegézisével foglalkozik, és vezet be minket e műfaj rejtelmeibe. **Vasová Kinga** a Fehérlófia című mesét elemzi Propp szemlélete szerint. **Zimányi**

Árpád a korszerű infokommunikációs technológiák hatásait vizsgálja az anyanyelvi nevelésben.

Végezetül a tanulmánykötet egyik szerkesztőjének, **Lőrincz Juliannának** a szavaival ajánlom a kötetet minden pedagógusnak, szülőnek és szakembernek, akiket érint és érdekel a tankönyvek szakmaisága: „Reméljük, az előadások anyagával hozzájárulunk a további kutatás, a korszerű tananyagfejlesztés, valamint az oktatómunka sikeresebbé tételéhez.”

Illés Attila

jel2ster@gmail.com

ÖTLETTÁR

Rovatvezető: Raátz Judit (Gödöllő, Lovarda u. 28. 2100)

A következő feladatsort **Tóth Lilla** magyar szakos tanárnőtől kaptuk. A tanárnő az alábbi bevezetőt írta a gyakorlatok elé.

„Az oktatás felelőssége a tanulók által elsajátított viselkedésmintákkal kapcsolatban jelentős. A tanulók az iskolában elsajátított viselkedésminták alapján határozzák meg jelenlétükkel egy társadalom működését, sikerességét, tagjainak viszonyát más nemzetekhez, illetve értékeket képviselnek személyiség- és magatartásformáikkal. Ugyanakkor a kialakuló társadalmi jelenségek is kihívások elé állítják az oktatást, mert az oktatás feladata (a tárgyi tudás és kultúra továbbörökítése mellett) felkészíteni a felnövő generációkat adott társadalmi jelenségek és viszonyok közötti hatékony és együttműködő életmód megvalósításának képességére. A diákok interkulturális érzékenységének kialakítására az anyanyelvi órák keretében is sort keríthetünk. Az alábbiakban ehhez kívánok néhány ötletet adni.”

MINTAFELADAT (9. évfolyam)

Keresd a történetet!

Tantárgy: magyar nyelv

Témakör: A szöveg szerkezete és szintaktikai szintje

Célcsoport: 9. évfolyam

Tantárgyi kapcsolódási pontok: ember és környezete, idegen nyelv, magyar irodalom

Alkalmazott munkaformák, módszerek: csoportmunka, frontális munka

Fejlesztendő interkulturális készségek: tanulási és az új befogadására való készség, elemzési, értelmezési készség, nyelvi készség

Szükséges eszközök: UDVARHELYI: *Vándor kultúrák között* című könyv választott részlete

A könyv letölthető: <http://www.artemisszio.hu/downloads/vandorokkulturakkozottPDF.pdf>

Időtartam: kb. 15 perc

A gyakorlat leírása:

A tanulók csoportokba rendeződnek, és minden csoport megkapja egy utazó élménybeszámolóját darabokra vágva a szöveg szerkezeti egységei alapján. Feladat a szöveg elolvasása és a részletek helyes sorrendbe rendezése. Az összerakott történet tartalmával kapcsolatban egy adatlapot kell kitölteni, amiben azonosítják a történet alapinformációit és kulturális részleteit. Az olvasott szövegeket az adatlap alapján bemutatják a csoportok, és osztályszinten megbeszélik azokat a dolgokat, amiket különlegesnek tartottak a csoport tagjai.

MINTAFELADAT (10. évfolyam)

„Anya, az a néni miért van kendőben nyáron?”

Tantárgy: magyar nyelv

Témakör: alapvető retorikai ismeretek

Tantárgyi kapcsolódási pontok: ember és környezete, idegen nyelv, emberismeret és etika

Alkalmazott munkaformák, módszerek: drámapedagógia, frontális és páros munka

Fejlesztendő interkulturális készség: tanulási és az új befogadására való készség; elemzési, értelmezési készség

Szükséges eszközök: youtube videó (http://www.youtube.com/watch?v=W_sss4ODE6o) Időtartam: 15 perc (+ 15-30 perc a videóból idő szerint)

A gyakorlatok leírása:

a) A Magyarországon élő külföldi állampolgárságú személyről szóló felvétel megtekintése után a tanulók ceticen kihúzzák a felvételen látott kulturális összetevőket, és csoportonként szoborcsoportokat formálva jelenítik meg azokat a felvétel mozzanataira utalva. A feladat célja az idegen kultúra szokásainak a megismerése. A társak azonosítják a megjelölt kulturális összetevőket, majd megbeszélik azok jelentését, szerepét.

b) Az osztály két csoportra bontva érvpingpong-technikát használva érvel például a perzsa tanárnő esetében a következő állításról: *A perzsa nők szeretnek kendőt viselni.*

c) Készíthetnek a film alapján rövid cikket a perzsa tanárnő életéről.

MINTAFELADAT (11. évfolyam)

Sárgán vagy zölden vagy irigy?

Tantárgy: magyar nyelv

Témakör: Szóképek, stílus

Tantárgyi kapcsolódási pontok: ember és környezete, idegen nyelvek

Alkalmazott munkaformák, módszerek: csoportmunka

Fejlesztendő interkulturális készség: tanulási és az új befogadása készség

Szükséges eszközök: nagyméretű kartonpapírok, színes papír, ragasztó, olló

Időtartam: 25 perc

A gyakorlat leírása:

A tanulók előzetesen gyűjtőmunkát végeznek olyan szólások, közmondások keresésével, amelyek külföldi megfelelői valamilyen szempontból eltérnek. A tanulók csoportokat alkotnak, megosztják gyűjteményüket, a magyar és idegen nyelvű mondatokat, a többiekkel és közösen posztert alkotnak belőlük az alapján, hogy milyen mértékben tér el egymástól a két verzió. A poszterek dekorációján meg kell jelennie a nemzetek jelképeinek vagy színeinek is a példák mellett.

Ezután a poszterek tartalmát megismertetik társaikkal is, és együtt megpróbálják megmagyarázni az észlelt különbségeket (lehetnek kulturális, viszonyítás vagy szemlélet miatti, földrajzi, történelmi okai a különbségeknek, pl.: 'Green with envy' magyarul 'Sárgul az irigységtől' vagy 'I feel blue' és 'Szomorú vagyok.')

MINTAFELADAT (12. évfolyam)

Ki beszél a nyelvjárásokat?

Tantárgy: magyar nyelv

Témakör: Nyelv és társadalom (nyelvjárások)

Tantárgyi kapcsolódási pontok: ember és környezete, idegen nyelvek, emberismeret és etika

Alkalmazott munkaformák, módszerek: csoportmunka, drámapedagógia

Fejlesztendő interkulturális készség: tanulási készség és készség az új befogadására

Szükséges eszközök: kép, hangfelvétel http://geolingua.elte.hu/hkonyv/Hangoskonyv_index.html

Időtartam: 10 perc

A gyakorlat leírása:

A feladat elején nyelvjárásgyűjtés során készült hangfelvételt, az interneten elérhető Magyar Nyelvjárási Hangoskönyvből játszik be részleteket és/vagy népviseletben lefényképezett nyelvjárási beszélő fényképét mutatja be a tanár. A tanulók megkeresik a térképen, hogy hol élhet, és milyen nyelvjárásban beszélhet az illető. Ezután a tanulók párokba rendeződnek, és interjúkérdéseket fogalmaznak meg a nyelvjárási beszélőnek, akár a felvétel tartalmával, akár a ruházatával kapcsolatban. A tanár feladata minél változatosabb kérdések írására motiválni a tanulókat, hogy bátran tegyenek fel olyasmiről is kérdést, amit nem értenek, vagy nem mernének megtudakolni az illető életéről. (Lehetséges kérdések: Hogyan telik egy napja? Milyen nyelven álmodik? Mit tud Budapestről? Szeretne-e Budapestre költözni? Mit gondol a saját nyelvhasználatáról a budapestihez képest? stb.) A legérdekesebb kérdéseket közös megbeszélés során válaszolják meg.

Várjuk ötleteiteket. Levelüket az alábbi módokon folyamatosan küldhetik a rovatvezető címére: 1. postai úton: Raátz Judit 2100 Gödöllő, Lovarda u. 28. 2. Ímélen: raatz.judit@vnet.hu.

ÉRTÉKES ÉS SZÉP KÖNYVEK!

TREZOR KIADÓ

1149 Budapest, Egressy köz 6. (Az Egressy út 46. mellett!)

Telefon/fax: 363-0276 * E-mail: trezorkiado@t-online.hu

Internet: <http://www.trezorkiado.fw.hu>

Az alábbi könyvek megrendelhetők levélben, telefonon, telefaxon vagy elektronikus postán, illetve hétfőtől péntekig 9–16 óra között (előzetes telefonrejtetés alapján) személyesen is megvásárolhatók a fenti címen.

A MAGYAR NYELV KÖNYVE

Szerkesztette: A. Jászó Anna

24 cm, 824 oldal, ára 3780 Ft

ÚJ UTAK AZ ANYANYELVI NEVELÉSBEN ÉS A PEDAGÓGUSKÉPZÉSBEN (Tanulmányok)

24 cm, 172 oldal, ára 2415 Ft

A SZÓKÉPEK ÉS A SZÓNOKI BESZÉD

Retorikai tanulmányok és a 6. Kossuth-szónokverseny anyaga.

24 cm, 284 oldal, ára 2520 Ft

Demeter Katalin: ÉRTÉKŐRZÉS (Tanulmányok)

20 cm, 192 oldal, ára 2520 Ft

Hegedüs Géza: VILÁGIRODALMI ARCKÉPCSARNOK I-II.

200 külföldi író portréja Homérosztól Dürrenmattig.

Két kötet, 24 cm, 764 oldal, ára kötve, védőborítóval 1562 Ft

Hegedüs Géza: AZ EURÓPAI GONDOLKODÁS ÉVEZREDEI

24 cm, 288 oldal, ára kötve, védőborítóval 625 Ft

Hegedüs Géza: A SZÉPIRODALOM MŰFAJAI

24 cm, 168 oldal, ára kötve, védőborítóval 750 Ft

Marshall McLuhan: A GUTENBERG-GALAXIS

A tipográfiai ember létrejötte

24 cm, 332 oldal, ára kötve, védőborítóval 3920 Ft

L. Sz. Vigotszkij: GONDOLKODÁS ÉS BESZÉD

24 cm, 420 oldal, ára kötve, védőborítóval 2900 Ft

Hegedüs Géza: A HALHATATLAN HAMISJÁTÉKOS

Színes, szórakoztató, rövid művelődéstörténeti írások. 21 cm, 152 oldal, ára 448 Ft

Benczik Vilmos: JEL, HANG, ÍRÁS

Adalékok a nyelv medialitásának kérdéséhez

24 cm, 287 oldal, ára 2310 Ft

Benczik Vilmos: NYELV, ÍRÁS, IRODALOM

kommunikációelméleti megközelítésben

24 cm, 332 oldal, ára 2240 Ft

CS. NAGY-TANKÖNYVCSALÁD: elsőtől nyolcadikig... és tovább!

TREZOR KIADÓ, 1149 Budapest, Egressy köz 6. (Az Egressy út 46. mellett!)

Telefon/fax: 363-0276

E-mail: trezorkiado@t-online.hu * Internet: <http://www.trezorkiado.fw.hu>

A könyvek megrendelhetők postai szállításra levélben, telefonon, telefaxon vagy elektronikus postán, illetve előzetes telefonos egyeztetés alapján személyesen megvásárolhatók a fenti címen.